

GİF KÜRESEL DURUM RAPORU 2020

GİF KÜRESEL DURUM RAPORU 2020

Proje Koordinatörü
Alp Tanju / GİF Program Direktörü

Global İlişkiler Forumu

GİF Küresel Durum Raporu 2020

Ocak 2021

Copyright © 2021 Global İlişkiler Forumu. Tüm Hakları Saklıdır.

İşbu raporun üzerindeki mali haklar, yayın hakları, inceleme, yayma, çoğaltma hakları Global İlişkiler Forumu'na aittir. Her hakkı saklıdır. Hiçbir bölümü ve/veya paragrafı kısmen ve/veya tamamen ya da özet halinde, fotokopi, faksimile, elektronik posta veya başka herhangi bir araçla çoğaltılamaz, dağıtılamaz, basılamaz. Normal ölçüyü aşan iktisaplar yapılamaz. Normal ve kanuni iktisaplarda kaynak olarak gösterilmesi zorunludur.

ISBN: 978-605-06588-7-3

Türkiye'de basılmıştır.

Gren Ajans, İstanbul. www.grenajans.com

Tasarım ve Dizgi

Wodern Tasarım&Yazılım Ajansı. www.wodern.com

GLOBAL İLİŞKİLER FORUMU

Yapı Kredi Plaza D Blok Levent 34330

İstanbul, Türkiye

T: +90 212 339 71 51 F: +90 212 339 61 04

www.gif.org.tr | info@gif.org.tr

Bu raporu ücretsiz olarak www.gif.org.tr adresinden indirebilirsiniz.

ÖNSÖZ

Yeni yılınız tekrar hayırlı olsun. 2021'in nasıl gelişeceğini bilemiyoruz ama 2020'den daha az sıkıntılı geçmesini umut ediyoruz. 2020'yi geride bırakırken sizlere bu yılın bir değerlendirmesini sunmak istiyoruz. Global İlişkiler Forumu, bundan böyle her yıl küresel gelişmelere ilişkin bir yıllık rapor sunmayı öngörmektedir.

Bu rapor değerli üyelerimizin katkılarıyla hazırlanmış olup, Avrupa Birliği, ABD, Batı Balkanlar, BM (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve 2030 Gündemi), Çin, Enerji, İran, Göç, Güvenlik, Hindistan, Jeopolitik, Rusya, Yaşlılık ve Yükseköğretim konuları işlenmiştir. Bu katkılar içinde kısa süre önce vefat eden değerli Yönetim Kurulu Başkan Yardımcımız Prof. Ahmet Acar'ın çalışmasının bulunduğunu da özellikle vurgulamak isteriz.

Geçtiğimiz yıl yerli ve yabancı misafirlerimizin katkılarıyla beşi yüz yüze, otuz üçü çevrimiçi olmak üzere çok değişik konularda otuz sekiz adet toplantı yaptık. COVID-19 nedeniyle ister istemez pandemi ve sonrasında neler olabileceği meselelerine odaklandık. Aşı çalışmaları hızla yürütülmüş olmakla beraber, etkileri konusunda daha çok klinik çalışmalara dayalı teorik bilgiler bulunmaktadır. 2021'in aşılardan etkisi, dağıtımı ve herkese nasıl ulaştırılacağına dair tartışmalarla geçeceği anlaşılmaktadır. Her zaman olduğu gibi bu yıl da güncel gelişmeleri izleyerek siz üyelerimizi en yetkili kişilerle buluşturmaya devam etmek istiyoruz.

Umarız Global İlişkiler Forumu'nun bu ilk yıllık raporu sizlere 2020'yi değerlendirmek ve bazı noktaları daha iyi anlamak bakımlarından yardımcı olur.

Saygılarımızla,

GİF Ekibi

İÇİNDEKİLER

RAPORA KATKIDA BULUNANLAR	vii
2020 GENEL DEĞERLENDİRMESİ	1
2020'DE AVRUPA BİRLİĞİ	4
2020'DE ABD	7
2020'Yİ GERİDE BIRAKIRKEN BATI BALKANLAR	13
2020 YILINDA BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'DE 2030 GÜNDEMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI	19
YİRMİ BİRİNCİ YÜZYILDA ÇİN	26
2020 YILI ENERJİ SEKTÖRÜ GÖRÜNÜMÜ	39
2020 YILI COVID-19 ORTAMINDA GÖÇ (COĞRAFİ İNSAN HAREKETLİLİĞİ) KONULARI	42
KÜRESEL GÜVENLİKTE 2020 YILI: ÖZET BİR BAKIŞ	48
DEVLEŞEN HİNDİSTAN	54
2020 YILINDA İRAN İSLAM CUMHURİYETİ	60
KÜRESEL JEOPOLİTİK DÜZEN	67
2020'DEN 2021'E RUSYA	73
DEMOGRAFİK DEĞİŞİM VE YAŞLANMA	81
DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YÜKSEK ÖĞRETİM: 2020 DÖNÜM NOKTASI MI?	89

RAPORA KATKIDA BULUNANLAR

Ahmet Acar

Prof. Dr. Ahmet Acar, 2008-2016 yılları arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi rektörlüğü görevini yürütmüştür. Stratejik yönetim ve işletme politikaları, sayısal karar modelleri, girişimcilik ve küçük boyutlu işletme yönetimi konularında ders veren Acar, 2008 ve 2012 yıllarında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü olarak atanmış, ve aynı zamanda İşletme Bölümü Başkan Yardımcısı, İşletme Bölüm Başkanı, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı ve Kuzey Kıbrıs Kampüsü Kurucu Rektörü ünvanları altında görev yapmıştır. Kendisi aynı zamanda kariyeri boyunca farklı sektörde faaliyet gösteren kuruluşlara eğitim ve danışmanlık desteği vermiştir. ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde lisans eğitimini tamamlayan Acar, yüksek lisansını University of Pennsylvania Wharton İşletme ve İktisat Okulu'nda almış, doktorasını Pennsylvania Üniversitesi Bilim ve Sanat Enstitüsü'nden edinmiştir.

Ertuğrul Apakan

Ertuğrul Apakan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden 1969 yılında mezun olmuş; bilahare Ege Üniversitesi'nde Ekonomi alanında yüksek lisans yapmıştır. 1971 yılında intisap ettiği Dışişleri Bakanlığı'nda iktisadi ve siyasi dairelerde, yurt dışında ise Viyana ve Kuveyt Büyükelçiliklerinde, Cenevre'de BM Daimi Temsilciliğinde ve Lefkoşa Büyükelçiliğinde görev almıştır. Apakan, 1996-2000 yılları arasında Lefkoşa Büyükelçisi, bunu takiben Dışişleri Bakanlığı'nda Kıbrıs ve Yunanistan işleri Genel Müdürü ve Müsteşar Yardımcısı, 2006-2009 yılları arasında ise Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak görev yapmıştır. Ağustos 2009-Ekim 2012 tarihleri arasında Türkiye'nin BM nezdinde Daimi Temsilciliği görevini yürüten Apakan, bu dönemde ülkemizi BM Güvenlik Konseyi'nde temsil etmiştir. Apakan ayrıca, Eylül 2010'da BM Güvenlik Konseyi Dönem Başkanlığını üstlenmiştir.

Apakan, 2014-2019 yılları arasında, AĞİT tarafından Ukrayna'da istikrar, uzlaş ve barışın sağlanması amacıyla kurulan Uluslararası Gözlem Misyonu'nun Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Aynı dönemde Roma'da bulunan Uluslararası Kalkınma Hukuku Örgütü'nün (IDLO) Danışma Kurulu Üyeliğinde bulunmuştur.

Bozkurt Aran

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden 1971 yılında mezun olan Büyükelçi (E) Bozkurt Aran, 1973 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlamıştır. Aran, Salzburg Başkonsolosluğu'nda (1976-79) Muavin Konsolos, Kuala Lumpur (1979-81) ve Washington Büyükelçiliğinde (1983-87) Başkatip ve Müsteşar olarak görev yapmıştır. Ardından Düseldorf Başkonsolosu (1989-93) olan ve Pakistan (1998-2000) ve İran'da (2004-06) Büyükelçilik yapan Aran, UNESCO Paris (2002-04) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Cenevre (2007-12) nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak çalışmıştır. Aran, ayrıca Avrupa Siyasi İşler Genel Müdür Yardımcısı (1993-98) olarak görev almasının ardından İkili Ekonomik İşler Genel Müdürü (2000-02) ve Orta Doğu Siyasi İlişkiler Genel Müdürü (2006- 07) olarak da görev almıştır. Büyükelçi Aran, DTÖ'deki görevi sırasında Ticaret Politikaları Gözden Geçirme Kurulu Başkanlığı, Ticaret ve Çevre Komitesi Başkanlığı ile Belarus Katılım Çalışma Grubu Başkanlığı görevlerini üstlenmiştir. Şişe Cam ve Trakya Cam Yönetim Kurulu üyesi olarak 2013-2017 yılları görev yapmıştır. Aran, ayrıca The Bretton Woods Komitesi üyesidir ve TEPAV'da Ağustos 2012 tarihinde kurulan Ticaret Çalışmaları Merkezi'nin Direktörlüğünü yürütmektedir.

Mehmet Arda

Prof. Dr. Mehmet Arda, kariyerinin önemli kısmında Birleşmiş Milletler bünyesindeki BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nda (UNCTAD) görev almıştır. Eğitimini yurt dışında Dartmouth College'dan Lisans ve Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley'den Doktora dereceleri alarak tamamlayan Arda, 2007 yılında Türkiye'ye dönmeden önce 25 yıl süreyle çalıştığı, Cenevre'deki UNCTAD merkezi bünyesinde Emtia Bölümü Müdürü olarak görev yapmış, bu süreç ve sonrasında zaman zaman Birleşmiş Milletler'e, ayrıca Türkiye Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye Kalkınma Koordinasyon Ajansı'na danışmanlık yapmaya devam etmiştir. Profesör olarak emekliye ayrılmadan önce Galatasaray Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler ve iktisat konularında çalışmıştır. Emeklilikten sonra da Galatasaray ve Koç Üniversitelerinde ders vermeye devam etmiştir. En Az Gelişmiş Ülkelere kalkınma konusunda yardım sağlayan bir sivil toplum kuruluşu olan Sen De Gel derneğinin kurucularındandır. Güncel araştırmaları küreselleşmenin yönetişimi; küreselleşmiş ortamda kalkınma; çok taraflı ve bölgesel ticaret anlaşmaları; Güney-Güney ekonomik ilişkileri ve yükselen güçlerin politik ekonomisi; uluslararası değer zincirleri; doğal kaynakların yönetimi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Senem Aydın-Düzgit

Prof. Dr. Senem Aydın-Düzgit, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi öğretim üyesi ve İstanbul Politikalar Merkezi Kıdemli Uzmanı ile Araştırma ve Akademik İlişkiler Koordinatörüdür. Sabancı Üniversitesi'ne katılmadan önce İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde AB Siyaseti ve Yönetimi Çalışmaları alanında Jean Monnet kürsüsü başkanlığını yürütmüştür. Birçok uluslararası akademik dergide makaleleri yayımlanan Aydın-Düzgit, aynı zamanda *Is Turkey De-Europeanising?* (Alper Kaliber ile, 2017), *Turkey and the European Union* (Nathalie Tocci ile, 2015) ve *Constructions of European Identity* (2012) isimli kitapların yazarıdır. Kendisi, Young Academy of Europe (YAE) Yönetim Kurulu üyesi, European Council on Foreign Relations (ECFR) üyesi, Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi (EDAM) Yönetim Kurulu üyesi, Global İlişkiler Forumu (GIF) ve Carnegie Rising Democracies Network üyesidir. Aynı zamanda, South European Society and Politics dergisinin eş-editorüdür. Doktorasını Siyaset Bilimi üzerine Free University of Brussels (VUB)'dan, yüksek lisans derecesini Avrupa Siyaseti ve Politikaları üzerine London School of Economics and Political Science (LSE)'dan ve lisans derecesini Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler üzerine Boğaziçi Üniversitesi'nden almıştır. Başlıca araştırma alanları arasında Avrupa dış politikası, Türk dış politikası, söylem çalışmaları ve kimlik siyaseti yer almaktadır.

Mustafa Aydın

1967 Trabzon doğumlu Prof. Dr. Mustafa Aydın, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden 1988 yılında mezun olmuştur. Lancaster Üniversitesi'nden 1991 yılında "Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Çalışmalar" alanında yüksek lisans, 1994 yılında da "Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler" alanında doktora derecesi almıştır. Ankara Üniversitesi'nde 1999 yılında Doçent, 2005 yılında da Profesör olmuştur. Ankara Üniversitesi'nde görev yapan ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü başkanlığı görevini yürüten Aydın, 2010 yılında Kadir Has Üniversitesi'ne Rektör olarak atanmıştır. Rektörlük görevinden 2018 yılında ayrılan Aydın, GİF üyeliğinin yanı sıra Avrupa Bilimler ve Sanat Akademisi ile OECD Yükseköğretimin Uluslararası Yönetimi Programı Yönetim Kurulu üyesidir. Kendisi, eğitim

kariyeri boyunca aynı zamanda Dışışleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM) Danışma Kurulu üyeliğı (2000-2010), T.C. Cumhurbaşkanlığı, Ekonomi ve Dış Politika Çalışma Grubu üyeliğı (2003-2009) ve Uluslararası Politika Araştırmaları Enstitüsü (IPRI) Direktörlüğü (2005-2011) gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur.

Evren Balta

Özyeğın Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi ve İstanbul Politikalar Merkezi (IPM) Kıdemli Araştırmacısı olan Prof. Dr. Evren Balta, lisans derecesini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden almıştır. Yüksek lisansını ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde tamamladıktan sonra Columbia Üniversitesi School of International and Public Affairs bölümünde ikinci bir yüksek lisans yapan Balta, doktorasını 2007 yılında CUNY- The Graduate Center'da (New York ABD) "*Rusya ve Türkiye'de Devlet Kapasitesi ve İç Çatışma*" başlıklı doktora tezi ile Siyaset Bilimi alanında almıştır. Çeşitli uluslararası ve ulusal dergilerde yayınlanmış makalelerinin yanı sıra küresel güvenlik ve jeopolitika üzerine yazılı kitapları da bulunmaktadır. Çalışmaları karşılaştırmalı siyaset, siyasal şiddet, güvenlik, vatandaşlık ve ulusötesi siyaset alanlarında yoğunlaşmaktadır. Araştırmaları Fulbright, Mellon Vakfı, Social Science Research Council, American Association for University Women ve TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. Balta, Özyeğın Üniversitesi'ne katılmadan önce 2017 yılında Institute for Human Sciences (Vienna, Avusturya, 2017) Küresel Diyalogda Rusya Programında araştırmacı ve New York Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Programında (2017-2018, New York, ABD) Fulbright desteğı ile misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur.

Altuğ Bilgin

Üniversite Lisans eğitimini Ankara'da Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nde tamamlamıştır. Üniversite eğitimi sonrası Bilgin Enerji Yatırım Holding şirketlerinde çeşitli pozisyonlarda çalışma hayatını sürdürmüş, bu süreçte holding bünyesindeki rüzgar enerjisi santralleri ve hidroelektrik santrallerin planlama, kurulum ve işletme çalışmalarını yürütmüştür. Türkiye'nin ilk lisanslı hidroelektrik santrali ve rüzgar enerjisi santrallerini de barındıran bu portföy ile enerji, özellikle yenilenebilir enerji alanında uzmanlaşmıştır. Yine bu süreçte Türkiye'deki yenilenebilir enerji projelerinin karbon emisyonu ticaretinin yolunu açan Türkiye Gönüllü Karbon Azaltımı (VER) akreditasyon çalışmalarını yürütmüş, Türkiye'nin ilk karbon emisyon ticaretine imza atmıştır. 2012 yılında Bilkent Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümünde yüksek lisans (MBA) eğitimini yüksek şeref derecesiyle tamamlamıştır. Rüzgar Enerjisi ve Su Santralleri İşadamları Derneğı (RESSİAD) ve Galatasaray Spor Kulübü üyesidir. 1980 yılında Ankara'da doğan Altuğ Bilgin, Holding ve bağılı şirketlerinde Genel Müdür Yardımcılığı ve Yönetim Kurulu Üyeliğı görevlerini sürdürmekte olup evli ve 1 çocuk babasıdır.

Mehmet Fatih Ceylan

6 Ekim 1957 tarihinde Bursa'da doğan Büyükelçi (E) Fatih Ceylan, Robert Koleji ve 1979 yılı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü mezunudur. 1979 yılında Dışışleri Bakanlığı'nın Kıbrıs İşleri Dairesi'nde aday meslek memuru olarak göreve başlamış çeşitli diplomatik görevlerin ardından 2006-2009 yılları arasında Sudan büyükelçiliğinde bulunmuş, 2009-2010 yıllarında İkili Siyasi İşler Genel Müdürlüğü (Doğu Avrupa ile Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkileri kapsamaktadır) görevini

yürütümüştür. Ayrıca 2010 yılında Türkiye’Nin Kırgızistan Özel Temsilcisi olarak görev yapmıştır. NATO bazında 2000-2002 yılları arası NATO Departman Başkanı olarak görev yapan Ceylan, 2004-2006 yıllarında NATO Genel Müdür Yardımcısı olarak seçilmiştir. Ardından 2010-2013 yıllarında Doğu Avrupa, Kafkasya, Orta Asya ve Uluslararası Güvenlik işlerinden sorumlu Müsteşar Yardımcısı (İkili Siyasi İşler Müsteşar yardımcılığı) olan Ceylan, 20 Eylül 2013 - 15 Kasım 2018 tarihleri arasında NATO Daimi Temsilciliği görevini yürütmüştür. Kendisi, evli ve 3 çocuk babasıdır.

Mehmet Hasan Göğüş

Büyükelçi (E) Hasan Göğüş, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamlamıştır. 1977 yılında Dışişleri Bakanlığına girdikten sonra Yurtdışı Teşkilatı’nda Yeni Delhi Büyükelçiliği, BM Cenevre Ofisi Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği, Londra Büyükelçiliği ve AGİT nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliğinde farklı ünvanlarla görev yapmıştır. 2002 yılında Hindistan’a büyükelçi olarak atanan Göğüş, ayrıca Yunanistan, Avusturya ve Portekiz’de ülkemizi büyükelçi olarak temsil etmiştir. Merkezde ise Müsterek güvenlik işleri, Müsteşar özel kalem müdürlüğü, Orta Asya Dairesi, Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Genel Müdür Yardımcılığı, Çok Taraflı Siyasi İşler Genel Müdürlüğünde çalışmıştır. Son merkez görevi Avrupa Birliği ve Avrupa Ülkeleri ile ilişkilerden sorumlu Müsteşar Yardımcılığıdır. 2018 yılında Bakanlıktan emekliye ayrılan Göğüş, halen Uluslararası Kalkınma Hukuku Örgütü Danışma Kurulu, Okan Üniversitesi Mütavelli Heyeti ve Türk-Yunan Forumu üyesidir. Kendisinin 42 yıllık meslek anılarını derlediği “Zor Başkentler’de Diplomasi” isimli kitabı, Doğan Kitapevi tarafından yayınlanmıştır.

Ahmet İçduygu

Koç Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi eski dekanı Prof. Dr. Ahmet İçduygu, halen Üniversitenin Uluslararası İlişkiler ve Sosyoloji bölümlerinde tam zamanlı olarak görev yapmaktadır. Ayrıca Üniversitenin Göç Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (MiReKoc) direktörüdür. Avustralya Ulusal Üniversitesinden demografi alanında doktora derecesine sahiptir. Stockholm Üniversitesi, Warwick Üniversitesi, Manchester Üniversitesi, Floransa’daki Avrupa Üniversitesi Enstitüsü, Pennsylvania Üniversitesi, Malmö Üniversitesi ve Amsterdam Üniversitesinde misafir öğretim üyesi veya araştırmacı olarak görev yapmıştır. Türkiye Bilimler Akademisi’nin seçilmiş bir üyesidir. Kendi araştırmalarına ek olarak, IOM, UNHCR, EU, OECD ve ILO gibi uluslararası organizasyonlar için çeşitli araştırma projeleri yürütmüştür. Göç çalışmaları, vatandaşlık teorileri ve uygulamaları, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum, milliyetçilik ve etnik köken ve araştırma yöntemleri konularında ders vermektedir. *Ethnic and Racial Studies*, *Citizenship Studies*, *European Review* ve *International Migration* gibi çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanmış çalışmaları bulunan İçduygu, aynı zamanda göç konularında birçok kitabın yazarıdır.

Şule Kut

Prof. Dr. Şule Kut, Robert Koleji (1975), Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi İşletme (1979) ve Siyaset Bilimi (1981) mezunudur. Yüksek lisansını (1985) ve doktorasını (1987) New York Binghamton Üniversitesi’nde Siyaset Bilimi alanında tamamlayan Kut, 1987-1999 yılları arasında Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. 1996-2000 yılları arasında Koç Üniversitesi’nde ders vermiştir. 1999-2010 arasında İstanbul Bilgi Üniversitesi’nde Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim

Üyesi, Bölüm Başkanı, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı ve Rektör Yardımcısı olarak çalışmıştır. 2010-2018 yılları arasında iki dönem Okan Üniversitesi Rektörü olarak görev yapan Kut'un, *Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek Sorunu. Olaylar-Belgeler 1990-1996* (1997), *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlar* (2000) ve *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik* (2005) başlıklı kitaplarının yanı sıra özellikle Türk Dış Politikası ve Balkanlar konularında çok sayıda araştırma ve yayını bulunmaktadır. Siyasi İlimler Türk Derneği Başkanı (2009-2017) ve Uluslararası Siyaset Bilimi Derneği Yönetim Kurulu üyesi (2009-2014) olarak da görev yapmış bulunan Kut, halen LSE Modern Türkiye Kürsüsü Uluslararası Danışma Kurulu ve Türkiye Sosyal Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES) Yönetim Kurulu üyesidir.

Fusun Türkmen

Prof. Dr. Fusun Türkmen, Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesinden mezun olduktan sonra, ABD'de George Washington Üniversitesi Siyasal Bilgiler Bölümünü Phi Beta Kappa onur ünvanı ile bitirmiş, doktorasını İsviçre'de Cenevre Üniversitesi Yüksek Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde (*Graduate Institute of International Studies*)'de tamamlamıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Merkezi'nde stajını takiben Birleşmiş Milletler Filistin Mültecilerine Yardım Teşkilatı'nda (UNRWA), uluslararası memur olarak görev yapmıştır. Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesi olan Türkmen, 2015'ten bu yana Bölüm Başkanı; aynı zamanda Siyasi İlimler Türk Derneği Başkanı; Uluslararası Senghor Frankofoni Kürsüleri Ağı Başkanı; Notre Dame de Sion Lisesi Eğitim Vakfı Başkanı; Uluslararası Siyasî İlimler Derneği (*International Political Science Association*) üyesi ve Yönetim Kurulu üyesi (2014-2018); İstanbul Bosphorus Enstitüsü Bilim Kurulu Üyesi; ve Global İlişkiler Forumu üyesidir. İki kez Prof. Dr. Besim Üstünel Araştırma Ödülü'ne, ayrıca Notre Dame de Sion'lular Derneği Başarı Onur Ödülü'ne ve Fransa Cumhurbaşkanlığı Chevalier de la Légion d'Honneur nişanına lâyık görülmüştür. Fransızca, İngilizce ve İtalyanca bilen Türkmen'in çalışma alanları olan uluslararası insan hakları ve ABD dış politikası üzerine yerli ve yabancı yayınları mevcuttur.

Ezgi Uzun

Halihazırda Sabancı Üniversitesi'nde Öğretim Görevlisi olarak görev yapan Dr. Ezgi Uzun siyaset bilimci ve İran uzmanıdır. Akademik çalışmalarını İran iç ve dış politikası, güvenlik ve askeri kültürü, Orta Doğu'da Şii jeopolitiği ve Direniş Eksenini ittifakı üzerine yürütmektedir. 2009 yılında Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümünde lisans eğitimini tamamlayan Uzun, 2011 yılında yüksek lisans derecesini ve 2018 yılında da doktora derecesini Sabancı Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümünden almıştır. 2017 – 2018 yılları arasında Columbia Üniversitesi Arnold A. Saltzman Savaş ve Barış Çalışmaları Enstitüsü'nde TÜBİTAK misafir araştırmacısı olarak bulunmuştur. Doktora tezinde İran'ın "Direniş Eksenini" (Axis of Resistance) politikasının Şii jeopolitiği üzerindeki etkilerini Irak ve Suriye özelinde inceleyen Uzun, etnografik yöntemler ve saha çalışması başta olmak üzere türlü akademik metotlar üzerinden İran'ın bölgesel siyasi stratejisi ile nükleer programı üzerine araştırmalar yürütmektedir. Söz konusu konular üzerine indeksli dergilerde yayınlanmış akademik makaleleri, politika analizleri ve çeşitli medya yayınları mevcuttur.

Selim Yenel

Büyükelçi (E) Selim Yenel, 1956 yılında İstanbul'da doğmuştur. Dışişleri Bakanlığı'na 1979'da giren Yenel, 1981-1984 yılları arasında Paris'te OECD Türkiye Delegasyonu'nda ilk görevine atanmıştır. Kendisi Afganistan'ın Kabil Türkiye Büyükelçiliği'nde çalışmış (1984-1986), sonrasında Dışişleri Bakanlığı'na geri dönerek New York'taki Birleşmiş Milletler Türkiye Delegasyonu'na atanmıştır (1988-1992). 1994 – 1999 yılları arasında Brüksel'deki Türkiye'nin Avrupa Birliği Delegasyonu'nda görev yapan Yenel, Ankara'ya dönerek Türkiye'nin katılım sürecinin başlangıcına kadar AB meseleleri ile uğraşmıştır (1999 – 2005). Akabinde Aralık 2005'te Viyana Büyükelçisi olarak atanmış, Ekim 2009'da Dışişleri Bakanlığı İkili İşler ve Kamu Diplomasisi Müsteşar Yardımcısı görevinde Ankara'ya geri dönmüştür. Aralık 2011 ile Ocak 2017 arasında Avrupa Birliği'ne Büyükelçi ve Türkiye Daimi Temsilcisi olarak atanmıştır. Yenel, daha sonra Temmuz 2018'de Dışişleri Bakanlığı ile birleşene kadar AB Bakanlığı'nda Bakanlık Müsteşarı olarak görev yapmıştır. 2019 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreter Birinci Yardımcısı tayin edilen Yenel, Ocak 2020'de Global İlişkiler Forumu İcra Komitesi Başkanlığı'na seçilmiştir. Büyükelçi (E) Selim Yenel, evli ve iki çocuk babasıdır.

2020 GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Selim Yenel

Büyükelçi (E), Global İlişkiler Forumu İcra Komitesi Başkanı

Geçmişe bakıldığında herkesin aklında belirgin bir şekilde kalan tarihler bulunur. Bizim yaşam dönemimizde sanki bunlar arttı. Belki hepimiz İkinci Dünya Savaşı'nın sonunu yakalayamadık ama çoğumuz 1969'da Ay'a ayak basılmasını, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasını ve ardından SSCB'nin çökmesini, 2001 yılında New York'ta İkiz Kuleler'e saldırıyı veya 2011'deki Arap halk hareketlerini yaşadık. Bunların küresel yansımaları görüldüyse de dünyanın çeşitli bölgelerinde etkileri farklı oranlarda oldu.

2020 ise COVID-19 nedeniyle sadece unutulmayacak bir yıl değil, dünyada bundan etkilenmeyen bir yer kalmadığı için gerçek anlamda tarihi dönüşüm olarak değerlendirilmeli. Hayatımızın birçok bakımdan köklü değişimine yol açan 2020, ileride geçmişe bakıldığında muhtemelen bir milat olarak görülecektir. Dileriz ki 2020, 2021'e sarkmaz.

Bu yılın diğer önemli olayı ABD seçimleri oldu. Ancak dikkati çeken esas husus Biden'in seçilmesinden ziyade, Başkan Trump'ın neticeyi kabul etmemekte direnmesi, destekçilerini buna inandırması ve bunun sonucunda ABD'de var olan kutuplaşmayı derinleştirmesidir. Trump'ın dört yılı, otokrat rejimlerin daha rahat faaliyet gösterdiği bir dönem oldu. Macaristan'dan Brezilya'ya, Hindistan'dan Filipinler'e kadar demokratik görünümlü rejimlerin adalet ve ifade özgürlüğü alanlarındaki baskıları arttı. 2021'den sonra ABD'nin bu rejimlere bakış açısının aynı olması beklenmemelidir.

Pandemi, dünya ekonomisini derinden etkiledi. Petrol fiyatlarının düşmesiyle ekonomi alanındaki gelişmelere salgının yarattığı tahribat eklenince ulaşım ve turizm başta olmak üzere birçok sektör fena sarsıldı. Tedarik merkezlerinin önemi gündeme geldi. Yeni çalışma şekilleri ortaya çıktı. Uzaktan, ofis yerine evlerden çalışma imkanı, hem iş yerlerinde ortamı, hem ofis alanlarının gerekliliği konusunda tekrar değerlendirmelere gerek olduğunu ortaya koydu. Tabii bunlar bir anlamda teknoloji sayesinde yapılabildi. İnternetin artık hayatın ayrılmaz bir parçası olması sayesinde çevrimiçi toplantı ve görüşmeler, iş yerlerinde çalışmaların aksamamasını engelledi. Yeni kavramlar belirlendi. "Zoom", kelime dağarcığımıza girdi.

Pandemi ile mücadele, uluslararası alanda zımnen bilinen birçok hususun da su yüzüne çıkmasına yol açtı. Ülkeler, sağlık alanında belli bir standart tutturamadıklarından kendi başlarına çözüm aramayı tercih ettiler. Halkın sağlığı ve ekonomik hayatın sürdürülmesi ikilemi birçok hükümetin kararlarını etkiledi. Bu ikilemde zaman zaman yaşanan dengesizlik başta alınan ancak sonra gevşetilen önlemlere geri dönülmesini mecbur kıldı. Uluslararası dayanışma çok sonra gerçekleşti, uluslararası örgütler sınıfta kaldı ve mevcut düzenin yetersiz olduğu

ortaya çıktı. Dünyanın küresel bir krizle mücadele etme bakımından hazırlıksız ve yetersiz olduğu görüldü. Diğer taraftan pandeminin bu boyutta olması aşı çalışmalarını hızlandırdı ve aşı alanında yeni buluşların ortaya çıkmasına neden oldu. Bilimin önemi tekrar gündeme geldi. Aynı şekilde iklim değişikliği ve olası diğer felaketlere yeni bakış açıları belirdi.

2021'in bir aşı yılı olması beklenmektedir. Eski ve yeni usul aşılardan piyasaya sürüldüğü bir dönemde aşılardan virüs üzerindeki etkisi tartışılmaya başlandı. Birçok ülkede COVID-19 dışındaki aşılarla karşı bir süredir görülen tereddüttün, pandeminin yarattığı tahribata rağmen sürmesi, önümüzdeki yılın kolay geçmeyeceğinin işaretçisidir. Öte yandan aşılardan hem sayıca, hem etkileri bakımından yeterli olup olmayacağı da tartışıldığından, pandeminin gündelik hayata getirdiği değişimin bir süre daha devam etmesi beklenmelidir. Ayrıca COVID-19'un yılın son aylarında mutasyona uğraması, virüsün ortaya çıkışı ile ilgili sorular tekrar gündeme getirebilir. Birden çok küresel salgının Çin'den kaynaklandığı göz önünde bulundurulduğunda, gelecekte tekrarının önlenmesi için bu ülkenin ne gibi tedbirler aldığı henüz soruşturulmadı.

2020'de Orta Doğu'da ilginç gelişmeler oldu. Trump yönetiminin belki de uluslararası ilişkilerde getirdiği en büyük uzun vadeli değişim, bu bölgedeki yeni ittifaklardır. İsrail'in son aylarda birçok Arap ülkesiyle diplomatik ilişki kurması ve Suudi Arabistan ile de ilişkilerini yumuşatması, İran'a karşı cepheyi genişletti. İran'da yılın başı ve sonunda gerçekleştirilen suikastların yansımaları gelecek yıl görülebilecektir. Biden yönetimi, İran'la yapılan nükleer anlaşmaya istese bile o kadar kolay dönemeyebilir.

Biden yönetiminin 2021'deki beklenen faaliyetleri, içte kutuplaşmayı giderecek politikalara öncelik vermesi, dışarıda ise uluslararası örgüt ve anlaşmalara tekrar taraf olmasıdır. Kısacası, yeni yönetimin Trump'ın yaptıklarını tersine çevirme ve geleneksel ABD dış politikalarına dönmesi beklenmektedir.

Ülkemizin 2021'de karşılaşacağı en büyük sınama, ABD ve AB ile Rusya arasındaki ilişkilerde dengeyi bulabilmek olacaktır. Rus yapımı S-400 füze sisteminin NATO ve dolayısıyla ABD'de yarattığı tepkilerin devamı gelecektir. F-35 yeni nesil savaş uçağı edinme imkânından yoksun bırakılmamız zaten önemli bir yaptırım olsa da, ABD'nin kendi yasaları gereğince yeni kısıtlayıcı kararları alması halinde ilişkiler gerilecektir.

AB ile ilişkilerde ise Türkiye'ye yönelik atılabilecek engelleyici adımların neredeyse hepsi kullanıldığından AB'nin elinde fazla bir koz kalmadı. Eskiden Türkiye'deki adalet ve temel haklara ilişkin yaptırımlardan söz edilirken, AB şimdi Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve Güney Kıbrıs ile yaşananları gündeme taşımakta ve o konularda Türkiye'yi zorlamaya çalışmaktadır. 2020'nin son aylarında yaptığı zirvelerde ülkemizi rahatsız edebilecek önlemler alamayınca, meseleyi 2021 Mart ayına uzattı ve ABD ile ortaklaşa karar alma isteğini ortaya koydu.

Esasında ABD ve AB ile yaşanan bu gerilim, Türkiye'nin geleneksel diplomatik politikasına ters düşmektedir. Türkiye uzun bir süredir kendini Batı'nın parçası olarak görmemektedir. Bunda ne yazık ki ABD ve AB kadar bizim payımız da vardır. Bu durumdan en çok yararlanan ülke Rusya'dır. Kıbrıs'tan Kafkasya'ya, Suriye'den Libya'ya, Kırım ve Ukrayna'da yürütülen politikalar bakımından Rusya ile taban tabana zıt görüşte olmakla birlikte, iki devletin cumhurbaşkanlarının kişisel ilişkileri gerginliği önlemektedir. Rusya ile doğal gaz ve nükleer enerji alanlarında iş birliğinin devam etmesi beklenmektedir.

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Yukarı Karabağ meselesi otuz yıl sonra askeri bir şekilde Azerbaycan'ın lehine gelişti ve yumuşak güç yerine sert gücün netice getirdiği bir kez daha ortaya kondu.

2021'in yaşam şekli bakımından çok farklı olmayacağı anlaşılmaktadır. Daha önceki hastalıklarla mücadelelerde aşılarda bulunması için en az dört yıl ve bazen çok daha fazla süre gerektirdiği göz önüne alındığında, COVID-19 ile ilgili aşı çalışmaları çok hızlı geliştirildi. Değişik yöntemlerle çok çeşitli aşı çıktı ama ne kadarının, nasıl, ne zaman, kaç kişiye uygulanabileceği ve etkisi gibi konular yine bütün ülkelerde sorgulanmaktadır. Pandeminin tüm önlemlere rağmen etkisinin yıl sonuna kadar süreceği ve hayatın normale dönmeyebileceği uzmanlarca kabul edilmektedir.

Ancak uluslararası alandaki sorunlar, pandeminin gölgesinde sürmeye devam etmektedir. Bu yıl sıcak noktaların Afganistan, Libya, Somali, Suriye ve Yemen'de devam etmesi beklenmektedir. Bunun yanı sıra, yeni ABD yönetiminin İran'a bakışı Trump yönetimine nazaran daha farklı olsa bile, İsrail ve Suudi Arabistan başta olmak üzere birçok Arap ülkesinin İran'a karşı tutumları neticesinde bölgede yeni gerginliklerin çıkması ihtimali dışı değildir. Diğer taraftan ülkemize uzak bölgelere bakılırsa Venezuela'da ekonomik sıkıntıların siyasi patlamalara yol açması mümkündür. Çin'in kendi bölgesinde özellikle Hong Kong'a yönelik duruşu da gerginliklere neden olabilir.

2020 yorucu bir yıl oldu. Normalin üstünde kayıplar verildi. Hayatımız değişti. Sağlık konusunda aşırı önlem alanlar kadar keyfi davrananlar da oldu. Pandeminin etkileri 2021 süresince aşılarla ilişkin tartışmalar çerçevesinde bir süre daha devam edecek. Küresel anlamda en büyük ders, tüm dünyayı etkileyecek düzeydeki felaketlerin nereden geleceğinin bilinmemesi. Bu nedenle de ülkelerin iş birliği içinde böyle olasılıklara yönelik hızlı önlem alabilecek mekanizmalar geliştirmesi gerekmektedir.

Uluslararası örgütlerin önümüzdeki dönemdeki etkinlikleri, ülkelerin tutumuna bağlı kalmaya devam edecektir. Pandeminin küresel yansımaları yavaş yavaş oluşurken devletlerin farklı ve dayanışma eksikliği içinde davranmaları bu örgütlerin hareketsiz kalmalarına yol açtı. Eğer pandemiden bir ders çıkartılacaksa, o da iş birliğinin hayati önemidir.

2020'DE AVRUPA BİRLİĞİ

Prof. Dr. Senem Aydın-Düzgit

Sabancı Üni. Uluslararası İlişkiler Böl. Öğretim Üyesi, İstanbul Politikalar Merkezi
Araştırma ve Akademik İşler Koordinatörü

Avrupa Birliği'nde 2020 yılında gerçekleşen en önemli üç gelişmenin COVID-19 salgını ve beraberinde getirdiği ekonomik sorunlar, Polonya ve Macaristan üzerinden yaşanan hukukun üstünlüğü krizleri, stratejik otonomi tartışmaları ve bununla ilişkili Doğu Akdeniz gerilimleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu yıl içerisinde AB'de meydana gelen bir diğer önemli gelişme ise 31 Ocak 2020 tarihinde İngiltere'nin resmen AB üyeliğinden ayrılması oldu. Ancak İngiltere'nin AB ile kuracağı yeni ilişkinin kurumsal ve yasal çerçevesi ancak 2020 yılının son haftasında belli oldu. Böylece Brexit tamamlanmış oluyor.

COVID-19

COVID-19 salgını dünyanın birçok başka yerinde olduğu gibi başta İtalya ve İspanya olmak üzere önce Güney Avrupa ülkelerini sonra da birçok diğer AB üyesi ülkeyi derinden etkiledi. AB'nin ulus üstü boyutu kuvvetli bir ortak sağlık politikasının bulunmaması, pandemiyle mücadelenin ağırlıklı olarak üye devletlerin kendi imkanlarına bırakılmasına neden oldu. COVID-19'un erken döneminde AB ülkelerinin kendi içlerine dönmesi ile birlikte İtalya ve İspanya'da yaşanan yüksek enfeksiyon ve ölüm oranları, AB'de dayanışmanın sınırları konusunu tekrar gündeme taşıdı. Euro krizi ve mülteci krizinde sınanan ve zorlanan AB içi dayanışma COVID-19 testinin ilk dönemlerinde de çok iyi bir sınav vermedi. Ancak AB ülkeleri, pandeminin erken dönem şokunu atlattıktan kısa bir süre sonra Avrupa Komisyonu 27 Mayıs pandeminin ekonomik etkilerini hafifletmeye yönelik olarak bir ekonomik kurtarma paketi olan "kurtarma ve dayanıklılık tesisi"ni ("recovery and resilience facility") üye ülkelerin onayına sundu.

Üye devletler, 21 Temmuz tarihinde paketin üzerinde anlaşmaya vardılar. Bu paket uyarınca, üye devletlere pandeminin ekonomik ve sosyal etkileriyle mücadelelerinde gerekli olan kamu yatırımlarını ve reformlarını gerçekleştirebilmeleri amacıyla hibe ve borç olarak yaklaşık 750 milyar Euro fon ayrıldı. Söz konusu paketin aynı zamanda üye ülke ekonomilerine Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal) çerçevesinde yeşil ve dijital dönüşümde destek olması da planlanıyor. Paket kapsamındaki yardımdan faydalanabilmek için üye devletlerin öncelikle 2026 yılına kadar olan süreyi kapsayan ulusal kurtarma ve dayanıklılık planlarını oluşturmaları gerekiyor. Paket 8 Ekim tarihinde resmi olarak Konsey'in onayından geçmiş olsa da paketin parçası olduğu çok yıllık AB bütçesi (2021-2027), Kasım ortasında Polonya ve Macaristan'ın vetoları nedeniyle bloke

edildi. Bu iki ülkenin AB'nin çok yıllık bütçesini, dolayısıyla da kurtarma paketini veto etmelerinin nedeni, üye ülkelerin bu fonları kullanabilmeleri için hukukun üstünlüğüne uymaları ilkesinin Konsey tarafından ağırlıklı oy çoğunluğuyla geçirilmiş olmasıydı. AB'nin bu şartı getirmesinin nedeni ise bizzat Macaristan ve Polonya'daki demokrasi erozyonunu durdurmak için etkili bir araç oluşturma isteğiydi. AB, zorlu müzakereler sonucunda, demokrasiden gittikçe uzaklaşan Macaristan ve Polonya hükümetlerine karşı hukukun üstünlüğü prensibinden taviz vermeyecek bir uzlaşma sağladı.

AB, COVID-19 pandemisi ve sosyo-ekonomik etkileriyle mücadelede üye ülkelere yönelik destek mekanizmalarının yanı sıra, "Team Europe" adını verdiği ve yaklaşık 36 milyar Euro'luk bütçeye sahip küresel bir destek mekanizması da kurdu.

Demokratik Gerileme

Macaristan ve Polonya'da yaşanan demokratik gerileme ve bunun AB içinde yarattığı gerilimler COVID-19 öncesi döneme dayanıyor. Macaristan, yaklaşık son 10 yıldır Başbakan Orban'ın liderliğinde en ağır demokratik gerilemenin yaşandığı AB ülkesi olma niteliğini taşıyor. Freedom House'un 2020 verilerine göre Macaristan yönetimi bir demokrasi olarak değil, bir geçiş ya da hibrid rejimi olarak tanımlanıyor.¹ Orban'ın COVID-19 pandemisi gerekçesiyle kendisine olağanüstü güçler tanımasıyla beraber Macaristan'daki demokrasi krizinin derinleştiği görülüyor.

Polonya'nın demokrasi karnesi halihazırda Macaristan kadar kötü olmamakla birlikte, 2015 yılında iktidara gelen Hukuk ve Adalet Partisi (PiS)'nin Polonya demokrasisini geriye götürmeye yönelik adımlar attığı biliniyor. AB içinde Orban'ın önemli bir destekçisi olan PiS, AB bütçesi ve kurtarma paketi oylamalarında olduğu gibi Macaristan ile birlikte hareket ederek Birliğin Macaristan'daki demokratik geri gidişi engellemeye yönelik politikalar uygulamasına da engel oluyor. Bu durum AB'nin uluslararası alandaki normatif kimliğine ciddi ölçüde zarar vermekle beraber diğer AB ülkelerindeki sağ popülist hareketleri de cesaretlendiriyor.

Stratejik Otonomi ve Doğu Akdeniz

2020 yılında AB gündeminde yoğun olarak tartışılan bir başka konuya AB'nin dış savunma ve güvenlik politikalarının geleceği oldu. Eylül 2019'da göreve başlayan yeni AB Komisyonunun, Komisyon Başkanı Ursula von der Leyen tarafından "jeopolitik Komisyon" olarak nitelendirilmesi, daha sonrasında ise

¹ Freedom House, Nations in Transit 2020 - Hungary, 2020, <https://freedomhouse.org/country/hungary/nations-transit/2020>

Kasım 2019'da Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un NATO'nun 'beyin ölümünün' gerçekleşmiş olduğu ve AB'nin de kendisini jeopolitik bir güç olarak konumlandırması gerektiğine ilişkin açıklamalarının ardından başlayan AB'nin stratejik otonomisi tartışması 2020 yılında da devam etti. AB ile Trump liderliğindeki ABD ilişkilerinin Amerikan seçimlerine kadar süren sorunlu seyri, Avrupa'nın Ermenistan-Azerbaycan ihtilafında etkisiz kalması, başta Libya iç savaşı olmak üzere Doğu Akdeniz konulu ihtilaflarda tekil AB üye ülkeleri dışında (Fransa, Yunanistan, GKRY) AB nezdinde ortak bir pozisyon alınamaması ve etkinlik gösterilememesi, 2020 yılında bu tartışmaların ateşleyicisi görevi gördü. Ancak bu tartışmalar bu yıl içinde etkin bir somut bir eyleme dönüşmedi.

Kasım ayında ABD'de yapılan başkanlık seçimlerini Demokrat aday Joe Biden'in kazanmasının Transatlantik ilişkileri güçlendirerek AB'deki stratejik otonomi tartışmalarını geri plana itmesi ihtimali bulunuyor. Öte yandan AB'yi 2020 yılı içinde jeopolitik bir konum almaya zorlayan gelişmelerin başını Türkiye ile olan ilişkiler çekti. Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları üzerinden yaşanan deniz egemenlik alanları konulu ihtilaflar Türkiye'yi Fransa, Yunanistan, Kıbrıs ve bu ülkeler aracılığıyla AB ile karşı karşıya getirdi. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki sondaj faaliyetlerini yasadışı olarak ilan eden AB Konseyi, 1 Ekim 2020 tarihinde aldığı kararlarda, 10-11 Aralık 2020 tarihinde yapılacak olan AB Konseyi'nde yaptırımların gündeme gelebileceğini ifade etti.

2020'de ABD

Prof. Dr. Füsün Türkmen

Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Profesörü

2020 yılı Amerika Birleşik Devletleri için sadece bir seçim yılı değil, aynı zamanda ulusal, uluslararası ve küresel anlamda tektonik sarsıntılar yılı olmuştur. Nitekim, Amerikan siyasî tarihinde emsali görülmemiş bir konjonktürle karşılaştığımız bu yıla damgasını vuran temel faktörler COVID-19 pandemisi ve bunun sosyo-ekonomik izdüşümleri, hortlayan ırkçılık, ve belki de en önemlisi Trump hükümetinin yönetim özellikleri olmuştur. Dört yıllık Cumhuriyetçi yönetimin bilançosunun çıkarıldığı bu seçim yılında gerçekçi çıkarsamalar yapmak tüm bu sorunları son faktörün ışığında değerlendirmekle mümkün olacaktır.

2016 Başkanlık seçimlerini popülist/popüler, milliyetçi/ırkçı, göçmen/yabancı karşıtı ve izolasyonist bir söylemin yanı sıra, sonradan ortaya çıktığı gibi Rusya'nın da örtülü desteğiyle beklenmedik biçimde kazanarak hiçbir siyaset tecrübesi olmaksızın ABD'nin 45. Başkanı olan ünlü emlâk zengini Donald J. Trump, iktidarda geçirdiği dört yıl boyunca politikalarını siyasî ve iktisadî milliyetçilik temeline dayanan "*America First*" sloganı etrafında şekillendirmiştir. Bunun sonucunda ülke içinde sosyal politikalar, uluslararası düzlemde ise Amerika'nın değerler politikası multilateralizmle birlikte tamamıyla terk edilmiş, salt çıkar odaklı ünilateralist bir zihniyet, Amerikan siyasetine ilk kez bu denli hakim olmuştur. ABD dış politikasının öteden beri iki temel çelişki - izolasyonizm/müdahalecilik ile değerler/çıkarlar- arasında gidip gelen bir sarkaç hareketi izlediği düşünüldüğünde, bu kez kesin biçimde izolasyon ve çıkar politikalarının tercih edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tüm krizlere Trump yönetimince bu açıdan yaklaşılmaktadır.

2019 kış aylarında ortaya çıkan ve tüm dünyayı saran COVID-19 pandemisi tarafından en ağır vurulan ülke ABD olmuştur. Bunun birinci nedeni, Obama-Biden döneminde kuş gribi, domuz gribi ve bilhassa Ebola virüsü gibi ölümcül salgınlara karşı geliştirilen *Emerging Pandemic Threats* (EPT) programının bir bileşeni olan ve çeşitli ülkelerden kaynaklanan öldürücü bulaşıcı hastalıkların araştırılarak önlenmesini sağlayan PREDICT araştırma programının Trump yönetimince baştan terk edilmiş olmasıdır. İkinci nedeni ise, Başkan Trump'ın şahsî yaklaşımı sonucunda COVID-19'un önemszenmeyerek, ekonomi çarkının bir an önce tekrar dönmesi amacıyla önlemlerin es geçilmesi ve bunun özellikle Cumhuriyetçi valiler tarafından yönetilen eyaletlerde teşvik edilmesidir. Sonuçta, Ebola salgınına sadece iki ölüyle atlatmış olan ABD, bu kez 6 milyon vaka, 180.000 ölüm ve 40 milyondan fazla işsizle COVID-19 depreminin altında kalmış, bunun izdüşümü olarak sadece birinci çeyrekte ekonomisi %30'dan fazla küçülmüştür. Bu bağlamda PREDICT'in Ağustos ayında tekrar devreye sokulması geç kalınmış bir karardır.

Bu çağda ABD’de ırkçılığın hortlaması ise yönetimin göçmen/mülteci/Müslüman karşıtı ideolojisiyle tetiklenmiş, Meksika sınırına göçü önlemek amaçlı bir duvar inşa edilmesinden, ülke içinde yasa dışı göçmen avına çıkmak ve İslâm ülkelerinden göçün durdurulması teşebbüsüne kadar birtakım aşırı önlemler ülke içinde de devlet güdümlü ırkçılık şeklinde tecelli ederek kutuplaşmayı artırmıştır. Geri planda artarak devam eden azınlık karşıtı polis şiddeti, 25 Mayıs 2020 tarihinde Minneapolis kentinde George Floyd’un polis tarafından boğularak öldürülmesi sonucunda farklı bir boyuta taşınırken ülke çapında ırkçılık aleyhtarı gösteriler patlak vermiş, Trump yönetiminin tepkisi ise bu cinayetlerden çok buna isyan edenlerin toplumsal düzeni tehdit ettiği yönünde olmuştur. Olayı güvenlikleştirme yolunu seçen Başkan, Ağustos ayında gerçekleşen Cumhuriyetçi Parti Kurultayında bu bağlamda “*law and order*” odaklı bir söylem sergilemiş, çatışmalara Ulusal Muhafızları dahil ederek, kaybettiği oylar karşısında kutuplaşmayı tırmandırma yoluna gitmiştir.

Trump yönetiminden kaynaklanan diğer yönetsimsel sorunlara gelince, bunların başında hiç şüphesiz dış politika gelmektedir. İktidara gelir gelmez ABD’nin Soğuk Savaş sonrasında uyguladığı ve realizm, idealizm, hümanitarizm karışımından oluşan dış politika çizgisini terk eden Trump, tüm dış politika anlayışını ekonomik kâr/zarar açısından değerlendirerek liberal dünya düzeninin sürdürülmesinde kilit rol oynayan örgüt ve ittifakları tartışmaya açmıştır.¹ Müttefiklerin Soğuk Savaş boyunca ABD’nin imkânlarından faydalanıp malî olarak katkıda bulunmadığını vurgulayan Trump, NATO üyelerini bu bağlamda “hizaya getirme”nin yanı sıra ikili anlaşma ortaklarını da uyarma yoluna gitmiş ve ABD’nin çıkarları adına birçok uluslararası taahhütten çekilmeyi seçmiştir. Bunların arasında North American Free Trade Association (NAFTA), Trans-Pacific Partnership (TPP), Paris İklim Anlaşması, İran’la nükleer alanda yapılan Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması (Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty-INR), UNESCO, BM İnsan Hakları Konseyi, Dünya Sağlık Örgütü, ve AĞİT bünyesindeki Open Skies Treaty sayılabilir. Bunun yanı sıra, ABD’nin Irak ve Afganistan gibi “bitmez tükenmez savaşlar”a artık dahil olmayacağını açıklamakla aynı kefeye konulamayacak ve uluslararası güvenlik dengelerinin bir parçası olarak Almanya, Japonya, ve Güney Kore’de konuşlanmış olan Amerikan askerî kuvvetlerini geri çekmek kararını örtüstürerek ilk etapta Almanya’dan 4500 askerin geri çekilmesini kararlaştırmıştır. (Bunların daha sonra Polonya’da konuşlandırılacak olması Yeni Soğuk Savaş paradigmaları bağlamında değerlendirilebilir). Ulusal çıkarlar adına yürütülen bu izolasyon politikasının bir yandan müttefiklerin yalnızlaşmasına, öte yandan Çin, Rusya, Kuzey Kore, İran gibi hasımlara daha büyük manevra alanı tanıyarak ellerini güçlendirmelerine yol açacağı öngörülebilir. Bu jeopolitik revizyonizmin yanı sıra Trump dış politikasının bir başka özelliği, ABD’nin geleneksel olarak

¹ Haass, Richard, “Present at the Disruption: How Trump Unmade US Foreign Policy”, Foreign Affairs, Eylül/Ekim 2020, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-08-11/present-disruption>

savunduğu demokrasi ve insan hakları değerlerinden ülke içinde olduğu kadar uluslararası düzeyde de uzaklaşması ve güçlü oldukları gerekçesiyle otoriter/totaliter liderlere yaklaşma politikası olmuştur.

Başkan'ın politikalarının, içerik olduğu kadar üslûp açısından da alışılmamış bir profil sergilediği, geleneksel diplomatik yöntemler yerine kişisel anlık dürtülerini yansıtan tweet'ler yoluyla politika belirlediği ve kendi yönetimini dahi zor duruma düşüren tutarsız yaklaşımlar sergilediği yadsınamaz bir gerçektir. Sonuçta, 2003 Irak savaşından bu yana dünya çapında artış trendi gösteren ve Obama döneminde nispeten yatışmış olan Amerikan karşıtlığının yeniden yükselişe geçtiğini gözlemlemek zor değildir. Yapılan son anketlerde 32 ülke halkının ABD yönetimine olan güveni Obama'nın son döneminde %74 iken bugün %29'un altına inmiş, genelde ABD ile ilgili olumlu görüşlerin oranı 2016 yılında %64 iken 2019'da %53 olarak tespit edilmiştir.² Yapılan bir değerlendirmeye göre, Amerikan gücünün üç bileşeninden askerî sacayağı Afganistan ve Irak savaşlarıyla, ekonomik sacayağı 2008 finansal kriziyle, demokrasi sacayağı ise Trump yönetimiyle büyük yara almıştır.³ Her ne kadar bu ABD'nin çöküşü anlamına gelmese de, Trump dönemi politikaları süper güçlükten sıradan güçlüğü inişin, uluslararası alanda etkinliğin azalmasının, ülke içinde yerleşik bir kutuplaşmanın, büyük güçler arasında savaş olasılığının artmasının ve küresel iklim değişikliğinin hızlanmasının ilk işaretleri olarak algılanmıştır.⁴ Buna paralel olarak Başkan'ın ve yakın çevresinin adının karıştığı siyasi/finansal skandallar ile haklarında açılan soruşturma ve davalar, Başkanlık makamının Amerikan toplumu ve dünya kamuoyu karşısında önemli ölçüde prestij kaybetmesine neden olmuştur. Trump'ın yeniden seçilmesi durumunda multilateralizmin daha da zayıflayacağı, dünyanın Hobbes'cu bir karaktere bürünerek çatışmaların öne çıkacağı ve demokrasinin gerileyeceği, doların dünya ekonomisindeki öncül yerini yitireceği, kısacası 75 yıldır süregelen liberal uluslararası düzenin geri dönülemeyecek biçimde sona ereceği, ileri sürülen öngörüler arasındaydı.⁵

Böylesine bir tablo karşısında işinin çok zor olacağı anlaşılan yeni bir başkan ne yapabilir ve ne yapmalıdır?

2020 başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti, aday olarak iki dönem boyunca Barack Obama'nın Başkan Yardımcılığını yürüten, 1973-2009 arası Kongre'de Delaware Senatörü olarak Senato Dış İlişkiler Komitesi üyeliği ve başkanlığı

² Buttigieg, Pete; Gordon, Philip H. "Present at the Destruction of US Power and Influence", *Foreign Policy*, 14 Temmuz 2020

³ Karabell, Zachary. "The Anti-American Century", *Foreign Policy*, 13 Temmuz 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/07/13/anti-american-century-united-states-order/>

⁴ Drezner, Daniel W., "This Time is Different : Why US Foreign Policy Will Never Recover", *Foreign Affairs*, 16 Nisan 2019, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2019-04-16/time-different>

⁵ Haass, 2020.

ile Senato Adalet Komisyonu başkanlığı yapmış olan Joseph R. “Joe” Biden’i göstermiştir. Trump’ın aksine devlet tecrübesi geniş olan Biden, aynı zamanda bugüne dek başkanlık yarışına giren en yaşlı aday olması dolayısıyla eleştirilmişse de bunu kendinden genç bir Başkan Yardımcısı adayı seçerek dengelemiştir. Bu suretle ilk kez azınlık mensubu bir kadın – Kaliforniya Senatörü ve eski Kaliforniya Başsavcısı/eyalet Adalet Bakanı, Hint/Jamaika kökenli 55 yaşındaki Kamala Harris – bu mevkiye aday gösterilmiş olmaktadır.

Başkan seçildiği takdirde Joe Biden, belirlemiş olduğu üç temel hedefi şöyle açıklamıştır:⁶

1. Ülke içi demokrasiyi yeniden canlandırmak.

Bu çerçevede eğitim sisteminde eşit fırsat sağlamak, ceza hukukunu yeniden düzenlemek, Oy Hakkı Yasası’nı her vatandaşın sesini duyurabileceği şekle getirmek, hükümetin şeffaf ve hesap verebilir konuma geri dönmesini sağlamak, göç ve mülteci politikasını gözden geçirmek, işkence yasağını yenilemek, yolsuzlukla etkin biçimde mücadele etmek, otoriter liderlere desteği kesmek, kısacası Trump döneminin “acımasız ve anlamsız” politikaları yerine Amerika’nın temel değerlerini yeniden hayata geçirmek. Bu amaçla, Obama yönetiminin gerçekleştirmiş olduğu küresel Nükleer Güvenlik Zirvesi modelinde bir Demokrasi Zirvesi toplayarak ABD’nin demokrasi ve insan hakları konusunda tekrar dünya çapında örnek bir konuma gelmesini sağlamak.

2. Orta sınıf lehine bir dış politika

Amerika’nın en büyük zenginliği olan orta sınıfını güçlendirecek bir ticaret/ekonomi politikası izleyerek ırk, cinsiyet, din ayrımı gözetmeksizin yatırımlar yapmak, ulaşılabilir bir sağlık politikası gütmek, Ar-Ge ve teknolojik yenilik projelerine ağırlık vermek, uluslararası ekonomi politikasının orta sınıfa zarar vermeyecek şekilde, korumacılıktan uzak biçimde düzenlenmesini sağlamak, müttefik ve partnerlerle uluslararası düzeyde bir araya gelerek ve çatışmaya yer bırakmadan, dünya ekonomisinin yarısını karşısına alma lüksü bulunmayan Çin’in insan hakları dahil çeşitli alanlardaki baskı politikalarını dengelemek.

3. Tekrar masanın başında yerini almak

70 yıl boyunca ABD’nin Demokrat ve Cumhuriyetçi başkanları uluslararası kuralların belirlenmesinde, anlaşmaların sağlanmasında, ortak güvenlik ve refahı pekiştiren kurumları oluşturmakta dünyaya liderlik etmişken Trump döneminde terkedilen bu sorumluluk ya bir başka gücün Amerika’nın yerini almasına ya da kaosa yol açacaktır. Geçmiş hataların varlığını kabul ederek bilinçli bir biçimde tekrar masanın başında yer almak ve müttefik/partnerlerle birlikte küresel

⁶ Biden, Joseph R. 2020. “Why America Must Lead Again: Rescuing US Foreign Policy After Trump”, *Foreign Affairs*, Mart/Nisan, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-01-23/why-america-must-lead-again>

tehditlere karşı durmak gerekmektedir. Tutarsız ve dengesiz bir dış politika yerine diplomasiyi yeniden layık olduğu konuma getirmek, kuvvet kullanımını en son çare olarak görmek, terörle mücadeleye devam ederken bitmez tükenmez savaşların batağına saplanmamak, müttefiklerle olan ilişkileri canlandırmak, liberal demokratik değerlerin savunucusu NATO'ya gereken önemi ve özeni göstermek ve tüm diğer ittifaklara yatırım yapmak, Rusya'nın uluslararası normları ihlâl etmesi durumunda bir şekilde bedel ödetmek, Paris İklim Antlaşması'na, İran'la nükleer anlaşmaya geri dönmek, Rusya-ABD arasında stratejik istikrarı sağlayacak olan START Anlaşmasını yenilemek, 5G teknolojisi başta olmak üzere geleceğin teknolojilerine yatırım yapmak en önemli önceliklerdir.

Biden'in bu programı içeren makalesinde şu cümle şimdiden Biden doktrini olarak nitelendirilmektedir: "Özgür dünyayı yaratan, demokrasi ve liberalizmin faşizm ve otokrasiye karşı kazandıkları zafer olmuştur. Fakat bu yarış sadece geçmişimizi değil, geleceğimizi de belirleyecektir."⁷ Özgür dünyanın savunulmasına öncelik veren Biden bu açıdan bazı uzmanlarca Başkan Truman'a benzetilmektedir.

Bu denli zıt iki dünya görüşü, siyaset anlayışı ve kişiliğin girdiği ilk Başkanlık yarışı olma özelliğini taşıyan 3 Kasım 2020 seçimleri, anketlerin çoğunlukla Biden'i favori göstermesine karşın zorlu bir yarış olmuş, Trump beklenenden iyi, Biden ise son ana kadar beklenenin gerisinde bir performans göstermiştir. Sancılı denebilecek seçim süreci, 7 Kasım sabahı sonuçlanabilmiş ve Biden uzun süren bir sayım sonucu gereken 270 delege sayısını aşarak 306 delegeyle ABD'nin 46. Başkanı seçilmiştir. Seçimlerin bu kadar zorlu geçmesinin nedenlerini yapısal, konjonktürel ve siyasî olarak şöyle sıralayabiliriz:

a. Başkanlık seçiminin doğrudan halk oyu yerine adayların her eyaletten ancak belli bir delege sayısı alabilmelerine yol açan Electoral College sistemi. Bir eyaletin Kongre'deki temsilci sayısına eşit olan bu rakam toplam 538 olup, Başkan seçilmek için en az 270 delege kazanılmasını gerekmektedir. O eyalette alınan oy milyonlarca fazla da olsa kazanılan delege sayısı değişmemektedir. Bu da eyaletlerin Cumhuriyetçi, Demokrat veya "salıncak" (*swing state*) olmasına göre değişmekte, bu sonuncular neredeyse her sefer farklı biçimde belirleyici olmaktadır;

b. Pandemi dolayısıyla posta yoluyla kullanılan oyların sayımının zaman alması. Bilindiği gibi federal devlet sistemi gereği her eyalette oy verme yöntem ve süreleri farklı olup, bu da doğal olarak bazı eyaletlerdeki sayımın daha uzun sürmesine neden olmuştur;

⁷ Ibid.

c. Trump'ın popülist sağ görüşlerinin Amerikan kamuoyunda bulduğu karşılık - ki bu fikir ve politikalar küreselleşmeye karşı ekonomik ve sosyal tepkilere olduğu kadar Amerikan siyasal kültürünün derin içgüdülerine de hitap etmektedir. Dindarlık, ırkçılık, izolasyonizm gibi dürtüler Amerikan toplumunda öteden beri mevcuttur ve konjonktüre göre iniş ve çıkışlar gösterirler. Bu durumda, Trump'ın Amerikan siyaset sahnesindeki son popülist olmayacağı da olasılıklar arasındadır.

Seçim sonuçları Türkiye-ABD ilişkilerini de doğal olarak doğrudan etkileyecektir. Özellikle 2003 Irak savaşından beri ABD'nin Orta Doğu'da köktendinci terörle mücadelesi ve Türkiye'nin giderek bölgesel güç olma girişimleri arasında her aşamada tam bir ahenk sağlanamamış, Soğuk Savaş döneminin zaten sorunlu olan stratejik ittifakı yeni dinamikler ekseninde giderek kırılganlaşarak transaksiyonel bir niteliğe bürünmüştür. Başkan Obama'nın Türk-Amerikan ilişkilerini "Model Ortaklık" kavramı etrafında yeniden canlandırma çabaları, bu kavramın değerler politikasına verdiği önem ve fakat ikili ilişkilerde değerlerin karşılıklı olarak daima stratejiye feda edilmesi dolayısıyla hayata geçememiştir. Trump dönemine baktığımızda ise, ittifakın paradoksal bir hal aldığı; Suriye, Kürt faktörü, Gülen olayı, Rahip Brunson, Halkbank davası, S-400 füzeleri gibi ciddi sürtüşme nedenlerine rağmen ikili ilişkilerin Başkan Trump – Cumhurbaşkanı Erdoğan arasındaki şahsî diyaloga dayalı olarak kopmadan sürdürüldüğü görülmüştür.⁸ Biden döneminde ilişkilerin daha kurumsal bir zeminde ilerlemesi olasıdır. Biden'ın uzun dış politika deneyimi dolayısıyla Türkiye'yi tanıyan bir siyasetçi olması ve dış politika konusunda Demokrat Parti'nin yetkin ve Cumhuriyetçilerden daha profesyonel kadrolara sahip bulunması olumlu noktalardır. Türkiye-ABD ilişkilerinin geçmişi, kapsamı ve önemi düşünüldüğünde, bu nitelikleri taşıyan bir ekibin akılcı davranacağı ve Türkiye'nin bu yönde vermiş olduğu "ABD ile partiler ve siyaset üstü ilişkilerin sürdürüleceği" mesajı doğrultusunda ilerleyeceği beklenebilir.

⁸ Bkz: Bolton, John. 2020. *The Room Where It Happened: A White House Memoir*, Ch.7, (New York: Simon and Schuster).

2020'Yİ GERİDE BIRAKIRKEN BATI BALKANLAR

Prof. Dr. Şule Kut

Okan Üniversitesi Rektörü (E), Adakademi ve TUSES Yönetim Kurulu Üyesi

Batı Balkanlar

Bosna Hersek, Sırbistan, Karadağ, Kuzey Makedonya, Kosova ve Arnavutluk, 1990'ların sonlarından bu yana Avrupa Birliği tarafından Batı Balkanlar olarak nitelendiriliyor. Batı Balkanlar terimi, coğrafi bir konumu işaret etmekten çok benzer sorunlara sahip bir grup Balkan devleti için siyasi bir niteleme olarak kullanılıyor. Batı Balkanlar, Avrupa kıtasındaki eski sosyalist ülkelerden henüz Avrupa Birliği üyesi olmayan, iç ve dış sorunları nedeniyle oldukça istikrarsız ve komşularıyla potansiyel çatışma riski taşıyan ülkeleri kapsıyor. Aşağıda, geride bıraktığımız 2020 yılını Batı Balkan ülkeleri açısından kısaca değerlendirmeye çalışacağım.

2020

Tüm dünya gibi Batı Balkanlar da 2020'de COVID-19 salgınıyla sarsıldı. Batı Balkan ülkelerinin ekonomik durgunluk, işsizlik, mülteci akını, beyin göçü gibi neredeyse kronikleşmiş sorunlarının yönetimi pandemi nedeniyle ağırlaşırken, 2020, bölge ülkelerinin özellikle AB'nin kendilerinden beklediği anayasal ve ekonomik reformları gerçekleştirmekte de, yolsuzlukla ve örgütlü suçla mücadele yönünde gerekli adımları atmakta da epey zorlandıkları bir yıl oldu. 2020 ayrıca birçok Balkan ülkesinde genel veya yerel seçimlerin gerçekleştiği bir yıldır.

AB ile ilişkiler

Avrupa Birliği, 2003'te tüm Balkanlara AB perspektifi vermişti ve bugün Balkan ülkelerinin her biri AB ile farklı ilişkiler içindeler.¹ Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle eşzamanlı olarak dağılma sürecine giren eski Yugoslavya (YSFC) topraklarında bugün yedi bağımsız devlet var. Altı eski Yugoslav cumhuriyetinden ikisi – Slovenya (2004) ve Hırvatistan (2013) – bugün AB üyesi, üçü de (Karadağ, Sırbistan ve Kuzey Makedonya) üye aday. Bugün Türkiye'nin yanı sıra AB aday dört devlet daha var ve bunların hepsi de Batı Balkan ülkesi (Karadağ, Sırbistan, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk). Bunlardan Karadağ ile 2012'de, Sırbistan ile de 2014'te üyelik müzakerelerine başlanmıştı. 2020, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk ile de müzakerelere başlanabileceğine karar verilen yıl oldu. Öte yandan, 2019'da üyelik başvurusu yapan Bosna Hersek Cumhuriyeti ve 2008'de

¹ Slovenya 2004'te hem AB hem NATO üyesi oldu. 2004'te Slovenya ile birlikte NATO üyesi olan Bulgaristan ve Romanya da 2007'de AB üyesi olurlarken, ilk etapta Batı Balkan ülkesi olarak telakki edilen Hırvatistan 2009'da NATO, 2013'te AB üyesi oldu.

Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan eden Kosova ise AB tarafından potansiyel aday olarak AB ile katılım öncesi anlaşması imzalamış durumda.

6 Mayıs 2020'de AB Batı Balkanlar Zagreb Zirvesi'nde Batı Balkan ülkeleri arasında ekonomik iş birliğinin geliştirilmesi ve bölgede bir ortak pazar (Bölgesel İktisadi Alan) oluşturulması yönünde adım atılırken, bölge ülkelerinin AB perspektifini korumalarının önemine ve AB'nin bölgesel vizyonuna dikkat çekildi. Avrupa Birliği, Zagreb Zirvesi'nde Balkanlara 9 milyar Euro hibe sözü de verdi.

Dayton'un 25. Yılında Bosna Hersek Cumhuriyeti'nde Yerel Seçimler Değişimin Habercisi Olabilir mi?

Bosna Hersek'te savaşı sona erdiren ama kalıcı bir barış da getiremeyen Dayton Anlaşması'nın 25. yılını Bosna Hersek Cumhuriyeti yaygın yolsuzluk ve çatışan milliyetçiliklerin kışkacında, savaş suçlarının gölgesinde tamamladı. Bosna Hersek'te savaş suçlarının yargılanması sürecinde pandemi nedeniyle 2020'de belirgin bir yavaşlama yaşandı. 25 yıl önce Dayton'da şekillenmiş girift anayasal yapıdan kaynaklanan işleyiş sorunlarının ötesinde, aşırı milliyetçi yönetimlerin uzlaşmaz tutumları nedeniyle de ülkede siyasal sistem tıkanmış durumda.

Bu ortamda, Bosna Hersek'te 15 Kasım 2020'de gerçekleşen yerel seçimlerde entitelerde (10 kantondan oluşan Bosna Hersek Federasyonu ile Republika Srpska ve Brčko) milliyetçi blokların kaybetmesi ve başta Saraybosna ve Banja Luka olmak üzere büyük kentlerde muhalefetin adaylarının kazanması kuşkusuz Bosna Hersek için 2020'deki en kayda değer gelişmelerden biri oldu. Örneğin, Banja Luka'da görece ılımlı genç siyasetçi Stanivuković'in kazanması, Bosna Hersek'in toprak bütünlüğüne en büyük tehdidin kaynağı olan Republika Srpska'nın aşırı milliyetçi Cumhurbaşkanı Milorad Dodik'in gücünü sarsması bakımından önemli sayılabilir. Ancak, Hırvat ve Boşnakların birlikte yaşadığı Mostar'da 12 yıl aradan sonra ilk kez bu yıl 20 Aralık'ta gerçekleşen yerel seçimlerde en yüksek oyu alan partilerin gene milliyetçi Hırvat ve Boşnak partileri olmuş olması da, milliyetçi partilerin geçmiş performansları göz önüne alındığında Bosna Hersek'in normalleşmesi için henüz iyimser olmamak gerektiğini gösteriyor.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Yunanistan ve Bulgaristan'la İlişkilerinde Kritik Bir Yıl

2020, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti açısından ülkenin NATO üyeliğinin gerçekleştiği, AB ile de üyelik müzakerelerinin başlamasına karar verilen tarihi bir yıl oldu. Yunanistan, kendisinin de Makedonya adını taşıyan idari bir bölgesi olduğunu öne sürerek ve bir dizi tarihsel gerekçeyle bağımsızlık ilanından itibaren Makedonya'nın uluslararası örgütlere Makedonya Cumhuriyeti adıyla üyeliğini engelliyordu.

Makedonya 2004'te AB'ye tam üyelik başvurusu yapmış, 2005'te AB tarafından Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya (FYROM) olarak aday ülke ilan edilmişti. Üyelik müzakerelerinin başlaması ise Yunanistan'ın vetosu nedeniyle ad değişikliği şartına bağlanmıştı. Yunanistan ile Makedonya Cumhuriyeti arasında Haziran 2018'de imzalanan ve Ocak 2019'da yürürlüğe giren Prespa Anlaşması uyarınca Makedonya Cumhuriyeti devletinin resmi adı Şubat 2019'da Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değişti. Değişikliğin ardından Yunanistan 1991'den bu yana uluslararası örgütlerde Makedonya'ya uyguladığı vetoyu kaldırdı. AB, 26 Mart 2020'de Kuzey Makedonya (ve Arnavutluk) ile üyelik müzakerelerine başlama kararı aldı. Öte yandan, NATO ile ilişkilerini 25 yıldır Barış İçin Ortaklık çerçevesinde sürdüren Kuzey Makedonya 27 Mart 2020'de NATO üyeliğine de kabul edildi.

Ancak Kuzey Makedonya Kasım 2020'de AB'de bu kez Bulgaristan'ın vetosuyla karşılaştı. 1992'de Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya şeklinde de olsa Makedonya'nın bağımsızlığını ilk tanıyan devlet olmakla birlikte Makedon kimliğini ve dilini tanımayan Bulgaristan, AB ile üyelik müzakerelerinin başlamasını engelleyerek Makedonya'yı Bulgar kökenlerini kabule zorluyor, Üsküp yönetiminin Makedoncanın Bulgarcadan farklı bir dil olmadığını ve Makedonların aslında Bulgar kökenli olduklarını resmen kabul etmesini istiyor.

Yunanistan'ın veto taktiğinin işlediğini gören Bulgaristan, Üsküp yönetimini aynı yöntemle dize getirmeye karar vermiş görünüyor. Oysa Bulgaristan, Kuzey Makedonya'nın Mart ayında sadece bir gün arayla gerçekleşen NATO üyeliğini (27 Mart 2020) ve AB'nin Kuzey Makedonya ile üyelik müzakerelerine başlanması kararını (26 Mart 2020) veto etmemişti- çünkü veto bayrağını hemen Mart ayında Atina'dan devralmak Sofya için de riskli olacaktı.

Bulgaristan, Makedonya 9 Kasım 2020'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyesi olurken de veto etmemişti. Fakat Bulgaristan, Berlin Süreci çerçevesinde 10 Kasım'da Sofya'da (çevrimiçi) düzenlenen Batı Balkan Zirvesi'nde eşbaşkanlar Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Başbakanı Zoran Zaev'in iş birliği vurgulu dostluk mesajlarından sadece bir hafta sonra veto kartını oynamaktan çekinmedi. Bulgaristan'ın başta dönem başkanı Almanya olmak üzere AB üyesi devletlerden tepki alan vetosunu hangi koşulda ve ne zaman kaldıracağını zaman gösterecek.²

² Geçen yıl da Ekim ayında Fransa AB'nin Makedonya ve Arnavutluk'la üyelik müzakerelerinin başlaması yönünde karar almasını engellemiş, Konsey bu kararı Mart 2020'de alabilmişti. Fransa'nın vetosu üzerine Kuzey Makedonya'da Başbakan Zoran Zaev Kasım 2020'de yapılması planlanan genel seçimlerin erkene alınması için çağında bulundu. Nisan'da yapılması planlanan erken seçimler pandemi nedeniyle 15 Temmuz 2020'de gerçekleşti. Seçimler, geniş kapsamlı bir seçim ittifakı olan Yapabiliriz ile birlikte seçimlere giren iktidardaki Sosyal Demokratların lehine sonuçlandı.

Sırbistan Kosova'yı Tanır mı? AB Sırbistan'ı Tam Üye Yapar mı?

Sırbistan'ın AB üyeliğini Kosova ile sorunların çözülmesi şartına bağlayan AB, 2013 yılında aday ülke olarak kabul ettiği Sırbistan'a karşı uzun zamandır koruduğu mesafeli tutumunu 2020'de de sürdürdü. Sırbistan, 1998-1999'daki savaşın NATO eliyle sona erdirilmesinden yaklaşık on yıl sonra, 2008'de kendisinden bağımsızlık ilan eden Kosova'nın bağımsızlığını tanımıyor. Kosova'nın bağımsızlığını tanımayan devletler arasında AB ülkeleri de (Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Slovakya, Romanya, İspanya) var. Bu nedenle (ve buna rağmen) Kosova, AB tarafından potansiyel aday olarak nitelendirilmiş durumda.

AB, Sırbistan ile Kosova arasında 2011'den bu yana süren diyalog sürecini de yönetiyor. AB Belgrad-Priştine Diyalogu ve diğer bölgesel sorunlar için 2020'de yeni Özel Temsilci atadı. Ancak, Sırbistan AB üyeliği uğruna bugüne kadar tanımadığı Kosova'yı tanısa bile (ki bunu ancak 2012'den bu yana Sırbistan siyasetinin önde gelen ismi olan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vuciç yapabilir) Belgrad'ın AB'ye tam üyeliği kolay kolay gerçekleşmeyebilir. Çünkü AB genişleme sürecini yavaşlatmak eğiliminde. Öte yandan, Sırbistan'da Cumhurbaşkanı Vuciç liderliğindeki Sırp İlerleme Partisi 25 Haziran 2020'de gerçekleşen ve muhalefetin boykot ettiği, en düşük katılımlı seçimlerin galibi olurken, giderek otoriterleşen Sırbistan'da artık muhalefetsiz bir parlamento var.

Karadağ'da Seçimler ve Sırbistan'la İlişkiler

Karadağ'da 30 Ağustos 2020'de yapılan seçimlerde Cumhurbaşkanı Milo Cukanoviç'in 30 yıldır iktidarda bulunan Batı yanlısı merkez sol Karadağ Sosyalistleri Demokratik Partisi oy kaybına uğramakla birlikte, % 35 oyla seçimlerden gene birinci parti olarak çıktı, ancak hükümet kurmak için yeterli çoğunluğa ulaşamadı. Seçimi kazanan muhalifler arasında yer alan Sırp milliyetçi partisinin yandaşlarının Boşnaklara karşı şiddet eylemlerine girişmesi endişe yaratırken, Cumhurbaşkanı yeni hükümeti kurma görevini Karadağ'ın Geleceği İçin ittifakının lideri Zdravko Krivokapiç'e verdi. Yeni koalisyon hükümeti 4 Aralık'ta güvenoyu alarak göreve başladı. AB ile 2012 yılında üyelik müzakerelerine başlayan Karadağ, AB'nin beklentilerini karşılama konusunda en ileri Batı Balkan ülkesi olmakla birlikte, AB'nin genişleme sürecini yavaşlatması Karadağ'ı da olumsuz etkiliyor.

Karadağlı Sırpların Cukanoviç'in 2019 sonunda Karadağ devletinin Sırp Ortodoks Kilisesi'ninkiler de dahil olmak üzere Karadağ'ın Sırp, Hırvat, Sloven Krallığı'na katıldığı 1918 öncesinde inşa edilen dini yapılara, kilise mallarına ve arazilerine el koyabilmesinin önünü açan Dini Özgürlükler Yasası'nı onaylamasıyla başlayan protestoları 2020 boyunca sürerken, Kasım 2020'de bu kez Sırbistan ve Karadağ arasında diplomatik bir kriz yaşandı. Sırbistan'ın Karadağ büyükelçisinin

Karadağ'ın 1918'de Sırbistan'la birleşmesini Karadağlıların 'özgür tercihi' olarak ifade etmesi üzerine Sırp büyükelçi sınır dışı edilirken, bunun hemen ardından Sırbistan da Karadağ'ın Belgrad büyükelçisini sınır dışı etme kararı aldı, ama iki gün sonra bu karardan vazgeçtiğini duyurdu.

Kosova

2020'de Sırbistan'la ilişkiler dışında Kosova'nın en önemli meselesi savaş suçlarıydı. 24 Haziran 2020'de Kosova Cumhurbaşkanı Haşim Taci, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić ile görüşmek üzere Washington'a gitmeden önce Kosova Özel Mahkemesi Taci ile birlikte Kosova Bağımsızlık Ordusu'nun (KLA) önde gelen üç ismi hakkında 1998-2000 yılları arasında 100 kişinin öldürülmesi dahil Kosova'da işledikleri savaş suçları nedeniyle yargılanmaları hakkındaki iddianamenin kabul edildiğini duyurdu. Kosova yargı sisteminin bir parçası olmakla birlikte Lahey'de kurulan ve uluslararası isimlerden oluşan bu özel mahkeme beş yıl önce Taci'nin kurulmasını bizzat desteklediği bir oluşumdur. 5 Kasım 2020'de Haşim Taci, cumhurbaşkanlığından istifa ettiğini açıkladı, yetkililere teslim oldu ve Lahey'e götürüldü.

Arnavutluk

Arnavutluk siyasetine 2020'de Cumhurbaşkanı İllir Meta ile Başbakan Edi Rama hükümeti arasındaki gerginlikler damgasını vurdu. 2019 sonlarında Cumhurbaşkanı İllir Meta, muhalefetin boykot edeceğini açıkladığı yerel seçimleri muhalefetsiz seçimlerin demokratik olmayacağı, bunun AB ile müzakerelerin başlamasını da engelleyeceği gerekçesiyle iptal ettiğini açıkladı. Ancak AB Mart 2020'de Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'la üyelik müzakerelerine başlanabileceğine karar verdi. Yerel seçimler Haziran 2020'de gerçekleşti ve pek çok yerde iktidardaki sosyalistlerin zaferiyle sonuçlandı. 2020'nin ilk aylarından bu yana halka hükümete karşı ayaklanma çağrısı yapan Arnavutluk Cumhurbaşkanı İllir Meta ile onu azletmek isteyen Başbakan Edi Rama arasındaki gerginlik bugün de sürüyor. Öte yandan, 2020'nin son günlerinde Tirana, polisin bir genci vurması üzerine başlayan protestolara sahne olurken, protestolar zaman zaman hükümet karşıtı gösterilere dönüştü.

ABD, Biden ile Batı Balkanlara Geri Döner mi?

Soğuk Savaş sonrasında ve Yugoslavya'nın dağılma sürecinde bölgedeki Amerikan varlığı ve etkisiyle karşılaştırıldığında özellikle Trump döneminde ABD'nin Balkanlarda pek de etkin, hatta görünür olmadığı söylenebilir. Ama ABD'de Joe Biden'ın başkan seçilmesi Balkanlarda pek çok şeyi değiştirebilir. Biden'ın uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi konularındaki deneyimi yeni dönemde ABD'nin Balkanlarla yeniden ve ciddiye ilgileneceğini

düşündürüyor. Biden Balkanların tanıdığı bir isim ve o da Balkanları iyi tanıyor. Biden, Yugoslavya'nın dağılması sırasında Bosna Hersek ve Kosova sorunlarıyla bizzat uğraşanlardandı ve önümüzdeki dönemde en önemli dış politika hedeflerinden biri Sırbistan-Kosova anlaşmazlığını çözmek olabilir. Biden'ın bu yöndeki girişimleri, Trump'ın göstermelik girişimlerinden farklı olacaktır. Sırbistan Cumhurbaşkanı Vuciç ile Kosovo Başbakanı Abdullah Hoti arasında 4 Eylül 2020'de Washington'da imzalanan Ekonomik İlişkilerin Normalleşmesi Anlaşması'nın çelişkili içeriği Trump yönetiminin Balkanlara yönelik ilgisinin zayıflığının simgesi olarak değerlendirilirken, Sırbistan ve Bosna Sırplarının Biden'ın gelişinden memnun olmadıkları görülüyor.

Biden'in göreve gelmesinden sonra hem AB hem de ABD yetkililerinin başta Kosova sorununun çözümü ve Bosna Hersek'te işleyen bir demokrasinin kurulması olmak üzere Batı Balkanlar'da ortak hedeflere doğru birlikte çalışacakları yönündeki ifadeleri aynı zamanda bölgede aktif diğer ülkelere de mesaj niteliğinde. Pek çok gözlemci, bölgede Rusya ve Türkiye'nin yanı sıra son dönemde onlardan da fazla Çin'in etkinliğini artırdığına dikkat çekiyor. Ancak, Batı Balkan ülkeleri için bu ülkelerin hiçbirinin Avrupa Birliği kadar çekim gücü olmadığı unutulmamalı. AB'nin Batı Balkanlar'ın tamamını tam üye olarak bünyesine katmasının bölgesel istikrar için yararı açık ve maliyeti görece az olmakla birlikte, Kıbrıs deneyiminden sonra AB'nin, çözülmemiş sorunları olan ülkeleri bünyesine katmaktan imtina edeceği veya genişlemesini yavaşlatmak için bunu bir mazeret olarak ileri sürebileceği de göz ardı edilmemeli.

2020 YILINDA BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'DE 2030 GÜNDEMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARI

Mehmet Arda

BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı Emtia Bölümü Başkanı (E)

Birleşmiş Milletler ve Kalkınma

Birleşmiş Milletler (BM) Anlaşmasının “Uluslararası Ekonomik ve Sosyal İşbirliği” başlıklı IX. Bölümünün ilk maddesi olan 55. maddeye göre BM “barışçıl ve dostça ilişkiler sağlanması için gerekli istikrar ve refah koşullarını yaratmak üzere...yaşam düzeylerinin yükseltilmesini, tam istihdam, ekonomik ve sosyal alanlarda ilerleme ve gelişme koşullarını...kolaylaştıracaktır”. Bu bağlamda BM’de kullanılan söylem ve yöntemler zaman içinde önemli değişiklikler göstermiş, kavramlara atfedilen anlamlar değişmiş, devlet dışı aktörlerin, yani sivil toplum ve özel sektörün katılımı giderek artmıştır. Bu değişimin kavramsal ve kurumsal çerçevesini 2000 yılından 2015 yılına kadar Binyıl Bildirgesi ve Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH), 2015’den sonra ise o yılın Eylül ayındaki BM zirvesinde kabul edilen “Dünyamızı Değiştirmek: 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi” (2030 Gündemi) ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) belirlemiştir.

21. yüzyıldaki yaklaşımın temelinde, önceleri kalkınmanın tek göstergesi olarak kullanılan kişi başına Gayri Safi Milli Hasılanın yanında bireysel yaşam koşulları, toplumsal dönüşüm ve çevre ile ilgili ölçütlerin de dikkate alınması vardır. Sürdürülebilir kalkınma için fakirlikle mücadelenin yanında çevre konularının önemini vurgulayan Ortak Geleceğimiz Raporu ile Amartya Sen’in özgürlüğe ve eşitliğe odaklanarak bireyi öne çıkaran çalışmaları bu değişimi tetiklemiştir. Refah ve kalkınma, dolaylı bir gösterge olan gelirle değil, farklı boyutlar göz önüne alınarak ölçülmeli, gerek uluslararası gerekse ulusal kalkınma politikaları bunlara odaklanmalıdır.

2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

“İnsanlar, gezegen ve refah” için bir eylem planı olarak tanımlanan 2030 Gündemi, “geniş özgürlükler içinde küresel barışı kuvvetlendirmeye” yönelik bir siyasi bildirge ile başlar. Başat ögesi 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı ve bunlara bağlı 169 hedeftir. “Yoksulluğu her türüyle ve boyutuyla ortadan kaldırmanın en büyük küresel mücadele konusu ve sürdürülebilir kalkınmanın vazgeçilmez gereği” olduğunu belirtir. 2030 Gündemi, uygulamanın finansmanına yönelik olarak Addis Ababa Eylem Gündemi’ne gönderme yaparak finansman konusunu da açıkça ele alır. Bir başka yenilik de SKA’nın gereklerinin gelişme düzeyinden bağımsız olarak bütün ülkelerce uygulanmasının beklenmesidir. SKA ve 2030

Gündemi bir yardım paketi değil, küresel bir sorumluluk paketidir. Oysa BM’de daha önce geçerli olan kalkınma yaklaşımları sadece gelişmekte olan ülkelerle ilgili hedefler koymuş, gelişmiş ülkelere ise iş birliği dışında herhangi bir sorumluluk yüklememiştir.

BM’de 2030 Gündemi Uygulaması

2030 Gündemi bağlamında SKA ile ilgili niceliksel değerlendirme BM İstatistik Ofisince her yıl hazırlanan “Sustainable Development Goals Report” (SKA Raporu) ile yapılmaktadır. Çok sayıda paydaşın koordine edilip eylemlerinin değerlendirilmesi görevi, BM içinde Üst Düzey Siyasi Forum’a (High Level Political Forum- HLPF) verilmiştir. HLPF her yıl ECOSOC’a bağlı olarak toplanır, 2030 Gündemi bağlamındaki tüm gelişmeleri, seçilen birkaç SKA üzerine özellikle yoğunlaşarak değerlendirir, ülkelerce hazırlanan Gönüllü Ulusal Gözden Geçirme (Voluntary National Review – VNR) belgelerini görüşür, BM Genel Kuruluna sunulmak üzere bir rapor ve üzerinde hükümetlerce uzlaşmış politik bildirimler üretir. Bu bildirimler foruma bir karar vericilik işlevi de yükler. Sürecin katılımcı niteliğine uygun olarak sivil toplum kuruluşları, iş ve sanayi örgütleri, yerel yönetimler gibi devlet dışı gruplar forumun resmi toplantılarına katılmaya yetkilidirler.

2019 Eylül ayında HLPF, her dört yılda bir öngörüldüğü gibi, BM Genel Kurulu çerçevesinde bir “zirve” olarak “2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin Uygulanmasını Hızlandırma” temasıyla COVID-19 salgını öncesinde toplanmış, 2020 ve sonrası için mesajlar vermiştir. Bunlara göre ülkeler taahhütlerini devam ettirmektedirler ama sonuca yönelik, dönüştürücü niteliği olan bir ilerlemenin çok gerisinde kalmaktadır. Dünya, gerek 2020 için öngörülen ara hedeflere, gerekse 2030 amaçlarına erişme ve beklenen dönüşümü sağlama yoluna girmemiştir. Hem hükümetler, sivil toplum, iş çevreleri, bilim ve teknoloji dünyası arasında, hem de ülkeler arasında iş birliği gerekmektedir. İlerlemenin yavaşlığından duyulan kaygıyla, azimli ve iddialı bir “uygulama on yılı” başlatılmıştır.

2020 SKA Raporu

COVID-19 gölgesinde hazırlanan 2020 SKA Raporunun değerlendirmeleri daha önceki raporlarda yansıtılan olumlu ve olumsuz gelişmelerle genel olarak uyumludur, ancak COVID-19 salgını sürece farklı bir boyut eklemiştir. 17 amacın 2020 yılı başında, salgın etkisi hissedilmeden önceki pek de parlak olmayan durumu ile bunları salgın etkisinin yılın başlarındaki verilerini kullanarak güncelleyen ve karşılaştıran 2020 SDG Raporu, artan ve daha da artması beklenen güçlüklerle uygulamadaki zorlukları açıkça ortaya koymaktadır. Daha iyi veri gerekliliğini de yineleyen Raporda, 17 amacın her biriyle ilgili değerlendirme kısaca şöyledir:

1. “Yoksulluğa son vermek” amaçlanırken, son yıllardaki yavaşlama eğilimine rağmen azalmakta olan ve 2019’da dünya nüfusunun %8.2’i ile hedeften oldukça uzakta kalan aşırı fakirlik oranı COVID-19 sonucu 71 milyon kişinin eklenmesiyle %8.8’e çıkmıştır. Çalışanlar arasında aşırı fakir olanların oranının özellikle artması beklenmektedir.

2. “Açlığa son vermek” amaçlanırken küresel düzeyde gıda güvenliği olmayanlar dünya nüfusunun 2014’de %22.4’ü iken 2019’da %25.9’una yükselmiş, 2020’de COVID-19 dolayısıyla uygulanan önlemler, en çok küçük üreticileri piyasalara erişimde zorlamış, özellikle Sahra Altı Afrika’da gıda fiyatları artmıştır. Tarıma yapılan yatırımlar düşmektedir.

3. “Sağlık ve kaliteli yaşam” için 2019’a kadar birçok alanda, özellikle ana ve çocuk sağlığında ilerlemeler kaydedilmişken, COVID-19 dolayısıyla bunun yeterli olmadığı görülmekte, sağlık hizmetlerinde aksamalarla birlikte anne ve çocuk ölümlerinde, aşılama, sıtma mücadelesindeki başarılar tersine dönme riski taşımakta, bulaşıcı hastalıkların ölümcüllüğünün artabileceği düşünülmekte, sağlık personeline olan ihtiyaç artmaktadır.

4. “Nitelikli eğitim” amaçlanırken COVID-19 nedeniyle öğrencilerin %90’ı okuldan uzak kalmıştır, en az 500 milyon öğrenci de uzaktan eğitime ulaşamamaktadır. Okulların kapanmasının çocukların sağlık ve güvenliğine zararlı olacağı, okuldan uzak kalmanın eğitime devam üzerinde olumsuz etkilerinin olacağı düşünülmektedir. Dünyadaki ilkokulların sadece %65’inde el yıkama imkanı olduğundan COVID-19 ile mücadele ayrıca güçleşmektedir.

5. “Toplumsal cinsiyet eşitliği” bağlamında kadınların siyasi arenada temsilinin artması ve çocuk evliliklerinin azaltılması gibi alanlarda gelişmeler gözlemlenirken, COVID-19 kadınlara ev içinde yeni görevler yüklemiş, ayrıca kadınlara yönelik şiddet artmıştır.

6. “Temiz su ve temizlik işleri” için çalışılır ve temiz suya erişimde ilerleme kaydedilirken, su kaynaklarının kullanımı gerek yasal gerekse ekolojik açılardan tatmin edici nitelikte değildir. Özellikle evlerinde akarsuyla el yıkama imkanı ve sanitasyon altyapısı olmayan 3 milyar insan, COVID-19 dolayısıyla daha fazla risk altına girmiştir. Sahra Altı Afrika’da nüfusun %75’i, hatta dünyada sağlık hizmeti veren yerlerin %25’i, okulların ise yarıya yakını bu durumdadır.

7. “Erişilebilir ve temiz enerji” bağlamında son 10 yıl içinde 1 milyar kişiye daha elektrik ulaşmışken, enerji sıkıntısı çeken ve bazı ülkelerde %25’inde elektrik bulunmayan sağlık hizmetleri COVID-19 ile mücadelede zorluk çekmektedir. Yenilenebilir enerji üretimi artarken sera gazı salınımını düşürmek için önemli olan enerji verimliliği yatırımları geri kalmaktadır.

8. “İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme” amaçlanırken, halihazırda yavaşlamakta olan dünya ekonomisinde COVID-19 dolayısıyla oluşan kriz önemli bir işsizlik yaratacak, 2020’de kişi başına GSMH’da %4.2’lik bir küçülmeye ve özellikle kayıt dışı kesimlerde ciddi zorluklara yol açacak, 2000’den beri gözlemlenen düzenli emek verimliliği artışı durabilecek ve yeni işçi sağlığı önlemleri gerekecektir.

9. “Sanayi, yenilikçilik ve altyapıyı” teşvik bağlamında olumlu gelişmeler, mesela araştırma ve geliştirme, altyapı ve mobil telefonla bağlanabilirlik alanlarında bazı ilerlemeler gözlemlenirken, ticaret savaşları dolayısıyla halihazırda yavaşlayan sanayideki büyüme COVID-19 dolayısıyla daha da düşecek, uzaktan çalışmanın gereklilikleri ile beraber dünya nüfusunun yarısında internete ulaşım eksikliği gözlemlenecektir.

10. “Eşitsizliklerin azaltılması” yönünde eldeki (eksik sayılabilecek) veriler en düşük gelirli kesimlerin toplam gelirdeki paylarında bazı ilerlemeler kaydedildiğini ancak eşitsizliklerin yüksek kaldığını ve gelir dağılımında emeğin payının düştüğünü göstermektedir. COVID-19 en kırılgan kesimleri en fazla etkilediğinden, bu kesimin kazanımlarda gerileme beklenmektedir.

11. “Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar” amaçlanır ve geçekundu mahallelerinde yaşayanların oranı genellikle düşerken, COVID-19 vakalarının %90’ının kentlerde olduğu ancak kontrol konusunda başarılı örneklerle rastlandığı gözlemlenmekte, hizmetlerin sağlanması ve şehir planlamasında halk sağlığını öne çıkartan düzenlemelerin önemi gündeme gelmektedir.

12. “Sorumlu üretim ve tüketim” açısından sürdürülebilir kaynak kullanımında geri dönüşüm ve yeniden kullanım alanlarında, özellikle elektronik atıklarda hedeflerden çok geri kalınmakta, gıda israfı ve tedarik zincirinde kayıplar çok yüksek olmaktadır. Ancak, COVID-19 bir kapı açabilir zira yeniden toparlanma politikalarında sürdürülebilirliğe artan bir önem verilebilir.

13. “İklimle ilgili eylemler” bağlamında 2019, tarihte kaydedilen en sıcak ikinci yıl olmuştur. Paris Anlaşması hedeflerinden çok uzak bulunmak felaket senaryolarını düşündürmektedir, ancak ABD’de yeni seçilen Başkan’ın Paris Anlaşması’na dönüş sinyali olumlu bir haberdır. COVID-19 dolayısıyla 2020’de sera gazı salınımlarında %6’lık bir azalma beklenmektedir, ancak buna rağmen yıllık ısınmayı 1.5 derece altında tutacak yıllık azalmadan çok uzakta kalınacaktır.

14. “Sudaki yaşam” açısından, denizlerin ve balık kaynaklarının korunması yönünde olumlu fakat eksik adımlar atılmıştır. COVID-19 dolayısıyla yavaşlayan beşeri faaliyetler, okyanusların kendine gelmesi için bir fırsat yaratmıştır.

15. “Karasal yaşam” açısından, ormanlar hızla yok olmakta, korunan ormanlar ise biyoçeşitlilik açısından önemli olmayan bölgelerde kalmakta, biyoçeşitlilik kaybı

durdurulamamaktadır. Doğada 31,000 tür yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır ve COVID-19'un vahşi hayvandan insana geçmiş olma ihtimali vahşi hayvan kaçakçılığına dikkat çekmektedir.

16. "Barış, adalet ve güçlü kurumlar" amaçlanırken, 2019 yılında 79,5 milyon insan savaş ve zulüm gibi nedenlerle yerinden olmuş, COVID-19 dolayısıyla kırılğanlıklar artmış, savaş ve çatışmanın olumsuz etkileriyle baş etmek zorlaşmıştır.

17. "Amaçlar için ortaklıklar" bağlamında 2019'da en az gelişmiş ülkelere ve Afrika'ya giden resmi yardımlarda olumlu bir artış görülürken 2020'de yurt dışında çalışanların ülkelerine yolladıkları havalelerde COVID-19 dolayısıyla bir düşüş beklenmektedir.

Bu 17 amacın 169 hedefinden (12'si biyoçeşitlilikle ilişkili olmak üzere) 21 tanesine 2020 yılında erişilmesi öngörülmekteydi. Bunlardan sadece 3 tanesinde (deniz ve kıyı alanlarının %10'unun koruma altına alınması, genç istihdamı için planların oluşturulması, haberleşme ve bilgi teknolojilerine ulaşım) durumun istenen düzeyde olduğu, 6 tanesinde ise hiçbir ilerleme kaydedilmediği saptanmıştır. Bunlar, deniz ve kıyı ekosistemlerinin korunması ve iyileştirilmesi, balık stoklarının sürdürülebilir düzeye getirilmesi, tehlikedeki türlerin korunması, trafik kazalarından ölümlerin yarıya indirilmesi, iş, öğrenim veya eğitimde olmayan gençlerin oranının indirilmesi, gelişen ülkelerin ihracatlarının arttırılması ve En Az Gelişmiş Ülke ihracatının dünya ihracatındaki oranının ikiye katlanmasıdır.

2020 HLPF

Salgın öncesinde, 2020 HLPF'nin konusu "hızlandırılmış eylem ve dönüştürücü yollar: eylem on yılının ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi" olarak seçilmişti. Ancak tartışmalar COVID-19'un SKA'ya etkisi ve uluslararası toplumun salgınla mücadele ederken SKA hedeflerine ulaşma yolunda neler yapması gerektiği üzerine yoğunlaştı. Katılımcılar, COVID-19 ile çok taraflı iş birliği içinde mücadele etme ve 2030 Gündeminin uygulanmasına kararlılıkla devam yönünde irade beyan ettiler. COVID-19 ile mücadelenin 2030 Gündemi ve SKA'nın gerçekleşmesi için yol gösterici olması ve tutarlı değişiklikler getirmesi beklentisi de ortaya kondu. 47 ülke tarafından HLPF'e sunulan VNR'larda, ülkelerin kalkınma stratejisi ve bütçelerinde 2030 Gündemini, kendi kurumsal ve toplumsal özelliklerini de gözeterek genellikle dikkate aldıkları ancak uygulamada zorlukların sürdüğü tekrarlandı, SKA konusunda yerel yönetimlerin faaliyetlerinin ve yerel düzeyde bilinçlenmenin arttığı da vurgulandı. BM'nin ilk sanal toplantısı olma özelliği de taşıyan 2020 HLPF'de 200 resmi yan etkinlik, 9 özel etkinlik, 17 "VNR laboratuvarı" düzenlenerek toplamda 6,000

izleyiciye ulaşıldı. HLPF görüşmeleri ışığında BM Genel Kurulu, 2021 HLPF'nin konusunu "COVID-19 salgınından sürdürülebilir kalkınmanın çevresel ve toplumsal boyutlarını destekleyecek şekilde, sürdürülebilir ve dirençli olarak çıkarak toparlanma" olarak belirledi. Salgının tüm 2030 Gündemi ve her bir SKA üzerindeki etkisinin hem ayrı ayrı, hem de karşılıklı etkileşim ve bütünsel açılardan irdelenmesini kararlaştırdı.

2020 SKA Raporu ışığındaki tartışmalarda, COVID-19 sonrası için "yeniden, daha iyi toparlanmak" gerektiği vurgulandı. Buna bağlı başat öncelikler olarak toplumun en kırılgan kesimleri için güven ağları yaratılması, kamu sağlığına ve eğitime yatırım yaparak daha adil toplumların oluşturulması, ayrımcılık ve ırkçılıkla yüzleşip toparlanma sırasında kadınlara güçlü roller verilmesi, daha sürdürülebilir bir toparlanma için yeşil ve döngüsel faaliyetlere yatırım yapılması, ve ekonomilerin Paris İklim Anlaşması'nın amaçlarını gerçekleştirme yoluna sokulması belirtilmiştir. Doğru karar almak için doğru bilgi gerektiğinden, 2030 Gündeminin önemli bir parçası olan "veri devrimi", salgın süresince gözlemlenen bilgi gereksinimi ışığında yeniden vurgulanmıştır. Ancak salgının SKA yolundaki finansman güçlükleri ile iş birliği gereğini arttıracığına da dikkat çekilmiştir. Ayrıca salgın dolayısıyla görünürlüğü artan kırılganlıklar, sağlık ve gıda sistemlerinde aksaklıklar ile temiz suya erişimin salgınla mücadeledeki önemi üzerinde de durulmuştur. Bu temel üzerine hazırlanan ve sürecin yürütülmesi ile ilgili yönlendirmeler yapan Bakanlar Deklarasyonu'nda ise fakirliğin azaltılmasında on yıllar boyunca görülen olumlu eğilimin tersine döndüğü belirtilmiş, SKA'nın her alanında çalışmaların ve iş birliğinin arttırılacağına dair kararlılık vurgusu yapılmış, ve COVID-19'a karşı yaygın bir aşılamanın küresel kamu yararı bakımından çok önemli olduğu belirtilmiştir.

2020 yılında HLPF kapsamı dışında, BM'nin 75. kuruluş yıldönümü etkinlikleri arasında sanal olarak düzenlenen "SDG Moment"da katılımcılar, birkaç dakika içinde SKA üzerindeki düşüncelerini hızlı bir tepki ve kısa gözlemler biçiminde iletmiştir. Bu arada yeni, çığır açan fikirlere ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. 2020 yılında SKA ile ilgili bir de BM Biyoçeşitlilik Zirvesi toplanmıştır,

BM dışında ise başta BM'ye yakın bir oluşum olan Sustainable Development Solutions Network (SDSN) olmak üzere çeşitli düşünce ve sivil toplum kuruluşu, 2030 Gündemi ve SKA üzerine çok sayıda etkinlik düzenlemiştir. Eğitim, izleme ve değerlendirmeye odaklanan bu etkinliklerin sanal ortamda yapılması hem etkinlik hem de katılımcı sayısını oldukça yüksek düzeye taşımıştır.

Sonuç

2020 yılında 2030 Gündemi ve SKA konusu, COVID-19 salgını etkisinde kalmıştır. Bir yandan daha önce düşünölmeyen gelişmeler ışığında bu yaklaşımın ne kadar önemli olduğu vurgulanmış, diğeryandan daha önce düşünölmeyen koşullar hedeflere ulaşmayı zorlaştıracı etkiler yaratmıştır. Bu durumda, amaçlara ulaşmak için yeni yollar ve yöntemler düşünölmesi gerekmektedir. Paydaşların ilerleme yönünde kararlılıklarını belirtmeleri olumlu bir göstergedir. Sanal toplantılar ve fikir alışverişleri buna imkan verse de sahada yapılması gereken birçok faaliyet salgın etkisiyle yapılamamakta, bundan da en büyük zararı gören en kırılgan kesimler olmaktadır.

YİRMİ BİRİNCİ YÜZYILDA ÇİN

Bozkurt Aran

Büyükelçi (E), TEPAV Ticaret Çalışmaları Mer. Direktörü

Giriş

Çin, dünya nüfusunun %18,47'sini oluşturan 1,4 milyar insanın yaşadığı bir ülkedir. Küresel anlamda iki numaralı ekonomik güç, bir numaralı ihracatçıdır. Yirminci yüzyılda olağanüstü bir büyüme gerçekleştirmiştir. Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinin tamamlanmakta olduğu günümüzde, Çin'in uluslararası planda egemen bir ülke olabileceği savları sıkça tartışılmaya başlanılmıştır. Bu yazıda Çin'in, "çok taraflı" kurumlar ve küreselleşme konularına yaklaşımının, dış politikada iddialı uygulamalarının, artan askeri gücünün, başta ABD olmak üzere bölgesel ilişkilerinin ve etkinliğinin 2021 yılında ne şekilde evrilebileceği değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Tabiatıyla insanlık tarihi kadar eski bir medeniyetin bütün unsurlarının bir yazı çerçevesinde özetlenebilmesi mümkün olmadığından, konular sadece birkaç başlıkta ele alınacaktır. İlk olarak, çağımızda Çin vatandaşının ve siyasi kurumlarının uluslararası olayları değerlendirmelerinin temelini teşkil eden toplumsal psikolojisinin temel taşlarını açıklamakta yarar bulunmaktadır.

Çin İnsanın Toplumsal Psikolojisini Etkileyen Unsurlardan Bazıları

Günümüzde Çin vatandaşlarının düşünce yapısını; Marksizm-Leninizm öğretisinin, geleneksel davranışların, tarihi olaylara yapılan göndermelerin ve ekonomik başarının karışımı oluşturmaktadır.

Bu unsurlar arasında, 1839-1949 yıllarını kapsayan dönem "aşağılanma yüzyılı" (Century of Humiliation) olarak Çin vatandaşlarının zihinlerinde önemli bir yer tutmaktadır. İngilizler 1839 yılında Yangtze Nehri'ne savaş gemileri ile gelip Çin limanlarının ticarete açılmasını zorla sağlamışlardı. Böylece Çin pazarı, İngiliz afyon ticaretine de açılmıştı. Bu dönemde ülke yönetimi dağılmış, ülke topraklarının önemli bir bölümü yabancıların yönetimine geçmiş, afyon savaşlarında ve iç isyanlarda on milyonlarca Çinli ölmüştür. Bu konuda ABD Kongresinin ABD Çin Ekonomi ve Güvenlik İnceleme Komitesinde tanıklık eden Allison Kaufman'ın ifadeleri kapsamlı bilgi vermektedir.¹

¹ Kaufman, Alison A. 2011. "The 'Century of Humiliation' and China's National Narratives", U.S.-China Economic and Security Review Commission Testimony, <https://www.uscc.gov/sites/default/files/3.10.11Kaufman.pdf>

1949 yılında Çin Komünist Partisi (ÇKP) yönetimi ele geçirene kadar devam eden bu dönemde Çin yarı sömürge haline gelmiş, çok sayıda yabancı işgaline uğramış ve halk ciddi sefalet çekmiştir. Yabancılar karşı büyük bir güvensizlik Çin toplumu tarafından sorgusuz kabul gören bir anlayış olmuştur. Çin'in çıkardığı diğer bir sonuç ise, içe kapanmanın yeterli olamayacağı ve ancak kalkınmanın dışa açılarak hızlı sağlanabileceği hususudur.

ÇKP ülke içinde açık olarak Marksist-Leninist bir söylem ile otoriter bir rejim oluşturmıştır. Sistemin Sovyetler'den en temel farkı, vatandaşların tüketim maddelerine ulaşımının sağlanmasıdır. Özel girişime ise partinin mutlak gözetiminde ve güvenlik konuları dâhil kamu kurumları ile tam bir iş birliği halinde yapılması koşuluyla izin verilmektedir.

ABD Dışişleri Bakanı Pompeo, "Komünist Çin ve hür dünyanın geleceği" konusunda 23 Temmuz 2020'de yaptığı konuşmada, ÇKP'yi sert sözlerle eleştirmiş ve Sovyetler'in yaptığı hataları tekrarladıklarını belirtmiştir. Pompeo, ABD'nin istediği değişimin sağlanması için Çin halkı ile "angaje" olunarak halkın güçlendirilmesi gerektiğini, ÇKP davranışının değiştirilmesinin sadece Çin halkının görevi olmadığını söylemiştir.² Bu konuşma Çin'de, Pompeo'nun rejim değişikliği önerdiği şeklinde yorumlanmış ve tepki doğurmuştur.

Son yıllarda daha da bariz hale gelen, ABD'nin Çin'e karşı sert söylemleri ve uyguladığı politikaların bozucu etkisi sadece Trump yönetimine atfedilmemekte, Çin'de yabancılarla ilgili esasen var olan olumsuz ve güvenilmez beklentinin bir kanıtı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Trump'ın bu yaklaşımı, Çin'de ÇKP'in toplum üzerindeki denetimini zayıflatmaya yönelik hasmane bir tavır olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla Marksist-Leninist ideolojinin ifade ettiği gibi kapitalist sistemin çökmekte olduğu söyleminin Çin'de daha da yaygınlaşmasına neden olduğu ileri sürülmektedir.³

Çin insanının davranışlarını oluşturan diğer unsurları ise, Tayvan'ın Çin ana kıtasına dahil edilmesini engelleyen dış baskılar ve Hong Kong konusunda Batı dünyasının Çin'i suçlayan yaklaşımı olarak özetleyebiliriz. Çinli yöneticilerin söylemlerinde bu hususlar, Batı'nın Çin'i zayıflatma politikalarının ilave kanıtları olarak açıklanmaktadır.

Ticaret müzakereleri sonrasında 15 Ocak 2020'de Çin ve ABD arasında varılan "Birinci Safha Anlaşması" Çin kamuoyuna, Trump'ın Çin'e karşı "merkantilist" bir yaklaşıma sahip olduğu ve ABD'den daha yüksek miktarda ithalat yapma

² Pompeo, Michael R. 2020 "Communist China and the Free World's Future", US Department of State Speech, <https://www.state.gov/communist-china-and-the-free-worlds-future/>

³ Gewirtz, J. "China Thinks America is Losing", *Foreign Affairs*, Kasım/Aralık 2020, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-10-13/china-thinks-america-losing>

karşılığında ABD'nin itirazlarının giderebileceğinin kanıtlandığı şeklinde yansımıştır. Bu da Çin sisteminin daha güçlü olduğunun delili olarak kabul edilmiştir.

COVID-19 salgını karşısında Çin'in 5 bin kayıp verdikten sonra salgını denetim altında tutmasına karşın Batılı ülkelerin ve özellikle ABD'nin salgın karşısında zafiyet göstermesini Çinli yöneticiler mevcut sistemin etkinliğinin kanıtı olarak kullanmaya başlamışlardır. Yetkililer, Batı'nın kaçınılmaz olarak gerilediğini ısrarla tekrarlamaktadır.⁴

Çin'in Küreselliğe Yaklaşımı

Yirminci yüzyılın özelliklerini şekillendiren gelişmeler arasında “küreselleşme” kavramının özel bir yeri bulunmaktadır. Ülkeler arasında ticari konuların ayırıcı nitelikte gerginlik hatta savaş konusu olmaktan çıkarılarak, küresel bütünleşmenin ve paydaşlar arasında yoğun iş birliği sağlamanın motoru olmasını amaçlayan “liberal ekonomi düzeni” yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde ciddi bir meydan okuma ile karşılaşmıştır.

“Çok taraflı” (multilateral) sistemin, çağın gerektirdiği yeni ticaret alanlarını ve uygulamalarını tanımlayarak bunlarla ilgili küresel ölçekli kurallar oluşturma konusunda ciddi bir zafiyeti görülmüştü. Anlamlı son çok taraflı düzenleme 1994 yılında Uruguay turunda yapılabilmisti. Yeni yüzyılın başlarında ortaya çıkan 2008 ekonomik krizi ve daha sonra 2020 yılında bütün ülkeleri etkisi altına alan COVID-19 salgını ülkeleri farklı arayışlara itmiştir. Dijital ticaret, verilerin saklanması, 5G gibi henüz tanımlanmayan alanlarla ilgili kuralların nasıl ve kimin tarafından oluşturulacağı yarışması başlamıştır. Bu alanların bütün paydaşların katılımıyla çok taraflı sistem içinde tanımlanması gayretlerinin sonuç vermesi olasılığının giderek daraldığı, hatta olanaksız hale geldiği görülmektedir.

Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin nüfuz alanları etrafında şekillenmeye başlayan kümelenmeler (üçlü kümelenme) ve bölgesel ticaret anlaşmaları gibi “çoklu” (plurilateral) yaklaşımlar hız kazanmıştır. Buna en son örnekler ABD, Kanada ve Meksika arasında imzalanan ABD, Meksika ve Kanada Anlaşması (USMCA), Çin öncülüğünde Avustralya, Japonya, Yeni Zelanda ve Güney Kore'nin katılımıyla 10 ASEAN ülkesinin imzaladığı Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması (Regional Comprehensive Economic Partnership – RCEP) ve Avustralya, Brunei, Kanada, Şili, Japonya, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Peru, Singapur ve Vietnam'ın katılımıyla imzalanan Kapsamlı ve İlerici Trans Pasifik Ortaklık Anlaşması (Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership – CPTPP)'dır.

⁴ Barkley, Chris. “China's Combative Nationalists See a World Turning their Way”, *The New York Times*; 14 Aralık 2020, <https://www.nytimes.com/2020/12/14/world/asia/china-nationalists-covid.html>

Kurallı ticaret alanında çok taraflı yaklaşımdan uzaklaşılmasının önemli bir nedeni, Çin'in mevcut sistemden yararlanarak ekonomik bakımdan hızla kalkınmasının liberal ekonomik düzenin kurucusu ve hamisi konumunda bulunan ABD tarafından meydan okuma olarak değerlendirilmiş olmasıdır. Özellikle Başkan Trump yönetiminde bariz hale gelen ticari gerginlik daha sonra teknoloji yarışına dönüşmüştür.

Financial Times'in saygın ekonomi yazarı Rachman'ın Çin ve ABD arasındaki yarışa dair tanımlaması ilginçtir. Rachman, Çin'in "stratejik düzeni" değiştirebilmek için mevcut ekonomik düzenin muhafaza edilmesini, diğer taraftan ABD'nin mevcut stratejik düzenin kendisine sağladığı hâkimiyet durumunu muhafaza edebilmek için" ekonomik düzenin değiştirilmesini amaçladığını ileri sürmektedir.⁵ Her iki ülkenin, mevcut ekonomik ve stratejik düzenlerin devamı ile ilgili "revizyonist" olarak nitelendirilebilecek yaklaşımlara başvurması bu iki ülkenin yirmi birinci yüzyıldaki ilişkileri hakkında ipuçları vermektedir.

Çin'in Çok Taraflılığa (Multilateralizm) Yaklaşımı

Çin, özellikle 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) üye olmasından sonra gerçekten olağanüstü ekonomik büyüme gerçekleştirmiştir. Başkan Xi Jinping bir taraftan iktisadi devlet teşebbüslerini güçlendirirken, diğer taraftan kritik öneme haiz teknolojilerin Çin firmaları tarafından geliştirilmesini sağlamak üzere Çin firmalarına büyük devlet desteği vermiştir. Ayrıca ileri teknoloji geliştiren ABD ve AB'li firmaların Çinli şirketler tarafından satın alınmasına da olanaklar sağlamıştır. Çin'in üretim merkezi olarak "küresel imalat üssü" olma özelliği de zaman içinde değişmeye başlamış, iç tüketim hızlanmıştır. Diğer taraftan dünyanın bir numaralı ihracatçı ülkesi sıfatını devam ettirirken, ihracatın gayri safi yurt içi hasıladaki (GSYH) payı azalmıştır. 2008 yılında ihracatın GSYH'ye oranı % 31 iken bu oran 2019'da %17'ye düşmüştür.

Bu arada Çin küresel anlamda etkinliğini arttırmak ve ülkeleri kendi nüfuz alanına çekebilmek amacıyla devasa projeler de geliştirmeye başlamıştır. Asya Altyapı ve Kalkınma Bankası ile Kemer ve Yol Girişimi bunlar arasında sayılabilir. Çin, ayrıca uluslararası kuruluşlardaki varlığına önem vermektedir. Çin vatandaşları Dünya Bankasında ve Uluslararası Para Fonunda ve DTÖ'de önemli görevler üstlenmiştir. Birleşmiş Milletler teşkilatının 15 ajansından dördü Çin vatandaşları tarafından yönetilmektedir: Gıda ve Tarım Örgütü, Uluslararası Telekomünikasyon Birliği ve Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü.

⁵ Rachman, Gideon. "America is the revisionist power on trade", *Financial Times*, 13 Mayıs 2019, <https://www.ft.com/content/e9cc014a-755c-11e9-be7d-6d846537acab>

Çin ve NATO

Çin'in uluslararası politikada giderek artan etkinliği NATO'nun da dikkatini çekmektedir. Aralarında Büyükelçi Tacan İldem'in de bulunduğu, Alman ve Fransız eski Bakanların ve ABD Dışışleri eski Bakan Yardımcısı'nın da yer aldığı 10 yetkiliden oluşan grubun "2030'da NATO" başlıklı raporunda Çin hakkında yer alan saptamaları ilginçtir.⁶ Raporda Rusya dışında ele alınan tek ülke Çin olmuştur. Çin'in sadece bir ekonomik oyuncu veya Asya odaklı bir güvenlik aktörü olarak değerlendirilemeyeceği, geniş yelpazede bir sistemik rakip olarak görülmesi gerektiği belirtilmektedir.

Raporda Çin'in açıkça 2030 yılına kadar yapay zekâ alanında dünya lideri ve 2049 yılına kadar da küresel anlamda teknoloji süper gücü olmayı hedeflediği belirtilerek, bu tehdide karşı önlem alabilmek için daha fazla zaman ve kaynak ayrılması ve danışma kurulu oluşturularak Çin'in yakından izlenmesi dahil olmak üzere bazı önerilerde bulunulmuştur.

Çin ve Avrupa Birliği

Başkan Trump, Çin'e karşı sert tutumuna AB'yi de ortak etmeye gayret etmişti. AB'de ise Çin'i stratejik hasım olarak tanımlamakla beraber ekonomik çıkarların dikkate alınması yaklaşımı ağır basmıştı. Seçilen Başkan Biden'in Çin'in küresel anlamda etkinliğini artırma gayretlerine AB ile eşgüdüm içinde karşılık verme yaklaşımını tercih etmesi halinde, AB'nin Çin politikalarında değişiklik görülebilir. AB'nin gücü temelde "normative – kuralcı" olmasından kaynaklanmaktadır. ABD ise düzenin kurallarının çıkarları ile uyuşmadığı durumlarda, pekâlâ gücünün verdiği esneklik ile bunların dışına çıkabilmektedir.

Çin'in ilk planda çıkarları Pasifik bölgesinde olmakla beraber, stratejik beklentisinin sadece bu bölge ile sınırlı olmadığı hususunun AB tarafından kabul edilmesinden sonra AB'nin Çin'e karşı daha net bir politika oluşturması beklenmektedir. AB, Çin'i "stratejik rakip" ilan etmiş, 5G dijital şebekelerin kurulmasında Huawei'ye Avrupa'da sınırlamalar getirmiştir. Ayrıca Çin'in Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile kurduğu ve 12 AB ülkesini kapsayan "17+1" iş birliği grubu⁷ Avrupa ülkeleri tarafından Çin'in "böl ve yönet" yaklaşımının bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

⁶ NATO, 2020. NATO 2030: United for a New Era, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf

⁷ 17+1 formatı 2012 yılında 17 Avrupa ülkeleri (Arnavutluk, Bosna, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Yunanistan, Macaristan, Latviya, Litvanya, Makedonya, Karadağ, Polonya, Romanya, Sırbistan, Slovakya ve Slovenya) ile Çin arasında, başta Kemer ve Yol girişimi olmak üzere alt yapı, ticaret, ulaşım ve yatırımları konularında iş birliği yapılmasını öngörmektedir. 2012 yılında itibaren 2019 yılına kadar yıllık zirve toplantıları yapılmıştır.

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan taslak planda, Başkan Trump zamanında AB ve ABD arasındaki gerginliklerin geride bırakılarak Çin'in neden olduğu "stratejik meydan okumaya" birlikte karşı durulması önerilmektedir. Komisyon tarafından önerilen planda, "açık demokratik toplum ve Pazar ekonomisi olarak Çin'in stratejik meydan okuması ve uluslararası alanda artan ısrarlı yaklaşımı konularında AB ve ABD'nin hemfikir olduğu, bununla beraber sorunun en iyi şekilde nasıl ele alınacağı hususunda her zaman görüş birliği sağlanamadığı" kaydedilmektedir.⁸

Diğer taraftan, Çin ve AB arasında 2014 yılında başlayan Kapsamlı Yatırım Anlaşması (Comprehensive Investment Agreement) müzakerelerinin ilerlediği, AB Dönem Başkanlığını üstlenen Almanya'nın bu anlaşmayı 2020 yılı bitmeden tamamlamaya çalıştığı ifade edilmektedir. Müzakereleri süren anlaşmada temel olarak imalat sektörü, finans hizmetleri, inşaat ve denizcilik ve hava ulaştırması gibi yardımcı hizmet alanlarının kapsandığı belirtilmektedir.

İnsan hakları, pazara ulaşım ve sorunların çözümlenmesi konusunda AB içinde farklı yaklaşımlar nedeniyle ortaya çıkan zorlukların bu defa Şansölye Merkel'in ve Başkan Xi'nin müdahaleleri ile yılın son günü üstesinden geldiği ve anlaşmanın imzalanması için ilkesel olarak uzlaşya varıldığı açıklanmıştır.⁹

Çin'in insan hakları uygulamalarının ve kamunun bazı stratejik sektörlerle sağladığı mali yardımların AB'de rahatsızlık yaratmakla beraber Avrupalı yatırımcıların da Çin pazarına girmekte gecikmemesi amacıyla Almanya'nın baskısıyla anlaşmanın tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, AB'nin; stratejik iş birliği, rekabet ve hasımlık olarak tanımlanacak üç-ayaklı yaklaşımı ABD'ye göre daha yumuşak olmakla beraber Çin'in "kurt savaşçı" diplomasi anlayışı üye ülkelerde artan şüphe ile karşılanmaktadır. AB'nin Çin ile topyekün çekişmeden kaçınacağı düşünülmektedir.

Çin Ekonomisi

Çin ekonomisi olağanüstü bir performans göstererek 1989 ile 2020 yılları arasında ortalama % 9,2 büyümüştür. Çin GSYH'si 14,3 trilyon dolardır ve böylece küresel ekonominin % 11,82'sine tekabül etmektedir. Kişi başına düşen gelir 8,254 ABD dolarıdır. Harcanabilir gelirin ise (PPP) 16 bin doları geçtiği belirtilmektedir.¹⁰

⁸ Fleming, S.; Brundsen, J; Peel, M.1 "EU proposes fresh alliance with US in face of China challenge", *Financial Times*, 29 Kasım 2020, <https://www.ft.com/content/e8e5cf90-7448-459e-8b9f-6f34f03ab77a>

⁹ Norman, Laurence. "EU, China Agree on Terms of Investment Pact Despite U.S. Wariness", *Wall Street Journal*, 30 Aralık 2020, <https://www.wsj.com/articles/eu-china-agree-on-terms-of-investment-pact-despite-u-s-wariness-11609334398>

¹⁰ Trading Economics, China GDP Annual Growth Rate, <https://tradingeconomics.com/china/gdp-growth-annual>

COVID-19 salgınının küresel ticaret üzerinde yarattığı olumsuzluklar sonucunda uluslararası ticaret ilişkilerinde ortaya çıkan kuşkular, ülkeleri küreselleşme ile ilgili değerlendirmelerinde farklı yaklaşımlara sevk etmiştir. Başkan Xi, iktisadi kamu teşebbüslerinin güçlendirilmesini ve kritik teknolojilerin “yerli” olarak geliştirilmesini teşvik etmektedir. Çin ihracat merkezi olmaya devam etmekle beraber ihracatın GSYH’ye oranının 2008’de %31’den 2019 yılında %17’ye inmiş olması Çin’in içe döndüğü anlamına gelmektedir.

Bununla birlikte Çin dış ticaretinde daralmanın ikinci çeyrekte itibaren aşıldığı, Eylül ayında ihracatın %9,9, Ekim ayında ise %11,4 oranında arttığı ilan edilmiştir. Kasım ayında bu artışın hız kazanarak % 21,1 oranına ulaştığı açıklanmıştır. Dikkate değer bir başka nokta da ilişkilerdeki gerginliğin devam etmesine rağmen Çin’in ABD pazarına ihracatının Kasım ayında geçen yılın aynı dönemine oranla %45 artmasıdır.¹¹

Bu arada Çin’in borçluluk oranının GSYH’sının %335’ine doğru yükseldiğinin de dikkate alınması gerekir. Bu yükselişin 2020 yılının ilk çeyreğinden itibaren hızlandığı görülmektedir.¹²

Çin’de tasarruf oranı yüksektir. Uluslararası Para Fonunun Aralık 2018 tarihinde yaptığı araştırmada Çin’de tasarruf oranının küresel ortalamanın iki misli olduğunu belirlemiştir.¹³ 1980’li yıllarda ortalama %35 ila 40 arasında gerçekleşen tasarruf 2008 krizini izleyen yıllarda %52’ye çıkmış, son yıllarda ise %46 civarına inmiştir. Bu yüksek tasarruf oranı ülke içi yatırımların artmasına ve yurt dışına doğrudan yabancı yatırım olarak akmasına neden olmaktadır. Bu özelliğin doğal sonucu, dünyanın en büyük bankaları sıralamasında ilk dördün Çin bankaları olmasıdır.

Geleneksel olarak ABD’nin finans alanındaki öncü olma özelliğine Londra, Tokyo ve Hong Kong gibi merkezler rakip olurken Kıta Çin’in bu alanda önümüzdeki yıllarda zorlu bir rakip olarak ortaya çıkması beklenmektedir. Amerikan ekonomisinin temel gücünün finans hizmetlerindeki liderliğinden kaynaklandığı ancak bu liderlik özelliğinin “önceden belirlenmiş bir kader” olmadığı yorumları yapılmaktadır.¹⁴

Bu gelişmeler, tabiatıyla ABD’yi finans konusunda bazı önlemler almaya sevk etmiştir. Trump yönetimi 2020 yılı başlarında emeklilik fonlarının Çin firmalarına ait menkul değerleri satın almalarını ulusal güvenlik nedeniyle yasaklamıştır.

¹¹ Hale, Thomas. “China’s export growth is striking – but is this as good as it gets?” *Financial Times*, 8 Aralık 2020, <https://www.ft.com/content/847dcca2-ac12-4d02-8bc7-f749079087f3>

¹² Tiftik, Emre & Mahmood, Khadija. “Global Debt Monitor: Sharp Spike in Debt Ratios”, *Institute of International Finance*, 16 Temmuz 2020, https://www.iif.com/Portals/0/Files/content/Research/Global%20Debt%20Monitor_July2020.pdf

¹³ Zhang, L. et al. “China’s High Savings: Drivers, Prospects, and Policies”, *IMF Working Paper*, No. 18/277, Aralık 2018

¹⁴ Paulson, Henry M. “China Wants to Be the World’s Banker”, *Wall Street Journal*, 9 Aralık 2020, https://www.wsj.com/articles/china-wants-to-be-the-worlds-banker-11607534410?mod=opinion_lead_pos5

ABD Senatosunda 2020 başlarında çıkarılan bir yasa ile de Çinli firmaların Amerikan yasaları uyarınca denetlenmeye izin vermemeleri halinde ABD borsalarına kayıt olmaları yasaklanmıştır.

TOP 10 WORLD BANKS,2020				
Rank	Previous	Bank	Country	Tier 1 Capital (Sbn)
1	1	ICBC	China	380
2	2	Chine Construction Bank	China	316
3	3	Agricultural Bank of China	China	278
4	4	Bank of China	China	258
5	5	KPMorgan Chase	US	214
6	6	Bank of America	US	188
7	7	Wells Fargo	US	159
8	8	Citigroup	US	156
9	9	HSBC	UK	148
10	10	Mitsubishi UFJ	Japan	144

Çin - ABD Teknoloji Yarışı

Çin ile ABD arasında küreselleşmeden kaynaklanan gerginliklerin bir boyutu da teknoloji alanıdır. İleri teknoloji ürünlerinin, insansız hava araçlarından mikroçiplere kadar uzanan geniş bir yelpazede Çinliler tarafından çalışıldığı iddiaları iki ülke arasındaki ilişkilerin soğumaya başlamasının nedenleri arasında sayılmaktadır. İki ülke arasında ticaretin, artırılan gümrük vergileri ile sınırlandırılmaya çalışılmasının yanı sıra, ileri teknolojiye sahip ABD’li firmaların Çin tarafından satın alınmalarının yasaklanması ve ABD üniversitelerinde okuyan Çinli öğrencilerin teknoloji ile ilgili bölümlere kabulünün zorlaştırılması da yürürlüğe sokulmuştur. Özellikle Trump yönetiminin bu alanda aldığı kısıtlayıcı önlemler iki ülke ekonomilerinin ayrışmaya başladığını göstermektedir.

ABD’nin teknolojik ayrışmaya yönelik politikalarına Çin, uzun dönemde gerekli teknolojiler geliştirebilecek kurumları desteklemeyi hedefleyen bir yaklaşımla karşılık vermeye çalışmaktadır. Başkan Xi bu yaklaşımı “uzun yürüyüş” olarak tanımlamış ve 1934 yılında Mao’nun Kızıl Ordu’nun uzun yürüyüşünü yeniden başlattığını söyleyerek, ABD ile çekişmeyi uzun süreli bir yarışma olarak nitelemiştir. Çin yüksek orandaki ülke içi tasarruf oranının yarattığı büyük mali

imkanı, Çinli teknoloji firmalarına finans yardımı yaparak yatırıma dönüştürmeyi amaçlamaktadır.

Bu arada başka bir konuya da dikkat çekmek gerekir. Özellikle 4. sanayi devriminden sonra teknoloji “çift” kullanımlı (sivil ve askeri) olmaya başlamıştır. Gelişen 5G, yapay zekâ, büyük data, robotik, uzay bilimi, super bilgisayar teknolojilerinin sivil ve askeri kullanımları bulunmaktadır. Bu alanlara sağlanan mali olanakların büyüklüğü Çin’in küresel anlamda ekonomik ve askeri hegemonya arayışlarının kanıtı olarak nitelendirilmektedir. Bu bakımdan ABD, Çin’in yüksek teknolojiye yaptığı kamu desteğini kuşkuyla karşılamakta ve tehdit olarak algılamaktadır.

Çin yönetimi “araştırma - geliştirme” fonuna ayırdığı kaynağı kısa zamanda GSYH’nin %2,5 oranında artırmayı amaçlamaktadır. Çin’de araştırma-geliştirme alanında çalışanların sayısı 2011 yılında ABD’yi geçmiştir.¹⁵

ABD’nin eski Hazine Bakanı Henry Paulson, iki ülke arasında soğuk savaşın başlayabileceği, iki ekonomiyi ayıran bir “demir perdenin” inebileceği ikazında bulunmuştur.

Çin’in Askeri Gücü

Çin, ekonomik alandaki ağırlığı ile orantılı bir askeri güç olmayı hedeflemektedir. Başkan Xi, Çin’in dünya çapında askeri güç olmasını, 2049 yılına kadar bu gücün küresel anlamda savaşmasını ve kazanmasını hedeflediklerini açıklamıştır.¹⁶

Çin’in savunma harcamaları 1998’de 31 milyar dolardan, 2018’de (yedi misli artarak) 239 milyar dolara ulaşmıştır. Kara kuvvetlerinde 975 bin, hava kuvvetlerinde 275 bin, deniz kuvvetlerinde 250 bin, füze sistemlerinde 120 bin ve stratejik destek kuvvetlerinde tahmini 145 bin aktif asker bulundurmaktadır. Deniz kuvvetlerinin, mevcut gemi adedi bakımından dünyanın en büyük gücü olduğu belirtilmektedir. Ayrıca geliştirilmiş 290 nükleer başlığa sahiptir.¹⁷

Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsüne göre Çin, ABD’den sonra dünyada savunma harcamaları bakımından ikinci ülke olmuştur. Karşılaştırma yapılabilmesi için ABD’nin 2019 yılındaki savunma harcamalarının 634 milyar dolar olduğunu belirtmekte yarar vardır.

¹⁵ Yeon, Wonho. “US China Technological Rivalry and its Implications for Korea”, *World Economy Brief*, KIEP, 26 Kasım 2020.

¹⁶ Xi Jinping, “Secure a decisive victory in building a moderately prosperous society in all respects and strive for the great success of socialism with Chinese characteristics for a new era: Delivered at the 19th National Congress of the Communist Party of China, October 18th 2017”, Xinhua

¹⁷ Maizland, Lindsay. “China’s Modernizing Military”, *Council on Foreign Relations*, 5 Şubat 2020, <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-modernizing-military>

Çin ekonomik bakımdan sağladığı başarıyı, askeri gücünü de artırmak suretiyle pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Çin'in geliştirmeyi amaçladığı askeri gücün sadece savunma amaçlı olduğu savının inandırıcı olmadığı ileri sürülmekte, bu gücün gerçek ihtiyaç ile ölçeklendirilmesi durumunda Çin'in askeri hedefleri konusunda kuşku yarattığı ifade edilmektedir.

ABD Genelkurmay Başkanlığının ABD Deniz Kuvvetlerini özellikle Çin konusunda ikaz ederek saldırgan, genişlemeci ve uluslararası hukuku çiğneyen tüm davranışlara karşı daha şiddetli karşılık verilmesi talimatı verdiği belirtilmektedir.¹⁸

Çin ve Uzak Yarışı

Çin, ilk insanlı uzay aracını 2003 yılında fırlatmış ve Ay'ın karanlık yüzeyine indirdiği uzay aracı ile bir ilki gerçekleştirmişti. Ayrıca büyük bir radyo-teleskop ile GPS navigasyon sistemini işler hale getirecek bir dizi uyduyu yörüngeye oturtmuştu.

Çin, uzay yarışının içinde devamlı olduğunu Aralık 2020 başında Ay'a gönderdiği insansız uzay aracını (probe) Ay'ın yüzeyine indirmek suretiyle kanıtlamıştır. Araç, Ay'ın yüzeyinden yaklaşık iki kilo örnek alarak geri dönmüştür. ABD ve Sovyetler Birliği'nin 45 yıl önce gerçekleştirmiş oldukları Ay yolculuğunu bu defa Çin gerçekleştirmiştir. Çin, 10 yıl içinde Ay'da insanlı bir üs kurarak uzay çalışmalarına devam edeceğini açıklamıştır.

Çin'in bu katılımıyla uzay çalışmaları yeni bir safhaya girmiştir.

Çin ve Demografi

Çin'in 2029'dan itibaren her yıl nüfusunun yaklaşık 5 milyon azalacağı belirtilmektedir. Böylece yüksek gelir grubuna girmeye başarmadan önce yaşlı bir toplum olması beklenmektedir. Bu da Çin'in yaşlanan nüfusu için daha yüksek oranda sosyal yardım sağlamak zorunda kalacağı anlamına gelmektedir.¹⁹

Çin'in Bazı ABD Kamu Kurumlarınınca Değerlendirilmesi

Çin-ABD ilişkileri bu yazı boyunca muhtelif başlıklar altında ele alınmıştır. Bu bakımdan burada Çin konusunda bazı önemli ABD kamu kurumlarının yaklaşımlarını kendi raporlarına atfen özetlemek yararlı olacaktır. Bu raporlar,

¹⁸ Davidson, Helen. "US Navy to adopt 'more assertive posture' against China and Russia", *The Guardian*, 18 Aralık 2020, <https://www.theguardian.com/us-news/2020/dec/18/us-navy-to-adopt-more-assertive-posture-against-china-and-russia>

¹⁹ Mitter, Rana. "The World China Wants", *Foreign Affairs*, Ocak-Şubat 2021, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2020-12-08/world-china-wants>

Çin-ABD ilişkilerinde giderek derinleşen gerginliğin nasıl değerlendirildiğini, ABD Kongresi, Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Bölümü ve Savunma Bakanlığı gibi Çin'e karşı özellikle savunma ve dış politika konularında görüş hazırlayan ABD kurumlarının yaklaşımlarını göstermesi bakımından ilginçtir.

ABD Kongresine “ABD-Çin Ekonomik ve Güvenlik Gözden Geçirme Komisyonu” tarafından 2020 yılında sunulan ve kapsamlı önlemler alınması önerisinde bulunan raporda, Çin'in soğuk savaş sonrasında diplomatik stratejisinin her aşamasında, ekonomi politikalarında ve askeri planlamalarında ABD'yi tehlikeli ve kararlı bir hasım olarak gördüğü belirtilmektedir. Raporda, Çin'in çağdaşlaşma gayretleri ile eşi görülmemiş ekonomik hasım ve gelişen askeri tehdit ile ABD'ye büyük zarar verme kabiliyetine eriştiği kaydedilmektedir. Çin'in stratejik rekabetinin ABD için giderek yoğunlaşan bir meydan okumaya dönüştüğü ifade edilmektedir. ABD'nin liberal yaklaşımının, ÇKP tarafından Çin'in dış politika emellerine ve iç güvenliğine karşı temel bir tehdit ve engel olarak görüldüğü belirtilmektedir. Raporda sıklıkla ÇKP'ye atıfta bulunmaktadır. 587 sayfalık raporda her alanda Çin'e karşı alınması gereken önlemlere yer verilmiştir.²⁰

ABD Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Bölümü, Kasım 2020 tarihinde “Çin Meydan Okumasının Unsurları” adlı bir raporu kamuoyuna sunmuştur.²¹ Raporda, ÇKP'nin yeni bir güç rekabeti başlattığı ifade edilmektedir. ÇKP'ye rapor boyunca sürekli atıfta bulunulmakta, Marksist-Leninist diktatörlük modelini benimseyen partinin Çin'de devasa bir ekonomik gelişme sağladığı, bu ekonomik gücü ülkeler üzerine baskı yapmak için kullandığı, toplumları ÇKP'nin tanımlarını benimseme yolunda teşvik ettiği ve uluslararası örgütleri Çin tipi sosyalizm doğrultusunda yeniden şekillendirmeyi amaçladığı belirtilmektedir. Aynı zamanda, ÇKP'nin dünya çapında askeri bir güç geliştirerek ABD'yi aşmayı ve Pasifik bölgesinden başlayarak bütün dünyayı kapsayan bir “ulusal canlandırma” amaçladığı, sonuçta uluslararası düzeni dönüştürmeyi hedeflediği kaydedilmektedir.

Bu raporda Çin'in meydan okumasına karşı koyabilmek için 10 öneri sunulmaktadır. Bunların ilki ABD'de anayasal düzenin muhafaza edilmesi ile başlamakta, dünyanın en etkili silahlı gücüne sahip olunması, uluslararası düzenin korunması için müttefiklerle iş birliği geliştirilmesi, Çin'de özgürlük isteyenlerin şartlar elverdiğinde desteklenmesi ve Amerika vatandaşlarının Çin'in ifade ettiği meydan okumalara karşı eğitilmesi önerilmektedir. Ayrıca öneriler arasında, kamuda -diplomasi, askerlik, finans, ekonomi, bilim ve teknoloji alanlarında- görevlendirilecek yeni bir nesil yetiştirilmesi, Amerikan eğitim sisteminin reform edilerek öğrencilerin sorumluluklarını üstlenecek şekilde eğitilmeleri ve ABD'nin özgürlük ilkelerinin öncülüğünü üstlenmesi bulunmaktadır.

²⁰ 2020 Report to Congress on the US-China Economic and Security Review Commission, One Hundred Sixteenth Congress Second Session, Aralık 2020, https://www.uscc.gov/sites/default/files/2020-12/2020_Annual_Report_to_Congress.pdf

²¹ Office of the Secretary of State. “The Elements of the China Challenge”, US State Department, Kasım 2020, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/11/20-02832-Elements-of-China-Challenge-508.pdf>

Dışişleri Bakanlığının önerileri arasında devlet görevlilerinin, ABD kamuoyunun ve öğrencilerin eğitilmesinin yer alması ilginçtir. Şartlar elverdiğinde Çin'de özgürlük isteyenlerin desteklenmesi hususunun da Çin'in toplumsal psikolojisi bağlamında değerlendirilmesi uygun olacaktır.

ABD Savunma Bakanlığı da Çin tehdidini nasıl değerlendirdiğine dair Eylül 2020'de kapsamlı bir rapor yayımlamıştır.²² Raporda, 2049 yılında Çin ordusunun “dünya çapında” bir güç olma hedefi tekrarlanmakta ve böylece yirminci yüzyılın yarısından itibaren ABD ile eşit veya bazı alanlarda üstün bir güç olacağı, Çin'in bunun için gereken her türlü kaynağı ve teknolojiyi sağlayacak siyasi iradeye sahip olduğu kaydedilmektedir. ÇKP'nin uzun vadeli stratejisinin Çin'in güç, refah ve liderlik bakımından dünya sahnesinde yer almasını sağlamak olduğu belirtilmektedir. ÇKP'nin stratejik yaklaşımına ve askeri modernizasyon çabalarına tepkisiz kalınmasının ABD'nin ulusal çıkarları ve uluslararası liberal düzen için tehdit yaratacağı kaydedilmektedir.

Bu arada ABD deniz filosunun 293 gemiden oluştuğu, Çin donanmasının ise 130'u su üstü savaş muhribi olmak üzere 350 gemi ve denizaltı ile dünyanın en güçlü donanması olduğu belirtilmektedir. Çin ordusunun karada konuşlu konvansiyonel balistik ve seyir füzeler kapasitesi ile Rusya menşeli S-400 ve S-300 entegre hava savunma sistemleri açısından ABD silahlı kuvvetlerinden üstün olduğu da belirtilmekte ve Çin'in askeri güç hedefleri ile ilgili önlem alınması önerilmektedir.

ABD dış politikasının oluşmasında etkin rolleri bulunan her üç kamu kuruluşunun da ÇKP'ye sürekli atfı yapması dikkat çekmektedir.

Biden Yönetiminin Olası Çin Yaklaşımı

Başkan Biden'in Ocak 2021'de yönetimi devir almasını izleyen dönemde ABD'nin Çin'e yaklaşımında bazı farklılıkların görülmesi beklenmektedir. Başkan Biden'in ve Demokrat Parti yetkililerinin demeçleri dikkate alındığında yeni ABD yönetiminin Çin'e karşı bazı nüanslarla sert bir politika izlemesi olasıdır. Trump yönetimi Çin'e karşı tek taraflı (unilateral) bir politika izlemiş ve gümrük tarifelerini arttırmış, Huawei gibi önemli Çin teknoloji firmalarına kısıtlamalar koymuştu. Biden yönetiminin bu önlemleri kaldırması beklenmemektedir. Ancak Biden'in AB, Japonya, Güney Kore, Avustralya, Yeni Zelanda gibi müttefikleriyle birlikte davranmaya öncelik vereceği düşünülmektedir.

²² Office of the Secretary of Defense. “Military and Security Developments Involving the People's Republic of China”, US Department of Defense - Annual Report to Congress, 2020, <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF>

Biden'in Çin ve ABD'yi ayrıştırma politikası yerine, yapay zekâ ve yarı iletken gibi teknolojik alanlarda ABD firmalarını güçlendirme yaklaşımını tercih etmesi ve Çin ile sınırlı bir iş birliğine yönelmesi olasıdır. Yine de bu yaklaşım, Çin'i bu alanda kendine yeterli olma politikasından vazgeçirmeyebilir.

Son Söz

Batılı sanayileşmiş ülkeler, Çin'in ekonomik ve askeri gelişmişlik seviyesinin zaman içinde liberal ekonomik sistem için bir tehdide dönüşeceği konusunda hemfikirdirler. Bununla birlikte, Çin'in bu yükselişine karşı uygulanacak politikalar bakımından farklı yaklaşımlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Küresel sorunların karşısında etkin eşgüdüm sağlayacak yeni oluşumlarda Çin'in dışarıda bırakılması arayışları başlamıştır.

Bu arayışlar arasında İngiltere, yedi gelişmiş ülkenin oluşturduğu G7 (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD) oluşumuna Güney Kore, Hindistan ve Avustralya'nın dahil edilmesine dair nabız yoklamaya başlamıştır. Diğer taraftan 11 ülkenin taraf olduğu Kapsamlı ve İlerici Trans-Pasifik Ortaklık Anlaşması'na ABD'nin hatta İngiltere'nin katılımıyla Çin'e karşı Pasifik'te güçlü bir ağırlık yaratılabileceği ileri sürülmektedir.

ABD'nin Pasifik'te askeri üstünlüğünün mutlak olarak kabul edildiği 1990'lardaki dengenin, Çin'in geliştirdiği ekonomik ve askeri kapasite dolayısıyla değişmeye başladığı görülmektedir. Buna karşılık ABD'nin ve Çin tehdidini hisseden diğer ülkelerin bu gidişi durdurmak veya frenlemek için iş birliği olanakları araştırdıkları bir devreden geçilmektedir.

Diğer taraftan Çin'in sağladığı ekonomik büyüme ve teknoloji alanına yaptığı büyük yatırımlar sayesinde inovasyona uygun bir iklim yaratmış olduğu dikkate alınmalıdır.

Çin'in mevcut liberal uluslararası ekonomik düzeni idame ettirme politikaları ilkeselden ziyade yararcıdır (pragmatik). Çin'in öncelik verdiği konular, güçlü bir ulusal egemenlik gündemi içinde, ekonomik kalkınmasını devam ettirmesi, Yol ve Kemer Girişimi'ni genişleterek hız vermesi ve küresel teknoloji alanında kendi kurallarını evrensel kurallar olarak kabul ettirmesi şeklinde özetlenebilir.

Kısacası, her alanda gelişen Çin'in uluslararası düzende eriştiği güç seviyesinin diğer paydaşlar tarafından teslim edilerek küresel düzende gücü ile orantılı etkin bir konuma ulaştığının kabul görmesine değin, uluslararası ilişkilerdeki mevcut "belirsizlik" ortamının devam edeceği düşünülmektedir.

2020 YILI ENERJİ SEKTÖRÜ GÖRÜNÜMÜ

Altuğ Bilgin

Bilgin Enerji Yönetim Kurulu Üyesi

2020 yılı COVID-19 etkileri ile anılacak bir yıl olsa da enerji sektörü için ilk sarsıntılar Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından bu yılın Mart ayında COVID-19'un bir küresel salgın olarak duyurulmasından hemen önce gerçekleşmiştir.

Son yıllarda küresel ekonomik büyümede yaşanan yavaşlamalar ve iklim değişikliği ile mücadele politikalarından dolayı talep yönündeki azalma, belki de daha önemlisi Amerikan kaya petrolü ve gazı üretiminin yarattığı ilave arz, petrol ve gaz piyasasında fiyat istikrarsızlıklarına sebep olmuş, varil başına \$100 üzerinde seyreden petrol fiyatları 2014 yılında yaşanan kırıma sonrasında yıl bitmeden \$50'ı görmüş, Ocak 2016 itibariyle varil başına \$30 altına kadar gerilemiştir. 2016 yılı içerisinde \$80'a kadar yükselip yeniden \$60 seviyesinde tutunan fiyatların istikrarsızlığı belirsizlik yaratmıştır.

Mart 2020'de, dünyanın önemli petrol üreticilerinin platformu OPEC+ temsilcileri olan Suudi Arabistan ile Rusya'nın üretim kesintileri uygulanması konusunda anlaşamaması üzerine Suudi Arabistan tarafından varil başına \$9'a kadar indirim uygulanarak tetiklenen kriz, COVID-19'un yarattığı daralma beklentileri ile birleşince petrol ve petrol dışı tüm piyasalarda etkisi güçlü şekilde hissedilen bir çöküşe sebep olmuştur. Bu dönemde varil başına \$24 fiyatı ile Brent petrol, son 17 yılın en düşük seviyesine gelmiştir. Nisan başında gerek ABD Başkanı Trump'ın Suudi Arabistan nezdinde giriştiği çabalar, gerek Rusya Başkanı Putin'in aynı dönemdeki üretim kesintisi yapılabileceğine dönük açıklamaları ile piyasalar ilk kriz anından uzaklaşmış, varılan anlaşmalar ile OPEC ve Rusya'nın üretim azaltma kararı almaları sayesinde sektör bir süreliğine sakinleşmiştir. Fakat 20 Nisan tarihinde vadeleri dolacak olan Mayıs ayı teslimatlı WTI petrol satış kontratları, yetersiz talep ve yetersiz depolama alanı bulunması neticesinde tarihinde ilk defa eksi fiyatla fiyatlanmış (varil başına -\$37), bu durum petrol fiyatlarına daha da baskı oluşturarak Brent Petrol fiyatının \$16'ın altına kadar düşmesine sebep olmuştur.

COVID-19'un yarattığı küresel daralma ve sonucunda oluşan talep daralması petrol gelirleri ile bütçelerini oluşturan ülke ekonomilerini derinden etkilemiş, bunun yanı sıra sanayi ve ticarete yaşanan yavaşlamalar enerji talebinde olumsuz yönde bir etki yaratmıştır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın raporuna göre Mart ayında ülkelerin ilk kısıtlama tedbirlerini alması sonrasında önemli ekonomilerin Haziran ayı elektrik tüketimi önceki yılın aynı ayına göre %10 daha düşük gerçekleşmiştir. Türkiye'de Nisan ayı elektrik tüketimi, önceki yılın aynı dönemine göre %20'ye yakın düşmüş, Haziran ayı sonrasında uygulanan

normalleşme tedbirleri ile talep artmış, 3 Eylül tarihinde günlük tüketim rekoru kırılmıştır. Kapasite kullanım oranının Nisan ayında %61'e kadar düştüğü Türk sanayi sektörünün Eylül 2020 itibarıyla artışa geçerek %74 olarak açıklanan kapasite kullanım verisi, elektrik tüketimi rekoru verisi ile tutarlı bir eğilim göstermiştir.

Elektrik üretiminin bu yavaş artan talep koşullarında bile önemli bir kısmını oluşturan enerji kaynağı doğalgaz olmuştur. Gerek ısınma, gerekse elektrik üretiminde Türkiye'nin ithalatçı konumunda bulunduğu doğalgaz alanında, özellikle LNG piyasasındaki gelişmeler neticesinde uzun mesafeli "kaynak ülke-tüketici ülke" ticaretlerinin payı daha da artmış, başta Amerika olmak üzere tüketim noktalarına uzak olan ülkeler LNG ile önemli gaz ihracatçıları olabilmişlerdir. Bu sayede LNG gaz ticareti, boru gazı ticareti karşısında rekabet ortamı sağlayarak gaz piyasası fiyatlarında önemli fiyat indirimleri oluşmasını sağlamıştır. Amerika'da özellikle kaya petrolü üretimi neticesinde yan ürün olarak elde edilen doğalgazın sera gazı emisyonlarına neden olmamak için üreticiler tarafından atmosfere doğrudan veya yakarak salımının yasak olması dolayısıyla diğer geleneksel gaz üreticilerine nazaran geliştirme maliyetleri ve arama riski maliyetleri gibi ek maliyet kalemlerini hesaba katmadan satılmak durumunda olması, Amerika'nın çok daha rekabetçi bir sektör oyuncusu olmasına büyük katkı sağlamıştır. Fakat petrol fiyatlarının hızlı düşüşü neticesinde kaya petrolü maliyetleri karlı olmaktan çıkmış, birçok kaya petrolü üreticisinin düşük petrol fiyatları nedeniyle iflası neticesinde bu yolla elde edilen gaz üretimi de etkilenmiştir. Ticaret alanında gaz fiyatları ile petrol fiyatları endeksleri artık iyice birbirinden bağımsız hale gelmiş olmasına rağmen bu tarz çapraz etkileşimler iki piyasa arasında halen bulunmaktadır.

Türkiye'nin enerji arzı sıkıntısı çektiği dönemlerde uzun dönemli "al ya da öde" modeli ile yaptığı doğalgaz alım sözleşmelerinde anlaştığı fiyatlar gelişen piyasa koşulları ile günün şartlarına uyarlanamamış, Türkiye, devam eden taahhütleri nedeniyle bu fiyat düşüşlerinden gerektiği gibi yararlanamamıştır. Yıllık yaklaşık 45 bcm¹ gaz tüketimi olan ülkemizin yıllık 58 bcm civarındaki uzun dönemli anlaşmalarından Rusya, Azerbaycan ve Nijerya kontratlarının yıllık 17 bcm'lik kısmının sözleşme süresinin 2021 yılında bitmesiyle, gaz tedarikini çeşitlendirebileceği ve daha uygun koşullarla gaz tüketmesi için yeni fırsat kapıları açan bir döneme girilecektir. Takip eden on yıl içinde sözleşmesel doğalgaz alım yükümlülükleri önemli ölçüde azalacak olan Türkiye, bu yeni döneme hazırlıklı olabilmek amacıyla ülkenin çeşitli noktalarında LNG giriş terminalleri tesis ederek LNG gaz ticaretinin tüketimdeki payının artırılması için altyapıyı oluşturmuş ve gaz depolama kapasitesini artırarak da özellikle mevsimsel ve anlık gaz arz/talep dengesizliklerinde geçmiş dönemlerde oluşan krizlerin önüne geçecek bir strateji izlemiştir.

¹ Milyar metreküp.

Türkiye açısından 2020 yılında yaşanan önemli bir diğer gelişme ise Karadeniz’de gerçekleştirmekte olduğu doğalgaz arama çalışmaları neticesinde Tuna-1 sahasında sismik keşfi yapılan doğalgaz rezervi olmuştur. Ön çalışmalara göre 320 bcm rezerv tahmini yapılan saha, devreye alınmasıyla mevcut tüketim miktarı dikkate alındığında Türkiye’nin 6-7 yıllık gaz tüketimini tek başına karşılayabilecek büyüklüktedir.

Dünya’da 2020 yılı içinde yeni devreye giren yenilenebilir enerji kapasitesi, COVID-19’un etkisiyle geçtiğimiz 20 yıl içinde ilk kez düşüşe geçmesine rağmen yine artarak devam etmiştir. Çoğunluğu rüzgar enerjisi ve güneş enerjisi kaynaklı olan bu yatırımların, pandemi etkisinin geçmesi ile 2021 yılında eski hızına kavuşacağı IEA tarafından tahmin edilmektedir. 2020 yılında dikkat çeken bir başka olay da çevreci ve yenilenebilir enerji konusunda katı kuralları olan ABD’nin Kaliforniya eyaletinde oluşan enerji arzı krizi ve uzun süreli kesintiler olmuştur. Enerji üretiminin büyük hidroelektrik santraller hariç %30’dan fazla kısmını yenilenebilir enerjiden karşılayan Kaliforniya eyaletinde Ağustos ayı ortasında gerçekleşen sıcak havalardan neticesinde oluşan enerji talebi, yenilenebilir kaynaklı üretimin rüzgar azlığı ve güneş yetersizliği gibi sebeplerle o dönemdeki yetersizliğinden dolayı iletim sisteminde aşırı yük oluşturmuş, bunun sonucunda şebeke işletmecisi kesinti dolaştırma yöntemi ile uzun süreli kesintiler uygulayarak sistemi dengelemeye çalışmış, Kaliforniya halkının büyük kısmı uzun süre elektriksiz kalmıştır. Bu durum yenilenebilir payının yüksek olması durumunda karşılaşılabilecek risklere dikkat çekmiş, konvansiyonel kaynaklardan sağlanacak baz yük yedek gücünün önemine bir kez daha işaret etmiştir. Uzun vadede ise enerji depolama teknolojilerinin şebeke gücü seviyesinde yapılabilmesi ile yenilenebilir enerji kaynaklarının sağlıklı bir şekilde şebekeye daha yüksek oranda dahil edilebileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

2020 YILI COVID-19 ORTAMINDA GÖÇ (COĞRAFI İNSAN HAREKETLİLİĞİ) KONULARI

Prof. Dr. Ahmet İçduygu

Koç Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Sosyoloji Öğretim Görevlisi

2020 yılını küresel düzeyde etkileyen en önemli gelişme COVID-19 pandemisi oldu. Doğal olarak, coğrafi insan hareketliliği COVID-19 hastalığının dünyanın her köşesine büyük bir hızla yayılmasının temel nedenlerinden birisi olarak görüldü. Bu kapsamda hastalığın yayılmasının önlenmesi amacıyla devletler salgının başlamasından itibaren sınır geçişlerini kontrol altına almaya ve vatandaş olmayan kişilerin ülkeye girişlerini yasaklama uygulamalarına başladılar. Diğer bir söyleyişle, COVID-19'un en başat etkisi, temel bir korunma mekanizması olarak coğrafi insan hareketliliğinin durdurulması ile ortaya çıktı. Bu hareketliliğin durdurulması evlerimizle sokaklar, kentimizle diğer kentler, ya da ülkemizle başka ülkeler arasındaki geçirgenliğin ortadan kalkması ve sınırların daha da belirginleşmesi gerçeğini de gözler önüne serdi. Bu çerçevede, bu kısa metin, 2020 yılı içinde yaşamımızın her alanını etkileyen COVID-19 ortamının göç meselelerinden nasıl etkilendiği ya da onun bu meseleleri nasıl etkilediği sorularını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu noktada şunu belirtmek gerekir: bu değerlendirme öncelikle “göç” kavramını geniş bir şemsiye kavram olarak ele alarak göçü “coğrafi insan hareketliliği” ya da “insanların sınır geçişleri” olarak tanımlayarak irdelemeye çalışmıştır. Değerlendirmenin kapsamı ise uluslararası sınır geçişleri ile kısıtlı tutulmuştur. Dolayısıyla COVID-19 ortamı ile ilişkilendirilebilecek ülkelerin içerisindeki coğrafi insan hareketliliği bu değerlendirmenin dışında kalmıştır.

Belirgin şekilde bir “küreselleşme çağı” içinde olmamızın ötesinde, yirmi birinci yüzyılı küresel düzeyde betimleyen en önemli konulardan ikisi, bir yandan “bir göç çağı”¹ diğer bir yandan da “bir belirsizlikler/güvensizlikler çağı”² içinde yaşadığımızdır. Bu gerçeğin önemli özelliklerini ünlü Alman toplumbilim insanı *Ulrich Beck* günümüz toplumlarını “*risk toplumu*” olarak tanımlayarak yansıtmıştır. Bu çerçeveden bakarsak, bugün bizleri küresel düzeyde etkileyen en önemli gelişme olan COVID-19 ortamında, ne denli yoğun bir risk ortamı içinde olduğumuz deneyimlediğimiz bir gerçekliktir. Bu risk penceresinden, bir yandan, tarihsel olarak yaşamımızı nerdeyse varoluşsal düzeyde belirleyen coğrafi hareket etkinliğimizi, çok temel düzeyde ölüm-kalım meselesi olan bir pandemi nedeniyle sınırlamak ve askıya almak zorundayız. COVID-19 ortamının hayatımız için temel olan coğrafi hareketliliği ortadan kaldırdığı açıkken

¹ Castles, Stephen & Miller, Mark J. 2003. The Age of Migration: *International Population Movements in the Modern World*, 3. Baskı, (Basingstoke: Palgrave Macmillan).

² Bauman, Zygmunt. 2007. *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty* (Cambridge: Polity Press).

toplumsal ve ekonomik yaşamımızı da derinden ve olumsuz olarak etkilediği belirgindir. Öte yandan, COVID-19'un kendine özgü bir "risk" ve "belirsizlikler/güvensizlikler" dönemi yaratarak içinde yaşadığımız çağın genel belirsizlikler/güvensizlikler ortamına derin bir katkı sağladığı da görülmektedir. Bu bağlamda, COVID-19'un göç ve göçmenlere yönelik etkisini genel ve basit bir örnekle şöyle verebiliriz: Kendi doğdukları ülke sınırları dışında başka ülkelerde yaşayan ve dünya nüfusunun yüzde 3,5'ini oluşturan 272 milyon kişinin/göçmenin kendi ülkelerine gidip-gelme özgürlüğü kısıtlanmıştır; bu COVID-19 ortamının yarattığı risk, belirsizlik ve güvensizlik iklimi boyutlarının bir göstergesidir.³

COVID-19 pandemisi coğrafi insan hareketliliğinin ve sınırların kontrol edilmesi konularının günümüz toplumları için önemini, neden ve sonuçları ile birlikte, bütün açıklığı ile ortaya koymuştur. Bu anlamda, sınır geçişlerini kontrol etme ve durdurma girişimlerinin özellikle halk sağlığının korunması ile insan hareketliliğinin ekonomik önemi arasındaki ince çizgiyi en belirgin şekliyle gösterdiği çok açıktır. İlgili bilimsel literatür, farklı göç türleri, dolayısıyla coğrafi insan hareketliliği ile ülkelerin ekonomik gelişmeleri arasındaki ilişkiyi, insanların sınırları aşarak bir ülkeden başka bir ülkeye gitmelerinin ekonomik yansımalarını – hem göç eden insanlar, hem bu göçü veren ülke, hem de göçü alan ülke açısından – ele almıştır, sonuç olarak da, alışılmış ve yerleşik olumsuz söylemlerin ötesinde, göçün göçe kaynaklık eden ve hedef ülkelerin ekonomik kalkınması için ve göç edenlerin toplumsal refaha kavuşmaları açısından önemini vurgulamıştır.⁴ Göçün (ve her türlü coğrafi insan hareketliliğinin) dünya ekonomisine olan dinamik katkısı açık olsa da, pandemi gibi sağlık alanını ciddi tehdit eden ortamlarda sınır geçişlerinin, dolayısıyla göç etmenin, engellenmesi beklenmeyecek bir sonuç değildir. Devletlerin HIV/AIDS salgını sırasında "insan güvenliği"ni, 11 Eylül saldırıları sonrasında ise "kamu güvenliğini" koruma önceliğiyle sınır geçişlerini ve uluslararası göçü kontrol altında tutmak ve bu hareketliliğe sınırlamalar getirme politikaları ve uygulamaları belgelenmiştir.

COVID-19 hastalığının yayılmasının önlenbilmesi amacıyla ortaya çıkan sınırların kapatılması gerçeğinin kişisel ve toplumsal sağlık açısından tartışılacak bir yanı olmasa da, bu gelişmenin çok ciddi ve olumsuz toplumsal ve ekonomik sonuçlarının olduğu da ortaya çıkmıştır. Örneğin, göçmen işçilerin, özellikle mevsimlik göçmen işçilerin, yoğun çalıştığı tarım, yiyecek, içecek ve ev işleri gibi servis sektörleri, insan hareketliliğinin sınır kapatmalar ile durması nedeniyle ciddi şekilde olumsuz etkilenmiştir. Bu durum özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa'daki birçok ülkede pandeminin uzun sürmesi koşulunda yiyecek sıkıntısı ortaya çıkaracak bir olgu olarak, bir "insan güvenliği" sorunu bağlamında tartışılmaya

³ International Office of Migration, 2020, Migration Factsheet No. 6 – The impact of COVID-19 on migrants, https://www.iom.int/sites/default/files/our_work/ICP/MPR/migration_factsheet_6_covid-19_and_migrants.pdf

⁴ Faist, Thomas. 2008. "Migrants as Transnational Development Agents: An Inquiry into the Newest Round of the Migration-Development Nexus", *Popul. Space Place*, Vol. 14, sf. 21–42.

başlamıştır. Konunun bu boyutu göç ve göçmenler bağlamında birçok Batı ülkesinde “yiycek güvenliği” denilen olgunun tartışılmasını gündeme taşımıştır: bu tartışmalar göçmen işçi emeğinin Batı’daki nüfusun yiycek pazarına olan çok önemli katkısının değerini ortaya koymuştur.⁵ Bu bağlamda, örneğin, İspanya ve İtalya yasal olmayan statüleri ile bu ülkelerde bulunan ve özellikle tarım, yiycek, içecek ve ev işleri gibi servis sektörlerinde çalışan “kaçak” göçmen işçilere ülkede kalış ve yasal göçmen işçi statüsüne geçiş imkanı sağlamıştır.⁶ Göçmenlerin, göç alan ülkelerin toplumsal ve ekonomik yaşamlarındaki önemlerini yansıtan en önemli göstergelerden birisi de pandemi döneminde varlığı daha da hissedilen sağlık sektörü içindeki rolleri ile daha da belirgin hale gelmiştir: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) istatistikleri bu örgütün üyesi ülkeler içinde her dört doktordan birisinin ve her altı hemşireden birinin göçmen olduğunu göstermektedir.⁷

Yukarıdaki örnekler dışında, COVID-19 bağlamında, sınır geçişlerini kontrol etme ve durdurma girişimlerinin özellikle halk sağlığının korunması ile insan hareketliliğinin sosyal ve ekonomik önemi arasındaki ince çizgiyi göstermesi anlamında başka örnekler de vermek mümkündür. Unutulmamalıdır ki insanlar uluslararası sınır geçişlerini birçok farklı amaçla ve birçok farklı bağlamda yapmaktadır. “Göç” kavramı genel-geçer anlamda ve çoğunlukla göçmen işçilerin ve sığınma arayanların ya da mültecilerin sınır geçişleri bağlamında algılansa da öğrencilerin, iş insanlarının, nitelikli işçilerin ve profesyonellerin, sanatçıların, turistik seyahat edenlerin coğrafi hareketleri de daha önce vurguladığımız gibi, uluslararası sınır geçişleri içermeleri nedeniyle geniş “göç” tartışmamızın içerisinde yer almaktadır. Sözünü ettiğimiz bu farklı sınır geçiş hareketleri, COVID-19 ortamında gelen hareket sınırlamaları ile sekteye uğramış, sonuç olarak da dünyanın dört köşesinde kişilerin ve toplumların sosyal ve ekonomik yaşamları derinden etkilenmiştir. Örneğin, sayıları 5,5 milyona ulaşan uluslararası öğrenciyi içeren ve küresel yıllık pazar değeri 300 milyar Amerikan dolarının üzerinde olan uluslararası öğrenci hareketlilik alanının⁸ uluslararası sınır geçiş kısıtlamaları sebebiyle ciddi zarara uğradığı çok açıktır.⁹ Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü istatistikleri Ocak-Ağustos dönemi baz alındığında, uluslararası

⁵ Smith, Michael D. & Wesselbaum, Dennis. 2020 “COVID-19, Food Insecurity”, *Journal of Nutrition*, Yayınlanma tarihi: 25 Ağustos, 2020; doi: <https://doi.org/10.1093/jn/nxaa270>.

⁶ İçduygu, Ahmet. 2020. “Stranded irregular migrant workers during the COVID-19 crisis: The question of repatriation”, IOM Paper on COVID-19 and the transformation of migration and mobility globally, <https://publications.iom.int/system/files/pdf/stranded-irregular.pdf>

⁷ OECD, 2020, Contribution of migrant doctors and nurses to tackling COVID-19 crisis in OECD countries, <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/contribution-of-migrant-doctors-and-nurses-to-tackling-covid-19-crisis-in-oecd-countries-2f7bace2/>

⁸ Bkz. Choudaha, Rahul. 2016. “Beyond \$300 Billion: The Global Impact of International Students”, Rapor, <https://studyportals.com/intelligence/global-impact-of-international-students/>

⁹ Inform #2 – Impact Of Covid-19 On International Students In EU And OECD Member States, 2020, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/00_eu_inform2_students_final_en.pdf.

turist sayısının 2019-2020 döneminde 700 milyon ya da yüzde 70 oranında düştüğünü, bunun da 730 milyar Amerikan doları civarında bir kayba denk geldiğini göstermektedir – en yalın anlatımla bu, 2009 yılındaki dünya finans krizinde bu sektörün kaybının sekiz katına eşittir.¹⁰

Bu noktada, COVID-19 ortamının “göç” kavramını daha dar anlamda ele alarak (uluslararası sınırları başka bir ülkede göreceli uzun kalmak amacı ile geçen) göçmenlerin, bu göçü alan ülkelerin ve bu göçe kaynaklık eden ülkeleri nasıl etkilediği konusuna değinmek faydalı olacaktır. COVID-19 pandemisini önlemek amacı ile farklı karantina modelleri ile ortaya çıkan kapanma süreçleri, çalışanların işlerini kaybetmesine yol açtığında, bu sürecin en çok çalışma koşulları daha kırılgan olan göçmen işçileri etkilediği görülmektedir. Ayrıca yine çalışma koşulları göz önüne alındığında, göreceli daha ağır ve kötü çalışma koşulları altında çalışan göçmen işçilerin COVID-19 virüsünden etkilenme oranının daha yüksek olduğu bilinmektedir.¹¹ Özellikle, kayıtsız ya da yasadışı çalışan göçmen işçiler özelinde, hem çalışma hem de yaşama koşullarının daha da ağır ve kötü olması nedeniyle virüsten etkilenme olasılığının yüksekliği öngörülmektedir. Aynı grup için çalıştıkları işleri kaybetme riskinin yüksekliği de ortadadır.¹² Bu çerçevede COVID-19 ortamının göçmenlere yönelik göreceli ağır etkisinin dikkate alınması gereklidir. Bu gereklilik yalnızca göçmenlerin korunması anlamında değil, göçmenlerin birlikte yaşadığı yerli nüfusun sağlığının korunması açısından, genel halk sağlığı bağlamında da öne çıkmaktadır.

Göçe kaynaklık eden ülkeler açısından bakıldığında COVID-19 ortamının üç önemli gelişmeyi ortaya çıkardığı görülmektedir. Bunların ilki, düşük ve orta gelirli ülkelere yaşayan ve başka ülkelere gidip çalışma isteğinde olan potansiyel göçmenlerin sınır geçişlerindeki kısıtlamalar nedeniyle göç edememeleri ve birçok durumda o ülkelerdeki geniş işsizler ordusuna katılmalıdır. İkinci konu, göçe kaynaklık eden ülkelerin halen yurt dışında olan vatandaşlarının yine sınır geçişlerindeki kısıtlamalar nedeniyle ülkelerine seyahat edememe sorunudur. Özellikle, bulundukları ülkeden ayrılmak zorunda oldukları koşullarda (çalışma kontratlarının sona ermesi, işsiz kalmaları, vize sürelerinin bitmesi ya da kendi özel nedenleri ile) bu kısıtlamalar göçmenlerin göç ettikleri ülkelerde mahsur kalmalarına yol açmaktadır. Bu çerçevede, örneğin, Orta Doğu’da Körfez ülkelerindeki binlerce Hindistan ve Pakistan vatandaşı işçinin mahsur kalışları ve ülkelerine dönme sorunları belgelenmiştir.¹³ Bu durumda, göçmenlerin kendi

¹⁰ UNWTO, 2020, Impact Assessment of The Covid-19 Outbreak On International Tourism, <https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-on-international-tourism>

¹¹ European Commission, 2020, Potential Migration Implications of the Covid-19 Crisis, https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/potential-migration-implications-covid-19-crisis_en

¹² İçduygu, 2020.

¹³ Hashmi, Sameer. “Coronavirus leaves Gulf migrant workers stranded”. BBC News, 16 Mayıs 2020, https://www.bbc.com/news/world-middle-east-52655131?intlink_from_url=https://www.bbc.com/news/world-middle-east&

vatandaşları oldukları devletin kendi vatandaşlarını ülkelerine getirme için özel kitlesel seyahat düzenlemeleri gerekmektedir. Göçmenlerin kaynaklandığı ülkeler (menşe ülke) açısından ortaya çıkan üçüncü temel konu, özellikle işçi dövizlerinin ekonomileri için çok önemli olduğu ülkelerde ortaya çıkan bir sorun olarak işçi dövizlerindeki düşüştür. COVID-19 ortamında göçmen işçiler işlerini kaybettikleri ya da kazandıkları ücretler azaldığı için geride kalan aile üyelerine daha az para göndermek ya da ülkelere döviz göndererek yaptıkları yatırımları kısmak zorunda kalmışlardır. Dünya Bankası istatistikleri düşük ve orta gelirli ülkelere yönelen işçi dövizlerinin 2020 yılında yüzde 7 oranında düşerek 508 milyar Amerikan dolarına ineceğini, bu oranın 2021 yılı sonunda yüzde 7,5'a varacağını ve ilgili toplam miktarın 470 milyar Amerikan dolarına düşeceğini göstermektedir.¹⁴

Daha önce de kısaca değinildiği gibi, COVID-19 pandemisi deneyiminin ortaya çıkardığı önemli sonuçlarından biri şudur: Halk sağlığı konuları ülkeler arasındaki sınır geçişlerinin ve göçün yönetiminin bu ülkelerin ekonomisi ile olan ilişkisini karmaşık bir sorunsal zemine taşımaktadır. Bu açıdan COVID-19 sonrasında göçün, küresel ekonominin, dolayısıyla dünya üzerindeki her bir ülkenin ekonomisinin, yeniden gelişmesindeki rolünün tartışılması önemlidir. Diğer bir söyleyişle, “halk sağlığı ve ekonomik öncelikler arasındaki denge nasıl kurulacaktır” ya da “bu ikisi birbiri ile nasıl bir ilişki içindedir” soruları COVID-19 sürecinde olduğu gibi bu sürecin sonrasındaki yeni normal için de gündemin önemli maddelerinden biri olacaktır.

COVID-19 pandemisinin siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda gözlemlenebilen ve beklenen etkileri, dünyada kişi hareketliliği de dahil “hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmayacağı” kanısını güçlendirir niteliktedir. Siyasal alanda gözlenebilen en önemli dönüşüm devletlerin uluslararası iş birliği eğilimlerini belirli derecede aşağıya çekerek kendi vatandaşlarının korunmasına ve kendi kaynaklarının kullanımına odaklanacak biçimde davranmalarıdır. Uluslararası İlişkiler alanının bilinen dergilerinden Foreign Policy’de 12 Mart 2020 tarihinde yayımlanan “*Korona Küreselleşmeyi Öldürüyor*”¹⁵ başlıklı makalenin temel iddiası bu küresel salgının son yıllarda dünyada artan aşırı milliyetçi, popülist ve korumacı siyasi eğilimlerin daha da belirginleşmesine neden olacağı yönündedir. Bu tür eğilimlerin artışıyla devletlerin halihazırda uyguladıkları uluslararası kişi hareketliliğinin kısıtlanmasını hedefleyen politikalar daha da keskin hatlarla kurgulanıp uzun dönemde kurumsallaşabilir. Ekonomik alanda ise COVID-19 deneyiminin mal, hizmet ve emek piyasalarının dinamiklerini benzersiz bir dönüşüme sürüklediği açıktır. Yirmi birinci yüzyılın en büyük

¹⁴ World Bank, 2020, COVID-19: Remittance Flows to Shrink 14% by 2021, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/10/29/covid-19-remittance-flows-to-shrink-14-by-2021>

¹⁵ Legrain, Philippe. 2020. “The Coronavirus Is Killing Globalization as We Know It”, Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2020/03/12/coronavirus-killing-globalization-nationalism-protectionism-trump/>

toplumsal ve ekonomik şoku olarak betimlenebilecek bu durumun etkilerinin uzun yıllar devam edeceği beklentisinin kişilerin ekonomik nedenlerle ülkeler arası hareketliliğini nasıl etkileyeceği her bakımdan bir bilmecedir. Bir yandan devletlerin, ulusal emek piyasalarında yalnızca vatandaşları için istihdam yaratmaya odaklanarak başka ülkelere emek göçünü tamamen kısıtlama yöntemini seçmeleri öngörebilir, ancak kendi iç emek piyasalarının demografik olarak da kısıtlı kaldığı koşullarda ve ekonomilerini yeni yatırım ve girişimlerle canlandırabilmek için uluslararası kişi hareketliliğini seçici açık göç politikaları ile kurgulamayı tercih edebilirler.

Ancak COVID-19 sonrası dönemde “küreselleşme karşıtı” popülist bir siyasal ve toplumsal iklim içinde devletlerce kişilerin coğrafi hareketliliğinin önleyici sert siyasal kararlar alınacağı öngörüsünün göreceli kısa bir süre geçerliliği olsa dahi, bu eğilimlerin küreselleşmeyi yok sayacak ölçüde bir noktaya gelip uzun dönemde sınır geçişlerinin ve göçlerin yükselme eğilimini kıracağını düşünmek gerçekçi değildir. Kişilerin uluslararası hareketliliği küresel ekonomi ve küresel toplumsal dinamikler açısından olmazsa olmaz olgulardır. COVID-19 pandemisi ivmesini kaybettiğinde uluslararası öğrenciler, yüksek vasıflı profesyonel kişiler ve iş insanları gibi birçok kişi çalışmak için ya da aile birleşimi için göç etme nedenleriyle yeniden uluslararası düzlemde hareket etmeye başlayacaklardır. Gelişen iletişim ve ulaşım olanaklarının yaygın etkileri düşünüldüğünde küreselleşen bir dünyada devletlerin aşırı milliyetçi ve korumacı siyasi eğilimlere mahkum olarak ve sınırlarını kapatarak varlıklarını devam ettirebilmeleri yüksek bir olasılık değildir. Ancak, devletlerin COVID-19 pandemisi ile mücadele edebilmek için yaptıkları politika seçimlerinden kalacak miras, devletlerin kısıtlayıcı ve sınırlandırıcı sınır geçiş politikalarını artan şekilde seçmecî bir tavırla uygulamaya devam etmeleri olabilir. COVID-19 pandemisinin önlenmesinde öne çıkan uygulamaların, göç yönetiminde küresel ve bölgesel düzeyde mevcut tüm sorunları ve karmaşayı belirginleştirdiği açıktır. Çözüm ise küresel boyutta ortaya çıkan her olguda olduğu gibi, dar anlamda göç ve geniş anlamda ise sınır-aşan coğrafi insan hareketlilikleri için, iyi bir küresel yönetim modelinin geliştirilmesidir. Bu model için COVID-19 deneyiminin verdiği dersler önemle dikkate alınmalıdır.

KÜRESEL GÜVENLİKTE 2020 YILI: ÖZET BİR BAKIŞ

Mehmet Fatih Ceylan

Büyükelçi (E)

İlk belirtileri 2019 Aralık ayında ortaya çıkan COVID-19'un yol açtığı küresel salgın öncesinde dünya 2020 yılının ilk aylarına yine mevcut krizlerle malul olması beklenen yeni bir yıl gibi girmişti.

Güvenlik ve savunma alanında faaliyet gösteren örgütler ve çevreler; Rusya Federasyonu'nun Ukrayna ve Suriye'de izlediği, statükoya meydan okuyan ihtiraslı politikaları, İran'ın yakın çevresine dönük özünde mezhepçi bir ideoloji yatan tutum ve eylemleri, Afganistan'da süregelen şiddet ve istikrarsızlığı dindirmeye yönelik arayış ve çabalar, Irak'taki kırılgan durum, IŞİD'in bir dönem hüküm sürdüğü alanlarda yeniden toparlanmaya ve terörist faaliyetlerini sürdürmeye matuf eylemleri gibi gelişmeleri mercek altında tutmakla meşguldüler. 2020 Ocak ayında Libya krizini dindirmek amacıyla Berlin'de düzenlenen konferans, bu krizin çözüm yolunda bir umut oluşturmuşsa da ilerleyen dönemlerde krizin yeniden tırmanması geniş Akdeniz Havzası'nı yeni bir sınamayla karşı karşıya getirmişti. 2018 Mayıs ayında İran Nükleer Anlaşması'ndan çekildiğini açıklayan Trump yönetimi, 2019 Ağustos ayında Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması'ndan da çekilmiş ve böylece 2020 yılına da çok taraflı ilişkiler ve düzenlemelere arkaya darbeler indirmekten sakınmayan bir miras bırakmıştı.

Bir diğer odak alanını ise Uzak Asya'da Çin'in çeşitli alanlarda kimi zaman açıktan çoğunlukla perde arkasından güç projeksiyonu gerçekleştirmeye yönelik iddialı bir yola girmesi oluştuyordu.

Latin Amerika'daki sınamaları ise, ağırlıklı olarak ABD'nin Güney Amerika kıtasındaki ülkelerle ikili ilişkilerinde ortaya çıkan meseleler belirler vaziyetteydi.

2019 Aralık ayında Londra'da icra edilen NATO Liderler Toplantısı öncesinde Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un İttifak'ın 'beyin ölümüne' uğradığını öne sürmesi Avrupa ve transatlantik camiada, siyaseten olsun akademik nitelikli olsun hararetli tartışmaları ortaya çıkarmıştı.

AB bünyesinde, özellikle ABD'nin Paris İklim Sözleşmesi'nden çekilmesi ertesinde alevlenen güvenlik ve savunmada stratejik otonomiye vücut verme arayışı yeniden ivme kazanmıştı.

ABD-Rusya arasında 2014 yılından beri devam eden gerilimli ilişkiler sürüyor, ABD-Çin arasında ortaya çıkan stratejik rekabet de küresel güvenlik projeksiyonlarına damga vurmaya başlıyordu.

Temelleri daha önceden çatırdamaya başlayan liberal dünya düzeninde meydana gelmekte olan değişimlerin doğurduğu sancılar ile rekabet ve bu durumun yarattığı hercümerç küresel güvenlik alanında da yeni sınamaları beraberinde getirdi. Bunun yanı sıra, 2020 Mart ayında Dünya Sağlık Örgütü'nün ilan ettiği pandemi ve küresel çaptaki bu salgının ülkeler ve toplumlar nezdinde yol açtığı panik dünyaya damgasını vurdu.

Pandeminin ilk aşamalarında doğal olarak hemen tüm ülkelerin yönetimleri salgına karşı önlemleri almaya odaklanmışlar, bu çerçevede sağlık alanı ve alınan tedbirler meyanında toplumların ekonomik açıdan olabildiğince desteklenmesi ön plana çıkmıştı.

Pandemi başladığında NATO dahil birçok uluslararası örgütün, önceden bilim insanlarının yaptıkları öngörülere ve uyarılara rağmen salgın karşısında hazırlıksız yakalandıkları görüldü. Kıyas yapılacak olursa NATO'nun en erken harekete geçen örgütlerin başında geldiğine, bu bağlamda 2020 Mart ayının sonuna doğru harekete geçip, müttefik ülkelere pandemiyle mücadelede kullanılmak üzere yardım ve destek malzemesi göndermeye başladığına ve bünyesindeki Avrupa-Atlantik Felaketlere Mukabele Eşgüdüm Merkezi'ni (EADRCC) devreye soktuğuna şahit olundu. AB'nin salgın karşısında aldığı kararların uygulanmasında ise ciddi sayılabilecek gecikmelere tanık olundu.

Pandemi, güvenlik ve savunma alanında sağlık sisteminden başlamak üzere devletlerin ve toplumların direnç güçlerini ölçmeye de vesile oluşturdu.

Pandeminin güvenlik ve savunma alanında doğurduğu etkilerin ilk aşamalarda etrafıca irdelenmediği gerçekliğiyle karşılaştık. Sağlık ve hayatın idame ettirilmesi güdüsü herkesi olduğu kadar güvenlik ve savunma camiası bünyesinde de elbette yankı buldu.

Pandeminin yeryüzünden kolay kolay yok olmayacağı artık bir gerçeklik olduğundan, bu küresel salgının İttifak'ın caydırıcılık konsepti ve uygulamaları, NATO'ya tahsisli kuvvetlerin mevcutları ve hazırlık seviyeleri açısından yansımaları İttifak gündemine alınmaya ve bunlarla ilgili olarak görüş teatisi yapılmaya başlandı. İttifak'a hasım devlet/devlet dışı aktörlerin tutumlarında ise pandemi karşısında aynı duyarlılığın olup olmadığı ayrı bir mesele olarak karşımıza çıktı.

Diğer yandan, pandemi uluslararası alandaki stratejik rekabeti durduran bir etki ortaya koymadı. ABD Başkanı Trump'ın COVID-19'u ısrarla 'Çin virüsü' olarak tanımlaması ve malum temel güdülerıyla hareket ederek Dünya Sağlık Örgütü'nü hedefe koyup, bu kuruluştan çekilmesi salgının ilk dönemlerinde ortaya çıkan ve esasen pek de şaşırtıcı olmayan olgulardandı.

Çin'in askeri alan dahil küresel düzlemde ağırlık kazanması karşısında Çin karşıtı yaklaşımların ABD'de daha da kök salmaya başlaması ve bu tablonun Avrupa'da, ABD'nin de baskısıyla endişe yaratması ve AB üyesi kimi ülkelerin Çin'e karşı gard alması 2020'nin ilk yarısında gözlemlenen gelişmeler arasındaydı.

Küresel güvenlik perspektifi bağlamında ABD'nin Çin'i ciddi bir stratejik rakip olarak görmeye dönük tutumunun kökleri aslında birkaç yıl öncesinde Trump yönetiminin benimsediği ulusal güvenlik/askeri strateji belgelerinde bulunmaktaydı.

ABD, kendisine stratejik rakip olarak Çin ve Rusya'yı; bölgesel rakip olarak ise Kuzey Kore ve İran'ı gördüğünü dünya kamuoyuyla resmi belgeler vasıtasıyla paylaşmıştı. Dolayısıyla, Hong Kong'da patlak veren olaylarda izlediği tutum, Tayvan'la silah satışı konusunda anlaşma yapması, Uygur Türklerinin dramını birdenbire hatırlayıp dünya gündemine taşıması her hal ve karda rastlantı değildi. Buna ilerde Tibet'le ilgili yeni bir halka eklemesi ise şaşırtıcı olmayacaktır.

Çin gerçeği ve sınaması esasen 2018 yılından itibaren NATO'nun da radarına takılmıştı. O yıllarda dahi zaman zaman da olsa İttifak bünyesinde Çin'le ilgili gayriresmi istişarelerin yapıldığına ve Çin'in kimi Avrupa ülkelerinde özellikle ekonomik nüfuz elde etmeye dönük arayışları hakkında görüş teatisinde bulunulduğuna şahit olunmuştur.

Çin sorunsalının giderek NATO çevrelerinde de ciddi boyutlarda makes bulması ertesinde 2019 Aralık ayında Londra'da yapılan NATO Liderler Toplantısı sonunda yayımlanan bildiride Çin'e doğrudan atıf yapılmasına da rastlantı olarak bakılmamalıdır. Mevcut stratejik tabloda NATO'nun karşısında duran Rusya ve terörizm kaynaklı sınamalara ilaveten Çin'den kaynaklanan potansiyel riskler de yerini almıştır.

NATO'nun kurulmasının sebebi hikmeti olan SSCB'nin Soğuk Savaş ertesinde dağılmasıyla, özellikle 2000'li yılların başlamasıyla birlikte, ilk aşamalarda tedricen de olsa bu defa Rusya sorunsalı değişik veçheleri ile hem ABD'nin hem NATO'nun gündemine yeniden yerleşti. 2014 Mart ayında Rusya'nın Kırım'ı işgal ve ilhakı, Ukrayna'nın Donbas bölgesini ise ayrılıkçılar vasıtasıyla istikrarsızlaştırması, buna bağlı olarak ve civarındaki sürüncemede kalmış ihtilafları da kullanarak geniş Karadeniz bölgesindeki nüfuzunu arttırması, Suriye krizi devam ederken 2015 yılında Suriye'de elde ettiği üsler vasıtasıyla sıcak denizlere inmesi ve Doğu Akdeniz yaklaşım yolları ile bölgedeki enerji havzasını kontrol etmeye yönelik hamlelerini sürdürmesi ABD-Rusya ile NATO-Rusya ilişkilerini germiş ve Avrupa-Atlantik bölgesinin güvenliğini öngörülebilir gelecekte uzun bir süreyle meşgul edecek bir tabloyu ortaya çıkarmıştır.

Son dönemde Doğu Akdeniz’de, bölge dışı ülkeleri de Doğu Akdeniz’e müdahil olmaya zorlayan ve sadece Avrupa-Atlantik bölgesini değil, daha uzaklardaki aktörleri ve örgütleri de içine çeken geniş çaplı bir gerilim odağı meydana gelmiştir. Bölgedeki bilhassa enerji kaynaklarının çıkarılması ve paylaşılmasını kapsayan mevcut gerilimin yatıştırılmasının da zaman alacağı ve nihayetinde şimdiden öngörülmesi müşkül bir vade içinde uluslararası güç dengelerine dayalı bir çözüm çerçevesine kavuşabileceği öne sürülebilir.

Orta Doğu da kaynayan kazan özelliğini 2020’nin ilk çeyreğinde korumuştur. Özellikle Suriye’de patlak veren, bir ara IŞİD’in belli bir bölgeye nüfuz edip terör estirmesine zemin oluşturan, Irak’ı da içine çeken krizler yumağı halen çözülememiştir.

İran ile özellikle Suudi Arabistan ve Katar hariç Körfez ülkeleri arasındaki gerilim unsurları daha da güç kazanmış ve geniş Orta Doğu coğrafyasında Yemen krizini de derinleştirecek çatışmalara sahne olmuştur.

Libya’daki krizle birlikte Mısır’ıdaki çatışma sarmalının Magreb’e sirayet etme istidadı göstermesi, ihtilafların Kuzey Afrika havzasına da taşınmasına yol açmıştır.

Orta Doğu’yu halen kasıp kavuran, bugünlerde de Azerbaycan-Ermenistan çatışmasına sahne olan gelişmeler bir yandan Avrupa-Atlantik güvenliğine doğrudan etkide bulunurken, diğer yandan mevcut ve söndürülmeyi bekleyen istikrarsızlık çemberinin kendisine daha da geniş bir alan bulmasına olanak veren kapıyı aralamıştır.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika havzasındaki bunalım kuşağının Avrupa güvenliği bağlamında çoğu Avrupa ülkesi için derin endişe kaynağı oluşturan düzensiz göçleri tetikleyici bir sonuç doğurduğu da görülmüştür. 2016 yılında Ege Denizi’nde başlayıp bilahare durulan; son günlerde ise Kuzey Afrika’dan İspanya’ya yönelen düzensiz göç dalgaları özellikle AB ülkeleri için halen ciddi bir güvenlik sorunu oluşturma özelliğine sahiptir.

Orta Asya ve Kafkasya’yı mercek altına aldığımızda; karşımıza son dönemde Kırgızistan’da seçim sonrasında meydana gelen karışıklar, ABD ile Taliban arasında 2020 Şubat ayında imzalanan barış anlaşmasının Afganistan’da sahada izleyeceği seyir ve yılın son çeyreğinde Azerbaycan ile Ermenistan arasında patlak veren çatışma çıkmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında Afganistan’da başlayan, Orta Asya’yı da kısmen de olsa etkisi altına alan, Kafkaslar’da Dağlık Karabağ’da çatışmaya sahne olan, İran-Irak-Suriye hattını izleyerek Doğu Akdeniz yoluyla Libya’ya kadar uzanan geniş bir istikrarsızlık kuşağının canlandığı görülmektedir.

Bölgesel düzlemde küresel düzleme geçtiğimizde ortada adı konmamış, ancak fiiliyatta sahne alan bir silahlanma yarışının baş gösterdiği de söylenebilir.

Rusya'nın tutumu dolayısıyla ABD'nin 2019 yılında INF Antlaşması'ndan çekilmesi, aynı yıl orta menzilli konvansiyonel füze denemesi yapması, süresi 2021 yılında dolan Yeni START Anlaşması'nın geleceğinde belirsizlik bulunması, ABD'nin 2020 Mayıs ayında Açık Semalar Anlaşması'ndan çekileceğini duyurması, Rusya'nın 2014 sonrasında hipersonik silahlar, yeni tip seyir füzeleri, otonom silah sistemleri gibi askeri yetenekler üzerinde çalışması, Çin'in de askeri savunma harcamalarında yüksek oranda artışa gidip, uzayı da içeren yeni askeri imkan ve kabiliyetler geliştiriyor olması ve ABD'nin özellikle deniz platformlarına konuşlandırmak üzere alt stratejik seviyede (taktik-operasyonel) yeni nükleer yetenekleri hayata geçirmeye matuf tasarrufları gibi hamleler silahlanma alanında yeni sınamaları ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler kapsamında, ABD-Çin arasındaki ticaret savaşı daha derin boyutlar kazanırsa küresel güvenlik bakımından çok ürkütücü bir tablonun meydana gelmesi kuvvetle muhtemeldir.

Yukarıda özetlenen gözlemlerden hareket edilecek olursa küresel güvenliğin 2021 yılında izleyebileceği seyirle ilgili olarak şu özet öngörülerde bulunmak mümkündür:

» Biden yönetiminin Çin ve Rusya ile ilişkilerde radikal değişikliklere gideceğini varsaymak mümkün değildir. Öte yandan, Obama yönetiminde olduğu gibi, her iki ülkeyle yeni parametreler dahilinde bir 'reset' gerçekleştirmeye yönelik yönelmeyeceği meşru bir sorudur.

» Trump yönetiminin neredeyse 'mükemmel tecrit' politikası, tarafı olduğu uluslararası anlaşma ve düzenlemelerden birer birer çekilmesi, silahsızlanma ve silahların kontrolüne dair düzenlemelerin adeta altını oymaya dönük tutumu, çok taraflı diplomasiye olan alerjisi ve uluslararası kuruluşlara, hatta kendi müttefiklerine karşı sergilediği umursamaz ve nezaket dışı tavrının Biden döneminde süreceği varsayılmaz. Trump karşısında en iyi aday olmasa da Biden'ın ABD Başkanlığını kısa bir süre sonra üstlenecek olması küresel güvenlik bağlamında da rahat bir nefes alma alanı yaratmaya adaydır.

» Orta Doğu ve Kuzey Afrika havzasında hüküm süren çatışma ve istikrarsızlıkların devam etmesini beklemek gerçekçi olur. Bu geniş kuşağın Suriye-Irak bölümünün geleceği konusunda ABD ile Rusya'nın vardığı görülen zımni mutabakatın, bu ikilinin diğer alanlardaki ilişkilerinin gidişatına bağlı olarak süreceği varsayılabilir.

» Al Quds komutanı Süleymani'nin 2020 yılı başında gerçekleştirilen ABD operasyonu ile ortadan kaldırılması üzerine başlayan ABD-İran gerilimi ve

bölgede İran'ın mezhepsel tutum üzerinden nüfuzunu korumaya, uygun vesilelerle de artırmaya dönük tutumunun ne yöne evrilebileceği 2021 yılının mercek altında tutulması gereken alanlarından birini oluşturacaktır.

» Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin İsrail ile ilişkilerinin yön ve kapsamı da Orta Doğu'daki gelişmelerin seyrine doğrudan etki yapacak sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Birleşik Arap Emirliği, Bahreyn ve Sudan'ın İsrail ile ilişkilerinde normalizasyona gitmelerinin bölgede kartopu etkisi yaratmak suretiyle diğer Arap ülkelere de sirayet edecek bir etki doğurması beklenmelidir.

» Kore Yarımadası'nda halen kırılganlığını koruyan durumun izleyeceği seyir de küresel güvenlik bağlamında önemli gelişmeler doğurmaya adaydır.

» İlk çehre çizgileri ortaya çıkmaya başlayan ve yeni dünya düzenine şekil verecek ABD-Rusya-Çin üçlüsünün arasındaki stratejik rekabet devam edecek, çeşitli bölgesel ve uluslararası kuruluşların gündem ve girişimleri bu rekabetten etkilenecektir. Söz konusu üçlü rekabetin Rusya'yı ve Çin'i birbirlerinin kucağına daha fazla itip itmeyeceği yeni yılda izlenecek ve incelenecek konular arasında yerini alacaktır. Bu rekabetin üçlü grubu, bir modus vivendi bulana değin, kendi aralarındaki sürtüşme unsurlarını belli bir süreyle askıya almaya sevk etme yönünde etki doğurup doğurmayacağı da yakından izlenmeye değer bir inceleme alanı oluşturabilir.

» Uzunca bir süredir devrim niteliğinde değişimler geçiren askeri teknoloji ve yetenekler ilerleyen yıllarda yeni konseptlerin, doktrinlerin ve uygulamaların revize edilmeleri sürecini hızlandıracaktır. Bu çerçevede yapay zekaya dayalı otonom sistemler, robot teknolojisindeki daha ileri boyutlardaki dönüşümler, artan ölçüde entegre olan ağ odaklı imkan ve kabiliyetler, uzayı kontrol altında tutmaya ve uzayda üstünlük sağlamaya dayalı kuvvet ve kuvvet çarpanları, daha da gelişmiş siber yetenekler gibi alanlarda kullanıma sokulacak yeni ve dönüştürücü kapasite ve yetenekler hiç şüphesiz küresel güvenlik gündemini derinden meşgul edecek sonuçlara gebe olacaktır.

» Pandemiye rağmen 2020 yılında yoğunluğunu pek yitirmeyen küresel güvenlik sınamalarının 2021 yılını da hareketli ve heyecanlı kılacağına şüphe yoktur.

DEVLEŞEN HİNDİSTAN

Mehmet Hasan Göğüş

Büyükelçi (E), Uluslararası Kalkınma Hukuku Örgütü (IDLO) Danışma Kurulu Üyesi

Hindistan 1,3 milyarı geçen nüfusuyla dünyanın en kalabalık ikinci (Dünya nüfusunun %17'si), 3,287.263 km² yüzölçümüyle coğrafi bakımından da en büyük yedinci ülkesidir. Nüfus artış oranı daha hızlı olması nedeniyle yakın bir gelecekte Çin'i geride bırakarak nüfus itibarıyla birinci sıraya yükselmesi beklenmektedir. Yaygın olarak pek bilinmemekle birlikte Endonezya'dan sonra dünyanın ikinci büyük Müslüman nüfusu Hindistan'da yaşamaktadır. Dünyanın en büyük altıncı ekonomisi olan Hindistan, bu özelliğiyle de G-20 ve BRICS üyesidir. Uzun ve bilgi teknolojisinde kayda değer birikimi bulunan ABD, dağılan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve AB'den sonra dördüncü sırada Mars'a uzay aracı göndermiş olan Hindistan, kıtalararası nükleer füzeyle sahip altı ülke arasındadır.

İngiltere Hindistan'dan çekilirken, Hindu olan Jammu-Keşmir (J-K) Racası, Ekim 1947'de Hindistan'la birleşme kararı almıştır. Ancak nüfusunun %90'ı Müslüman olan Keşmir halkı bu birleşmeyi kabul etmemiştir. Keşmir sorunu, Ekim 1947'de Pakistan ve Hindistan'ın bölgeyi karşılıklı işgalleriyle sonuçlanan ilk askeri karşılaşmanın ardından, iki taraf arasında 1965, 1971 ve 1999 yıllarında üç savaşa neden olmuştur.

BM Güvenlik Konseyi 1948'den itibaren aldığı kararlarla, Keşmir'in askerden arındırılmasını ve bölgede plebisit yapılmasını öngörmektedir (1947 tarihli 47 sayılı karar). 1971 yılındaki silahlı çatışmanın ardından 1972'de imzalanan Simla Anlaşması ile taraflar, kendi pozisyonlarını saklı tutmak kaydıyla, iki ülke arasında yaşanan 1947'deki ilk karşılaşmadan sonra 1948 yılında ateşkes hattı olarak belirlenen "Kontrol Hattı"na saygı gösterme ve sorunu ikili görüşmelerle nihai bir çözüme kavuşturma taahhüdünde bulunmuşlardır.

Hindistan, Keşmir sorununu ülkesinin bir iç meselesi olarak görmekte; burada muhtelif zamanlarda yapılan genel seçimlerde halkın iradesinin tecelli ettiğini, dolayısıyla plebisit düzenlenmesine gerek bulunmadığını savunmakta ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) dahil olmak üzere üçüncü tarafların arabuluculuk girişimlerini reddetmektedir. Pakistan ise Keşmir halkının kendi kaderini tayin etme hakkının olduğunu ve BM Güvenlik Konseyi kararlarında öngörülen plebisitin, bu hakkın teyidi anlamına geldiğini savunmaktadır.

Toplam yüz ölçümü 222,000 km² olan J-K'nin bugün yaklaşık %45'i Hindistan'ın (10 milyon nüfus), %35'i Pakistan'ın (5 milyon nüfus) kontrolü altındadır. Bölgenin %20'si (10 bin civarında nüfus) ise 1962 yılından bu yana Çin Halk

Cumhuriyeti (ÇHC) tarafından kontrol edilmektedir. Hindistan bütün Keşmir'i kendi topraklarının ayrılmaz bir parçası saymakta, Pakistan kontrolündeki bölümü “İşgal altındaki Keşmir” olarak tanımlamakta; Pakistan ise Keşmir'in kendi yönetimindeki bölümünü “Özgür Keşmir”, Hindistan yönetimindeki kesimini ise “İşgal Altındaki Keşmir” olarak nitelendirmektedir. ÇHC'nin Keşmir'de kontrol ettiği bölge (Aksai Chin) ile Hint kısmını ayıran hata fiili kontrol hattı denilmektedir.

Hindistan, J-K eyaletine özel statü tanıyan anayasa maddesini 5 Ağustos 2019 tarihinde ilga ederek Yeni Delhi'den doğrudan yönetilen birlik toprağı haline getirmiştir. Bu yıl ise, 1 Nisan tarihinde kamu kurumlarında çalışma hakkını sadece bölge sakinlerine tanıyan yasayı değiştirmiştir. Daha sonrasında da Mayıs ve Ekim aylarında aldığı kararlarla J-K dışında ikamet edenlere bölgede yatırım yapma ve toprak sahibi olma imkanlarını yaratmıştır. Tüm bu düzenlemeler bölgenin demografik yapısını değiştireceğı cihetle tepki yaratarak yeni gerginlikler yaratmıştır. Eyalet eski Başbakanı Faruk Abdullah ve yardımcısı oğlu Ömer Abdullah, uzun bir süre gözaltında tutulmuştur. J-K'de yaşanan bu gelişmeler uluslararası alanda da yankı bulmuş, BM Güvenlik Konseyi bu konuyu ele almak üzere son 1 yılda 3 kez bir araya gelmiştir.

İç Siyasi Durum

Hindistan, farklı dinlere mensup ve farklı dilleri konuşan fakir bir nüfusa sahip olmasına karşın kurulduğu 1947 yılından bu yana, yarım yüzyılı aşan süredir kesintisiz olarak demokrasisini sürdürebilen nadir gelişmekte olan ülkeler arasındadır. Egemen dinler olan Hinduizm ve Budizm'den kaynaklanan hoşgörü ve uzlaşi kültürü bu başarıda önemli bir rol oynamaktadır. Geçtiğimiz yıl ortalarında gerçekleştirilen genel seçimler sonucunda Bharatiya Janata Partisi (BJP) önderliğinde kurulan mevcut koalisyon hükümeti 23 siyasi partiden oluşmaktadır.

Başbakan Modi liderliğindeki iktidardaki BJP, Hindu milliyetçiliğı söylemleriyle Hindistan'ın laik ve çoğulcu yapısına zarar vermekle suçlanmaktadır. 12 Aralık 2019 tarihinde yürürlüğe giren vatandaşlık kanununda yapılan değişiklik yasasıyla iktidar partisine yöneltilen eleştiriler yeni bir boyut kazanmıştır. Bu yasada 2014 yılından önce ülkeye girenlerin vatandaşlığa alınmasında Müslümanlar aleyhine ayrımcılık öngören hükümler yer almaktadır. Ülkenin kuzeydoğusunda başlayan gösteriler kısa sürede ülke geneline yayılarak Hindu-Müslüman çatışmalarına dönüşmüş, çıkan karışıklıklarda 23 Şubat haftası içerisinde 53 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu süreç içerisinde basında bazı Müslümanların evlerine ve Müslüman mezarlıklarına saldırılar düzenlendiğine ilişkin haberler yer almıştır. İslam İşbirliği Teşkilatı ve BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri yaptıkları açıklamalarda gelişmelerden duydukları endişeleri dile getirerek Hindistan'ı eleştirmişlerdir.

Geleneksel olarak Gandhi ailesinin hanedanlığı altında politik yaşamını sürdüren ana muhalefet kongre partisinde yıl içerisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Geçen yılki seçim yenilgisinden sonra parti başkanlığından ayrılmak zorunda kalan Rahul Gandhi'den sonra yeniden genel başkanlığı üstlenen Sonia Gandhi'ye karşı ciddi bir muhalefet ortaya çıkmıştır. Aralarında partinin ağırlıklı isimlerinin de yer aldığı 23 milletvekili yaptıkları bir açıklama ile partinin her kademesinde yeni bir yapılanmaya gidilmesini ve ortak liderliğe geçilmesini talep etmişlerdir. En geç 2021 yılının Ocak ayı içerisinde parti içindeki seçimlerin yenilenmesi beklenmektedir. Sonia Gandhi'nin ayrılması halinde 2000 yılından bu yana devam eden Gandhi hanedanlığı da sona ermiş olacaktır.

Ekonomi

Hindistan, 2,875 trilyon dolarlık gayri safi yurt içi hasılası ile dünyanın en büyük altıncı ekonomisine sahiptir. 2019 yılı itibarıyla %5'lik kalkınma hızıyla da süratle gelişen ülkeler arasındadır. Enflasyon oranı ise %2,3'dür.

Ülkede yaygın yoksulluk devam etmekte, temel besin maddelerine erişimde sıkıntı yaşanabilmekte, bürokrasinin hantal yapısı ekonomi için sorun olabilmektedir. Nüfusun yarısı tarımla istigal etmektedir. Washington merkezli Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Merkezi'nin (IFPRI) verilerine göre, "Küresel Açlık Endeksi"nde 2015 yılında 93. sırada yer alan Hindistan'ın, 2019 yılında 102. sıraya gerilediği ve bu anlamda Güney Asya ülkeleri arasında en geride yer aldığı kaydedilmektedir.

Fakirlik Hint ekonomisindeki en önemli sorun olarak varlığını hissettirmekle birlikte, ülkede mutlak fakirlikle (günde 1,9 doların altında gelire yaşama) mücadelede önemli mesafe katedilmiştir. 2000'li yılların başında Hint nüfusunun yaklaşık %25'inin günde 2 ABD dolarının altında gelire sahip olduğu tahmin edilirken, bu oran %4 düzeyine kadar gerilemiştir.

COVID-19 salgınına bağlı olarak uygulanan sokağa çıkma yasağı ülkedeki ekonomik faaliyetleri ciddi bir şekilde etkilemiştir. Dünyanın önde gelen danışmanlık firmalarından McKinsey'nin iyimser tahminlerine göre (sokağa çıkma yasağı sonrası tedarik zincirinin çabuk toparlanması halinde) söz konusu salgının ülke ekonomisine yaklaşık 130 milyar dolarlık bir maliyetinin olacağı kaydedilmektedir. Öte yandan Körfez'de çalışan 8 milyon civarında Hint iş gücünün bir bölümünün işsiz kalması nedeniyle gönderecekleri dövizde ciddi düşme beklenebilecektir.

Birçok uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu, koronavirüs salgınına bağlı olarak Hindistan'ın 2020-21 mali yılının (31 Mart 2020 – 1 Nisan 2021) ekonomik büyüme tahminlerini ciddi oranlarda aşağı çekmişlerdir. Uluslararası

Para Fonu (IMF) bu bağlamda ülkenin anılan dönem için büyüme tahminini %5,9'den %1,9'a düşürmüştür. Ülkedeki ticari ve üretim faaliyetlerindeki düşüşün zaten kırılgan olan Hindistan bankacılık ve finans sistemini ciddi ölçüde baskı altına alacağı ifade edilmektedir. Özellikle KOBİ'lerin kredi borçlarının %25'ini ödeyemeyebileceği bazı yorumlarda kaydedilmektedir.

Hint hükümetinde, COVID-19 pandemisinin küresel etkilerinin azalmasını müteakip dönemde, çok uluslu şirketlerin yatırımlarını ve sermayelerini Çin'den çekerek, Dünya Bankası tarafından hazırlanan İş Yapma Kolaylığı Endeksi'nde son yıllarda yükselen ve kendisini "dünyanın en büyük demokrasisi" olarak lanse eden Hindistan'a kaydırmaları beklentisi olduğu müşahade edilmektedir.

8 yıl süren müzakereler sonucunda bu sene 15 Kasım tarihinde 15 ülke arasında imzalanan ve dünyanın en kapsamlı ekonomik ortaklığı olarak nitelendirilen Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) anlaşmasına Hindistan, Çin'e avantaj sağlayacağı gerekçesiyle taraf olmamıştır.

Dış Politika

Hint dış politikasının temel hedefleri, bağımsızlıktan itibaren çatışma yaşadığı Pakistan'a olan üstünlüğünü korumak, Keşmir sorununu en fazla kazançla çözümlmek, yine geçmişte savaştığı ve aralarında toprak anlaşmazlığı bulunan ÇHC'nin gücünü ve nüfuzunu dengelemek, bağlantısızlık ilkesi doğrultusunda aktif, çok taraflı ve bağımsız bir politika sergileyerek sadece Güney Asya'da değil aynı zamanda Asya kıtasında ve küresel düzeydeki gelişmelerde de söz sahibi olabilecek bir konuma gelebilmektir. Genişleyecek bir BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üye olmak da Hindistan'ın öncelikli dış politika hedeflerindendir. Bu çerçevede BMGK reformu sürecinde Almanya, Japonya ve Brezilya ile birlikte hareket etmektedir.

Hindistan ayrıca, Güney Asya ülkelerindeki etkinliğini sağlamlaştırmak amacıyla "Önce Komşular" (Neighbourhood First) prensibi çerçevesinde bölge ülkelere yönelik yardımda bulunmakta ve projeler geliştirmektedir.

Ayrıca, 1990'larda Hindistan'ın Asya-Pasifik bölgesiyle ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi hedefleyen "Look East" politikası, Başbakan Modi'nin iktidara gelmesiyle daha somut ve siyasi-stratejik hedefleri olan "Act East" siyasetine dönüşmüştür. "Act East" siyaseti çerçevesinde Hindistan, ÇHC'yi bölgede dengelemek maksadıyla Japonya'dan Avustralya'ya ve Güneydoğu Asya ülkelerine uzanan bir kuşakta nüfuzunu geliştirmeye çalışmaktadır. Hindistan, bölge ülkeleriyle bir yandan ticari, ekonomik, siyasi ilişkilerini üst düzey ziyaretler, anlaşmalar, altyapı yatırımları yaparak ve bölgesel örgütler aracılığıyla geliştirirken; diğer yandan ortak tatbikatlar, gemi ziyaretleri ve bölge ülkelerinin

deniz kuvvetleriyle iş birliği yapmak suretiyle Hint Okyanusu ve Güney Çin Denizi'nde varlık göstermektedir.

Asya-Pasifik bölgesinde Çin'in artan varlığına yönelik benzer kaygıları taşıyan Japonya ile Hindistan arasındaki yakınlaşma son yıllarda artmıştır. Hindistan, Japonya'nın 2017 yılında ilan ettiği "Asya-Afrika Kalkınma Koridoru"nu desteklemektedir. Diğer yandan, 30 Temmuz 2018 tarihinde "Bir Kuşak, Bir Yol Projesi"ne (BKBY) karşı ABD, Japonya ve Avustralya'nın Hint-Pasifik bölgesindeki ülkelerde kalkınma ve altyapı yatırımlarını desteklemek üzere oluşturdukları ortak inisiyatife Hindistan katılmamıştır.

Nepal Başbakanı Sharma Olin'in Hindistan'la tartışmalı bölgeleri kapsayan yeni Nepal siyasi haritasının yasallaşması için 31 Mayıs 2020 tarihinde parlamentoya sunduğu anayasa değişikliği, 18 Haziran 2020 tarihinde Cumhurbaşkanı'nın da onayıyla yasalaşmış ve Hindistan ile Nepal arasındaki tansiyonu yükseltmiştir.

ÇHC'nin, Pakistan'la "demir kardeş" olarak nitelenen ilişkiler kurduğu ve Hint Okyanusu'nda Hindistan'ı çevrelemeye çalıştığına dair kanaat, Yeni Delhi'ye hakim olmaya devam etmektedir. Çin 2018 yılında da Hindistan'a karşı Pakistan'ı kollayan tutumunu sürdürmüş, bu kapsamda Hindistan'ın Pakistan'da kaim Jaish-e Mohammed (JeM) örgütü lideri Masood Azhar'ın BMGK 1267 sayılı kararı uyarınca Uluslararası Teröristler Listesi'ne alınmasına yönelik koyduğu blokajı 1 Mayıs 2019 tarihine kadar devam ettirmiştir.

Ülkenin savunma gündeminde yer alan bir diğer konu da Rusya'dan alınması öngörülen S-400'lerdir. ABD'nin, Rusya'dan S-400 hava savunma sistemlerinin alımından vazgeçmesi halinde Hindistan'a ısı güdümlü yüksek irtifalı hava savunma sistemleri (THAAD) ve üçüncü nesil Patriot (PAC-3) satmayı teklif ettiği de basına yansıyan haberler arasındadır. Ancak Hindistan'ın S-400'leri alma niyetinde şu ana dek bir değişiklik olmamıştır. Hindistan'ın, Ekim 2018'de imzalanan anlaşma temelinde yaklaşık 5,43 milyar ABD doları karşılığı bedelle Rusya'dan satın alacağı beş S-400 füze bataryasının teslim takviminin özellikle son dönemde Çin'le yaşanan gerilim sonrasında öne çekilmesini istediği basına yansımıştır.

Hindistan - Çin Gerilimi

Keşmir'in Çin tarafından kontrol edilen Aksai Chin bölgesi ile Hindistan kontrolündeki Ladakh bölgesi arasında yer alan Galwan Vadisi'nde sınır anlaşmazlığı nedeniyle 15 Haziran 2020 tarihinde Hint ve Çin askerleri arasında çıkan, ateşli silahların kullanılmadığı çatışmada 20 Hint askeri hayatını kaybetmiş, Çin tarafı ise kayıplarına dair herhangi bir açıklama yapmamıştır.

İki ülke askerleri arasında sınır anlaşmazlığı nedeniyle bölgede ölüme sebebiyet veren son hadise 1975 yılında yaşanmıştır. Fiili kontrol hattının tam belirlenmemiş olması ve tarafların farklı yorumları nedeniyle iki ülke makamları da olayların sorumluluğunu birbirine atmaktadır.

Başbakan Modi'nin Ulusal Güvenlik Danışmanı Ajit Doval ile ÇHC Devlet Konseyi Üyesi ve Dışişleri Bakanı Wang Yi'nin 5 Temmuz'da gerçekleştirdiği telefon görüşmesi sonrası tarafların mevcut durumu yatıştırma, farklılıkları çatışmaya tırmandırmaktan kaçınma, diyalog ve istişare için çeşitli mekanizmaları sürdürme ve birliklerini birbirlerinden uzaklaştırma kararı aldıkları, keza birliklerin çatışma noktalarından 1-1,5 km geri çekilmekte oldukları basına yansımıştır.

İki tarafın da bölgedeki altyapı ve lojistik imkanlarını geliştirmiş olmasının taraflar arasında çatışmaların devam edebileceği kaygısını doğurduğu, gelişmeler ışığında çatışmadan kaçındıkları, ancak pozisyonları konusunda kesin tavır içerisinde oldukları gözlemlenmektedir. Nitekim, bölgedeki tansiyon Ağustos ve Eylül aylarında zaman zaman yeniden yükselmiştir. Önümüzdeki dönemde Hindistan ve Çin ilişkilerinin ABD'nin önderliğinde Çin'e karşı geliştirilen 'Indo-Pacific' söyleminden ne şekilde etkileneceği merak konusudur.

Türkiye - Hindistan

Hindistan ile münasebetlerimiz Pakistan'la aramızdaki yakın bağlar nedeniyle bu ülkeyle ilişkilerimizin gölgesinde kalan bir seyir izlemiştir. Ülkemizin Keşmir sorununda Pakistan, Hindistan'ın da Kıbrıs sorununda Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) yanlısı bir politika izlemesi iki ülkenin yakınlaşmasında önemli bir engel teşkil etmiştir. Özellikle Keşmir'de yaşanan son gerginlik sırasında üst düzey yetkililerimizce yapılan açıklamalar ve BM Genel Kurulu'nda yapılan konuşmalarda Hindistan'a yönelik ağır eleştirilere yer verilmesi son bir yıl içerisinde ilişkilerimizde belirli bir soğukluk yaratmıştır. Ekonomik ilişkilerimiz ve bilhassa Hindistan'daki Türk yatırımları son dönemde gözle görülür bir artış kaydetmiş olsa da 2019 yılı itibarıyla 7,801.6 milyon dolarlık ikili ticaret hacmimiz potansiyelinin çok altındadır. Yüzyılımıza damga vurması beklenen iki ülkeden biri olan Hindistan ile ilişkilerimizin Pakistan ile yakın bağlarımıza hanelerinden geliştirilmesi ülkemiz açısından büyük önem taşımaktadır.

2020 YILINDA İRAN İSLAM CUMHURİYETİ

Dr. Ezgi Uzun

Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Öğretim Görevlisi

İran İslam Cumhuriyeti için 2020 yılını tanımlayacak en uygun ifade hiç şüphesiz ‘patlama noktası’ olur. 2020 yılı her ne kadar COVID-19 salgını sebebiyle tüm ülkeler açısından olağanüstü sonuçlar doğurmuş olsa da, İran’ın yılın ilk günlerinden itibaren daha ağır ve yoğun sistemsel şoklarla karşı karşıya kaldığını söylemek mümkündür. Yılın göze çarpan olayları arasında Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) Kudüs Güçleri komutanı Kasım Süleymani’nin 3 Ocak günü öldürülmesi ve akabinde Amerika ile İran arasında neredeyse sıcak çatışmayla sonuçlanacak askeri gelişmeler, ilk resmi COVID-19 vakasının 19 Şubat’ta İran’ın ünlü Şii *havza*¹ şehri Kum’da tespit edilmesi, 21 Şubat meclis seçimleri, Mayıs ayından itibaren özellikle İran’ın nispeten az gelişmiş şehirlerini vuran depremler, sel ve doğal felaketler, Çin ile imzalanan 25 yıllık Kapsamlı Stratejik İşbirliği Anlaşması, 27 Kasım günü gerçekleşen nükleer bilim adamı Muhsin Fahrizade suikastı ve son olarak tüm bu gelişmelerle eşgüdüm içerisinde seyreden ekonomik bunalım, toplumsal çalkantılar ve ülke geneline aralıklarla yayılan rejim karşıtı protestolar yer almaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti tarihi, 1979’dan günümüze bir dayanıklılık ve mukavemet tarihidir. Meşakkat, İran halkı için zamanla ‘yeni normal’ haline gelmiştir. Bununla birlikte 2020 yılına eşlik eden olağanüstü olaylar silsilesi İran İslam Cumhuriyeti için iki hususta bir dönüm noktası niteliğindedir: İslam Cumhuriyeti’nin devlet gücünün büyük ölçüde askeri güç ve buna mütakabil ülke sınırları dışında yürütülen askeri operasyonlar ile tanımlanıyor olması; buna karşın İran’ın kendi halkı üzerinde ağır yük oluşturan altyapı kaynaklı, toplumsal ve ekonomik sorunların çözümünde sergilediği gerçek devlet kapasitesi ve gücüdür. Diğer bir deyişle, ilk husus DMO’nun askeri, ekonomik ve siyasi bir aktör olarak yükselişi ve İslam rejiminin kademeli olarak İslami-askeri bir rejime dönüşmesiyle ilintilidir. İkinci husus ise İran’ın devlet gücünü büyük ölçüde askeri güce dayandırmasından dolayı ihmal edilen altyapı ve kurumsal gücüne tekabül etmektedir. Özetle, bugün İran ‘güvenlik devleti’ ve ‘kalkınmacı devlet’ modelleri arasında bir kavşak noktasında bulunmaktadır ve 2020 yılında yaşanan olaylar İran devletinin bu iki model arasında yaşadığı ikilemi belki de daha önce hiç olmadığı kadar aşikar kılmaktadır.

DMO Kudüs Güçleri komutanı Kasım Süleymani ve Iraklı Haşdi Şabi örgütünün komutanlığını yürüten mevkidaşı Mehdi el-Mühendis’in 3 Ocak günü Irak’taki

¹ Şii din adamlarının teoloji eğitimi aldıkları dini seminer merkezleri. Bu bağlamda Irak’ın Necef ve İran’ın Kum şehirleri Şii İslam dünyasının önde gelen iki havza merkezidir.

Amerikan askeri üstlerinden atılan bir roket saldırısıyla öldürülmesi, 'güçlü devlet' imajını büyük ölçüde askeri güce yaslayan İran'da bir şok etkisi yaratmıştır. DMO, son on yıl içerisinde Irak, Suriye ve Yemen gibi bölge ülkelerine yoğun olarak gerçekleştirdiği askeri, istihbarati ve siyasi müdahaleler ve İran'ın Orta Doğu sahasındaki askeri kazanımları ile adından sıkça söz ettirmiştir. Özellikle Kasım Süleymani'nin Irak Şiilerini güçlendirmek amacıyla mevcut ulusötesi Şii dini-siyasi ağları kuvvetlendirmesi ve Suriye'de Esad rejimini ayakta tutmak amacıyla Lübnan Hizbullahı, Irak'taki İran yanlısı Şii gruplar ve yeni oluşturulan Suriyeli Alevi milisleri sahada koordineli bir şekilde bir araya getirmesi söz konusu aktörlerin oluşturduğu 'Direniş Eksenı' adlı ittifak ağının güçlenmesine ve İran'ın bölgesel izolasyonunun hafiflemesine katkıda bulunmuştur. İran bu Orta Doğu stratejisiyle, devrimden beri arzu ettiği bölge Şiilerinin hamiliği rolünü - bu rol her ne kadar Şii dünyasında tartışmalı olsa da - büyük ölçüde elde etmeyi başarmış ve bölgesel meseleler üzerinde söz sahibi bir aktör olarak varlığını kabul ettirmiştir.

Öte yandan, Süleymani ve el-Mühendis'in Irak toprağında öldürülmesi bölge ülkelerinin gözündeki bu güçlü devlet imajına sert bir darbe indirmiştir. Süleymani'nin DMO gibi askeri ve istihbarati deneyimi yüksek bir kurumun en iyi bildiği ve nüfus çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu Irak sahasında öldürülmesi son derece yekpare ve tek sesli bir görünüme sahip bu askeri aktörün yaşadığı askeri ve istihbarati zafiyetleri gözler önüne sermiştir. Söz konusu durum, bölge çapında Şiileri harekete geçirme becerilerini hem kişisel karizmalarına hem de otuz yıllık saha deneyimleri sırasında geliştirdikleri kişisel ağlarına dayandıran Süleymani ve Mühendis'in 'yenilmez' askeri imajlarına da gölge düşürmüştür. Öte yandan DMO Kudüs Güçleri'nin, askeri gücünü büyük ölçüde Süleymani'nin karizmatik askeri kişiliğinde yoğunlaştırmasının iki tarafı keskin kılıç niteliğinde bir strateji olduğu da kısa sürede anlaşılmıştır. Nitekim İran'ın müttefikleri Süleymani ve el-Mühendis'in yokluğunda potansiyel bir koordinasyon ve liderlik krizine düşmüştür. Dolayısıyla bölge Şiilerini güçlendirme hareketinin başkomutanı addedilen Süleymani'nin ölümüyle şoka uğrayan ve kendini tehdit altında hisseden DMO, Lübnan Hizbullahı, Hizbullah Tugayları ve Asaib Ehlil Hak gibi müttefik gruplar ve hatta İran'la ilişkileri ikircikli bir düzeyde seyreden Mukteda el-Sadr gibi Iraklı Şii siyasi liderler Süleymani'nin ölümüne karşı tek vücut olmuşlardır. Bu bağlamda Direniş Ekseninin önde gelen üyeleri Süleymani'nin üç gün boyunca iki ülke ve sekiz şehirde gerçekleştirilen cenaze törenlerinde kendi bayraklarıyla boy göstermiştir.

Benzer şekilde Hizbullah lideri Hasan Nasrallah ABD'nin Süleymani hamlesine karşı intikam yemini etmiş, Mukteda el-Sadr ise tüm Irak halkını Amerika'nın Irak'taki askeri varlığını protesto etmek amacıyla 1 milyonluk bir yürüyüşe davet etmiştir. Nihayet DMO komutanı Emir Ali Hacızade İran devlet televizyonunda kamuoyu karşısına çıkmış, önde gelen Direniş Eksenı üyelerinin bayraklarını

da arkasına alarak DMO'nun ABD'ye karşı intikam stratejisini anlatmıştır. Tüm bunlarla verilmek istenen mesaj açıktır: İran, uzun vadeli bir sürece aralıklarla yayılmış siyasi ve askeri hamlelerle, sadece İran'ın değil tüm Direniş Ekseninin geniş çaplı bölgesel çıkarlarını da gözetken, dolayısıyla da iki değil çok aktörlü bir karşı strateji izleyecektir.

Ne var ki İran'ın bu karşı stratejisinin 2020'nin ilk aylarından itibaren ani bir sekteye uğradığını söylemek yanlış olmaz. İran'ın dini lideri Ayetullah Hameney, Süleymani'nin popülerliğinin aksine kamuoyundan uzak bir figür olması sebebiyle bir 'gölge komutan' olarak bilinen ve Irak-Suriye sınırından ziyade Afganistan-Pakistan bölgesinde saha deneyimine sahip İsmail Kaani'yi DMO Kudüs Güçlerinin yeni başkomutanı olarak görevlendirmiştir. Kaani, göreve geldikten sonra temel stratejisini DMO'nun Orta Doğu'daki askeri varlığını korumak üzerine kurmuştur. Nitekim Kaani bunu İdlid'de başarmış ve DMO'nun Suriye Savaşındaki uzatmalı müdahalesinin gerekliliğini Suriye'ye gösterebilmiştir. Öte yandan söz konusu dönemde İran'da patlak veren iç gelişmelere paralel olarak dikkatin dış siyasetten iç siyasete kaydığı, dolayısıyla da Iraklı İran yanlısı Haşdi Şabi grupları ve Şii Irak hükümeti üzerindeki İran etkisinin nispeten zayıfladığı gözlemlenmektedir. 8 Ocak tarihinde İranlı sivilleri taşıyan Ukrayna uçağının bu uçağı bizzat ABD tarafından İran topraklarına fırlatılan muhtemel bir ABD füzesiyle karıştıran DMO tarafından düşürülmesi Tahran'da ciddi bir halk tepkisine yol açmıştır. DMO ve Tahran yönetiminin ilk günlerde bu uçak kazasını örtbas etme çabaları, İran halkının DMO'nun Orta Doğu'daki askeri müdahalesine karşı hoşnutsuzluğunun daha da büyümesine ve halkın kendi askeri güçlerine olan güveninin azalmasına yol açmıştır.

İran halkı henüz Ukrayna uçak kazasının yasını tutarken 19 Şubat'ta İran'ın ünlü Şii *havza* şehri Kum'da ilk COVID-19 vakası resmi olarak kayıtlara geçmiş ve İslam Cumhuriyeti'nin salgına yönelik ilk tutumu, halk arasında yeni bir çalkantıya sebep olmuştur. İlk COVID vakasının İslam Cumhuriyeti'nin dini-ideolojik merkezi konumunda olan, en ünlü Şii eğitim seminerleri, üst düzey Şii ulema ve Şii kutsal mekanlara ev sahipliği yapan ve her yıl hem yurtiçinden hem de yurtdışından yüz binlerce öğrenci, ziyaretçi ve siyasetçi çeken Kum şehrinde vuku bulması şaşırtıcı değildir. Tahran yönetiminin salgına yönelik ilk yanıtı, İran halkı ve uluslararası camiadan gelen karantina taleplerini geri çevirmek olmuştur. Zira böylesi bir karantina İslam Cumhuriyeti'nin en nüfuzlu din adamlarının ve siyasetçilerinin bir salgın şehrinde mahsur bırakılması anlamına gelecektir. Sonuç olarak COVID-19, kısa sürede İran'ın diğer eyaletlerine yayılmış, İran Mart 2020 itibarıyla Çin'den sonra en yüksek vaka sayısına sahip ülke konumuna düşmüş ve aldığı yetersiz önlemler sebebiyle virüsün Irak gibi yakın irtibatla olduğu diğer bölge ülkelere yayılmasına sebep olmuştur. 30 Kasım itibarıyla İran'da toplam COVID-19 vaka sayısı 948,749, COVID sebepli ölü sayısı ise 47,875 olarak

bildirilmiştir.² İran'ın koronavirüs kaynaklı kayıpları arasında Kum'un önde gelen din adamlarından İran'ın eski Vatikan büyükelçisi Hadi Hosroşahi, Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi üyesi ve Dini Lider Ayetullah Hameney'in danışmanı Muhammed Mirmuhammedi, meclis muhafazakar kanat temsilcisi Fatıma Rehber, İran dini liderini seçmekle yükümlü İran Uzmanlar Meclisi temsilcisi ve ünlü Şii taklit mercii³ Haşim Betahi Gülpayegani gibi üst düzey din adamları ve siyasi elitler de yer almaktadır.

Her ne kadar hızla artan koronavirüs vakaları İranlı yetkililerin COVID-19'a karşı ilk etapta sergiledikleri ilgisizlikle ilişkilendirilmiş olsa da bunun altında yatan temel sebep İran'ın ekonomik altyapısında aranmalıdır. Yıllarca İran petrol ihracatını ve petrol dışı sektörleri yaptırıma maruz bırakan kapsamlı ekonomik baskılar, devletin petrol dışı ekonomik kaynaklarının *bonyad*⁴ adı verilen bir grup dini ve askeri vakfın elinde yoğunlaşmış olması, uluslararası yaptırımları delme çabalarının yol açtığı geniş çaplı ekonomik yolsuzluk ve usulsüzlükler, ABD'nin 2017'de nükleer anlaşmadan çekilmesi ve yenilenen ekonomik yaptırımlar akabinde gözlemlenen iktisadi gerileme ve nihayet devletin bütçe kaynaklarının yanlış tahsisi yaşanan krizin asıl sorumlularıdır. COVID-19 salgını, İran devletinin altyapı ve sağlık hizmetleri de dahil temel kamu hizmet sektörlerine yeterli yatırımı yapmadığını, bu sebeple de COVID-19 salgınıyla mücadele için gerekli sağlık ekipmanları, ilaç ve hastane altyapısının halihazırda bulunmadığını gözler önüne sermiştir. Benzer bir durum, devletin Mayıs ayından itibaren doğal afet yönetiminde de gözlemlenmiştir. Mayıs 2020'de Türkiye-İran hattında yaşanan orta ölçekli depremler İran'ın kuzey eyaletlerindeki kırsal bölgelerde yaralanmalara ve konutlarda ağır hasarlara sebep olmuştur. Bu depremleri Temmuz ayından itibaren şiddetli yağmurlar takip etmiş ve Tahran, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Gilan, Mazenderan ve Kuzey Horasan eyaletlerinde 21 şehri etkileyen ve toplamda 163 milyar tümendenden fazla zarara yol açan sel felaketleri yaşanmıştır.⁵ İran'ın Talış ve Meşginşehr şehristanları ise Eylül ve Ekim aylarında benzer bir sel felaketine sahne olmuş ve bu bölgeler en az 185 milyar tümen değerinde zarara uğramıştır.⁶

² World Health Organization, COVID-19 Homepage - Iran (Islamic Republic of) Situation, <https://covid19.who.int/region/emro/country/ir>

³ Taklit mercii (*marja-e taqlid*), taklit için izlenecek ve müracaat edilecek Şii dini otorite anlamına gelir. Şii din adamlarının elde edebileceği en üst makam ve ünvandır.

⁴ *Bonyad*, İran'ın sosyoekonomik sistemi içerisinde işlev gören ve genellikle DMO ile Şii din adamlarının sahip olduğu vakıflardır. Bu vakıflar hem vergiden hem de büyük ölçüde devlet kontrolünden muaf olup İran ekonomisinde büyük pay sahibidir. Vakıflara ait işletmelerin devlet kontrolünden büyük ölçüde muaf olması, İran ekonomisini kayıtdışı ekonomi ve yolsuzluk gibi sorunlara açık hale getirmektedir.

⁵ NCRI Women Committee, Risk of Natural Disasters in Iran Increased Due to Regime's Profiteering, October 12, 2020, <https://women.ncr-iran.org/2020/10/12/natural-disasters-in-iran/>

⁶ Ibid.

Söz konusu ekonomik sorunlar ve doğal afetlere karşı en savunmasız kesimlerin genç, iyi eğitilmiş, buna karşın ekonomik refah seviyesi yeterince yüksek olmayan kentsoylu orta sınıf ile İran'ın nispeten geri kalmış kırsal eyaletlerinde yaşayan alt sınıftan oluştuğu gözden kaçırılmamalıdır. İran halkı açısından İran İslam Cumhuriyeti devleti, 1979 devriminin vadettiğinin aksine, halkın ekonomik ve altyapı ihtiyaçlarını karşılama noktasında başarısızlığa uğramıştır. Ülkede derinleşen ekonomik kriz, COVID-19'un gerektirdiği temel ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalan sağlık sistemi altyapısı ve doğal afet yönetiminin zayıflığı İran halkını doğrudan etkilemiş, bireylerin yaşam kalitesini düşürmüş ve tüm sistem için ancak doğru yönetildiği takdirde önlenebilecek nitelikte maddi zararlara yol açmıştır. ABD Başkanı Trump'ın nükleer anlaşmadan İran'ın nükleer faaliyetlerinden ziyade Orta Doğu'daki askeri faaliyetlerinden dolayı çekilmiş olması ve hatta ABD'nin Süleymani ile el-Mühendis suikastını da aynı sebeple ilişkilendirmesi, İran'ın uluslararası camia tarafından 'askeri anlamda güçlü bir devlet' olarak algılandığını destekler niteliktedir. Öte yandan İran'ın dışarıdaki bu 'güçlü devlet' imajı gerçekte İran devletinin iç işleyişine sert bir tezat oluşturmaktadır. Derinleşen ekonomik kriz, COVID-19 salgını ve doğal afet yönetiminde gözlemlenen noksanlıklar, İran devletinin iç sıkıntıları etkili bir şekilde çözebilecek kadar ehliyetli ve müteakıl bir devlet olmadığını ortaya koymuştur. Şüphesiz ki İslam Cumhuriyeti, iç siyasette dini kanat ile askeri kanat arasındaki ittifak sayesinde 'güçlü bir güvenlik devleti' olmayı başarabilmiş, ancak kendi vatandaşına hizmet sağlama konusunda yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik, 2017'nin sonlarında patlak veren ve bugüne dek devam eden hizipler üstü, sınıflar ötesi ve rejim karşıtı halk protestolarının temel sebebidir. İran halkı, kendini ekonomik reforma, altyapı sistemlerini geliştirmeye ve yolsuzlukla mücadeleye adanmış, dışarıda olduğu kadar 'içeride de güçlü' bir devlet arayışında olduğunun sinyallerini vermektedir.

Son on yıl içerisinde pragmatist ve muhafazakar kanat arasındaki nükleer anlaşma da özünde İran İslam Cumhuriyeti'nin yaşadığı bu ikili kimlik krizinin bir yansımasından başka bir şey değildir: İslam Cumhuriyeti bundan sonra bir 'güvenlik devleti' modeliyle mi yoksa 'kalkınmacı devlet' modeliyle mi yola devam edecektir? Pragmatist Ruhani yönetiminin uluslararası camia ile nükleer anlaşmayı imzalaması, 'kalkınmacı devlet' modeli anlayışıyla dizayn edilmiş bir girişim olup bu anlaşma özünde ekonomik yaptırımların etkilerini hafifletmek ve İran ekonomisini canlandırmak maksadıyla yapılmıştır. Öte yandan nükleer anlaşma Ruhani yönetiminin geniş çaplı kalkınmacı ajandasının fasıllarından sadece biri olarak okunmalıdır. Ruhani 2017 yılının Aralık ayında İslam Cumhuriyeti tarihinde ilk kez o yılın bütçe tahsisini kamuoyu bilgisine sunarak devlet bütçesinden en çok pay alan kurumların DMO, dini kurumlar ve *bonyadlar* olduğunu ifşa ederken bu muhafazakar kurumların ekonomik ayrıcalıklarını ellerinden almayı, İran ekonomisini şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine göre yeniden yapılandırmayı ve küresel finans kapital sisteme kademeli ve kontrollü bir entegrasyon sağlamayı amaçlıyordu. Ancak mevcut kapalı

ekonomik sistem içerisinde kendi ekonomik ayrıcalıklarını korumak isteyen muhafazakarlar halihazırda İran'ın küresel aktörlerle iyi işleyen iş ilişkileri kurma çabalarını 'iç yaptırımlar' olarak adlandırılan önleyici mekanizmalar aracılığıyla yeterince engellerken bir de Trump yönetiminin nükleer anlaşmadan çekildiğini duyurması, pragmatistlerin ekonomik ajandası için ölümcül bir darbe anlamına gelmiştir.

İşin tuhaf yanı, DMO'nun İslam Cumhuriyeti içerisinde hızla yükselen gücü Trump yönetimi tarafından doğru tespit edilmiş, ancak Trump yönetiminin nükleer anlaşmadan çekilmesi sorunun kaynağı olarak gördükleri askeri muhafazakarların iç siyasette daha da güçlenmesine, pragmatist kanadın ise ciddi ölçüde güç kaybetmesine yol açmıştır. İran halkı, Ruhani yönetiminin bu kötü işleyen, esneklikten yoksun ve randımsız kapalı ekonomik modelde bir reform gerçekleştirememesi karşısında derin bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Nitekim 21 Şubat 2020 tarihli meclis seçimlerinde reformist-pragmatist yönelimli İran seçmeni sandığa gitmeyi reddetmiş, bu meclis boykotunu önceden sezen reformist-pragmatist kanat seçimlere tek bir blok halinde ve güçlü bir siyasi liderlikle katılmaktan vazgeçmiş, tüm bunların sonucunda da muhafazakar kanat meclisteki 290 koltuğun 230'unu kazanarak meclis çoğunluğunu ele geçirerek eski bir DMO komutanı olan eski Tahran belediye başkanı Muhammed Bakır Galibaf meclis sözcüsü seçilmiştir. Muhafazakar kanadın yasama erkinde üstünlüğü ele geçirmesiyle birlikte iç siyasi tartışmalarda 2021 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de 'asker kökenli bir cumhurbaşkanının' göreve geleceği yönünde sesler duyulmaya başlamıştır. Bu spekülasyonların doğruluk payı kısa sürede ispatlanmış ve 20 Kasım'da DMO eski hava kuvvetleri tuğgeneralı ve Ayetullah Hameney'in danışmanı Hüseyin Dehkan, Haziran 2021 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adaylığını duyurmuştur.

DMO'nun hakim olduğu muhafazakar kanadın Haziran 2021'den itibaren İran siyasetinde üstünlüğü ele geçirmesi kuvvetle muhtemel görünmektedir. Bu durum, ilk bakışta 'kalkınmacı devlet' modeline karşı 'güvenlik devleti' modelinin üstün geldiğinin bir kanıtı gibi görünebilir. Öte yandan, Ruhani yönetimi döneminde pragmatistler ve askeri muhafazakarlar arasında özünde 'güvenlik devleti' ve 'kalkınmacı devlet' modelleri üzerinden seyreden siyasi çekişmeler ve İran sokaklarında artık 'yeni normal' haline gelen protesto siyaseti, askeri muhafazakarları iç sıkıntılarının çözümüne karşı iki devlet modeli arasında bir orta yol bulmaya sevk edebilir. Şaşırtıcı şekilde, Ruhani yönetiminin şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine vurgusu DMO'nun Ukrayna uçak kazasındaki rolünü hasır altı etmek yerine sorumluluğu devlet televizyonunda açıkça üstlenmeye karar vermesiyle birlikte nihayet DMO nezdinde bir karşılık bulmuştur. Benzer derecede şaşırtıcı bir durum İran devletinin COVID-19 vaka istatistiklerini düzenli olarak kamuoyu bilgisine sunma kararında da gözlemlenmiştir. Bir diğer örnek ise 24 Haziran'da imzalanan Çin-İran 25 Yıllık Kapsamlı İşbirliği Anlaşması'dır. Anlaşma, Ruhani yönetiminin son birkaç yıldır üzerinde çalıştığı ve Çin'in modern İpek Yolu projesi olarak bilinen 'Bir Kuşak, Bir Yol' projesini de içermekte olup

Çin'e düşük fiyatlı petrol satışı karşılığında İran'ın bankacılık, telekomünikasyon, liman ve demiryolu sektörlerinde birtakım imtiyazlar vermeyi amaçlamaktadır. Her ne kadar Çin'in İran liman ve demiryollarına erişim hakkı elde etmesi ve iki ülke arasında gerçekleştirilmesi planlanan ortak askeri ve istihbarat iş birliği İranlı siyasetçiler ve entelektüeller arasında anayasaya uygunluk temelinde hararetli tartışmalara yol açmış olsa da ne askeri muhafazakarlar ne de dini lider anlaşmaya açık bir şekilde karşı çıkmıştır ve iç müzakere yolu hala açık görünmektedir. Son olarak, demokratik aday Joe Biden'ın ABD başkanlığı seçimlerinden galip çıkması ve İran ile yenilenmiş bir nükleer anlaşma için diplomatik kanalları yeniden açmaya hazır olduğunu bildirmesi, hem İranlı pragmatistler hem de muhafazakarlar tarafından olumlu karşılanmıştır. Öte yandan dini lider Hameney, olası bir diplomatik sürecin Ruhani yönetiminin mevcut pragmatist dış politika bürokratları yerine rejimin ideolojik ilkelerine ve rehber fıkren daha çok bağlı 'genç ve Hizbullahi bir figür' tarafından yürütüleceğini duyurmuştur.

2020 yılına Süleymani suikastı haberiyle giren İran İslam Cumhuriyeti yılı siyasi önemi tartışmasız bir başka suikast haberiyle noktalamıştır. İran nükleer programının baş mimarlarından nükleer bilim adamı Muhsin Fahrizade'nin 27 Kasım'da suikaste uğraması, bundan sonraki dönemlerde DMO ve devletin güvenlik bürokrasisini ilgilendirecek yeni güvenlik tartışmalarına yol açmıştır. Dini lider Ayetullah Hameney'den sonra en güçlü güvenlik tedbirleriyle korunduğu söylenen bu nükleer bilim adamının İran toprakları içerisinde öldürülmesi, kamuoyunda siyasi ve askeri elitler tarafından suikastın gerçekleşme şekline dair çelişkili ifadeler paylaşılması, suikastta kullanılan teknik sistemlerin DMO tarafından bir süre belirlenememesi ve hepsinden önemlisi İran askeri bürokrasinin hala bu konuda yekpare bir açıklama yapamaması, bu sefer yalnızca güvenlik zafiyetinin değil DMO'nun şu ana kadar uzmanlaşmış olduğu güvenlik ve savaş teknolojilerinin de sorgulanmasına yol açmaktadır. Nitekim bugüne kadar milis güçler, balistik füzeler ve nükleer güç gibi konvansiyonel olmayan yollara yatırım yapan İran'ın, yeni nesil güvenlik teknolojilerini takip etmekte yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu durumun DMO'nun kemikleşmiş askeri kültürü ve biraz da bu kültürden beslenen ekonomik ve siyasi gücü üzerinde nasıl bir rol oynayacağı merak konusudur.

Sonuç olarak, 2020 yılı İran açısından ekonomik açmazlar, devlet gücünün mahiyeti ve rejimin meşruiyetine dair uzun süredir biriken tüm sorunların ortaya döküldüğü bir 'patlama noktası' olmuştur. Bu yıl yüzleşilen sorunların tabiatı, bugüne kadar muhafazakar ve pragmatist hiziplerin geleneksel bakış açılarıyla formüle ettikleri geleneksel çözüm mekanizmalarını aşan niteliktedir. Haziran 2021'den itibaren İran siyasetinde askeri muhafazakar bir yönetimin işbaşına gelmesi beklenebilir. Bununla birlikte 2021 yılında gelmesi beklenen bu yeni askeri muhafazakar yönetimin geleneksel hizipçi yaklaşımlardan farklı, askeri olmayan ve kalkınma odaklı stratejiler yoluyla devleti içeride güçlendirmek gibi zorlu bir görevle karşı karşıya kalacağını beklemek de hata olmaz.

KÜRESEL JEOPOLİTİK DÜZEN

Prof. Dr. Evren Balta

Özyeğin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul Politikalar Merkezi (IPM) Kıdemli Araştırmacısı

3 Kasım 2020'de ABD bütün dünyanın büyük bir ilgiyle izlediği bir seçim ile yeni başkanını seçti. Bu seçimin sadece ABD'nin iç siyasetini radikal bir biçimde etkileyeceği düşünülmüyordu, aynı zamanda seçimlerin ABD'nin küresel liderliği ve uluslararası düzenin temel dinamikleri konusunda da ciddi sonuçları olacaktı. Seçimin galibi olan Joe Biden, seçim zaferinin ilan edilmesinden kısa bir süre sonra *Foreign Affairs* dergisinde kaleme aldığı makalesinde Trump döneminde ABD'nin müttefiklerini küçümsediğini, onlarla olan ittifaklarını askıya aldığını ve onların güvenliğini kendi kaderine terk ettiğini söylüyordu. Trump döneminde ABD'nin dış politikasının temel normatif unsurları olan demokrasi ve insan hakları bir kenara bırakılmış, aynı zamanda orta sınıflara zarar veren ticaret savaşları ile Amerika'nın kurmak için çok çaba sarf ettiği küresel serbest ticaret büyük yara almıştı. Biden kendi başkanlığı döneminde ABD'nin müttefikleri ile kurduğu güvenlik temelli bağlarını güçlendireceğini, hem içeride hem de dışarıda gerileyen demokrasi ve insan hakları konularında ABD'nin öncü rolünün canlandırılacağını ve korumacı ticaret uygulamalarına karşı orta sınıfları güçlendiren bir serbest ticaret modelinin uygulamaya geçirileceğini duyurmaktaydı. Biden'a göre Amerika büyük güç olmak istiyorsa liberal uluslararası düzenin (yeniden) lideri olmalıydı.¹

Liberal Uluslararası Düzen

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan liberal uluslararası düzen, farklı dönemlerde farklı unsurları ile ön plana çıksa da üç ana eksen üzerinden ilerledi.² Bunlardan ilki, güvenliğin ancak kolektif kurumlar aracılığıyla sağlanabileceğine dair inançtı. Özellikle NATO gibi kolektif güvenlik kurumlarının üyeliğini genişletmek ve üye devletlerin çatışmacı davranışları üzerinde ciddi bir etkiye sahip olan evrensel nitelikli uluslararası kurumlar ağı oluşturmak önemli görülmekteydi.³ İkinci olarak, serbest ticaret ile küresel sermaye piyasalarını teşvik eden tamamen açık ve kapsayıcı bir uluslararası ekonomi yaratmak elzemdi. Son olarak da çatışmaların müzakere yoluyla sonlanmasının devletlerin kendi içlerinde siyasal bir demokrasiyi kurmasına

¹ Biden, Joseph R. "Why America Must Lead Again: Rescuing U.S. Foreign Policy After Trump." *Foreign Affairs*, Mart/Nisan 2020, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-01-23/why-america-must-lead-again>

² Ikenberry, G. John. 2018. "The End of the Liberal International Order?" *International Affairs*, Vol. 94, No. 1, sf. 7-23.

³ Finnemore, Martha, & Sikkink, Kathryn. 1998. "International Norm Dynamics and Political Change." *International Organization*, Vol. 52, No. 4, sf. 887-917.

bağlı olduğu düşünülüyordu.⁴

Bu düzenin temelleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında atılsa da esas olarak kurumsallaşması Soğuk Savaş bitiminde gerçekleşmiş ve bu dönemde kolektif güvenlik, karşılıklı bağımlılık ve demokrasi barışçıl bir dünya yaratmak ile eş anlamlı hale gelmeye başlamıştır.⁵ Soğuk savaşın bitimiyle birlikte ABD bu uluslararası düzenin tartışmasız (ve rakipsiz) küresel liderliğini ele geçirmiş; siyasal demokrasi ve liberal demokratik değerlerin korunması ve yaygınlaştırılması hedefinde de Avrupa önemli bir aktör olarak öne çıkmıştır.⁶

Batı demokrasilerinin güvenlik odaklı politikalara geçişi, Irak müdahalesi ile ABD liderliğinin kolektif güvenlik kurumlarını kendi çıkarları doğrultusunda manipüle ettiği inancının Batı ittifakının içinde dahi güçlenmesi ve 2008 ekonomik krizi bu düzen fikrinin aşınmasına, çekiciliğini ve gücünü yitirmesine neden oldu. Özellikle gelişmiş Batı ekonomilerinde 2008 krizi sonrası yaşanan daralma ve küreselleşmenin kazanımlarının eşitsiz bir biçimde dağılması liberal uluslararası düzene olan ulusal desteğin erimesine, kısa sürede pek çok Batı ülkesinde yeni milliyetçi gündemlerin ekonomik ve siyasal olarak öne çıkmasına yol açtı.⁷

2016 yılında Donald Trump'ın ABD başkanı seçilmesi bu aşınmanın hızlanmasına neden olmuştur. Trump başkanlığı döneminde ABD, NATO gibi kolektif güvenlik örgütlerinin maliyetlerini tek başına üstlenmek istemediğini, temelde ABD gücünü sınırladığını düşündüğü uluslararası güvenlik kurumlarının Çin ve Rusya'yı askeri olarak cesaretlendirdiğini ve de sınırsız bir serbest ticaretin Çin'in Amerika üretici sınıfları aleyhine ekonomik olarak güçlendirdiğini iddia ederek liberal uluslararası düzenin ekonomik ve kurumsal liderliğinden çekilmiştir. Aynı dönemde Batı demokrasilerini de etkileyen güçlü bir otoriterleşme dalgası yayılmaya başlamış ve demokratik göstergelerde dünya çapında ciddi bir geri çekilme meydana gelmiştir.⁸

2019 Mart ayında özellikle Kuzey Yarımküre'yi etkisi altına almaya başlayan COVID-19 krizi liberal ekonomik düzenin her üç ayağını da olumsuz olarak etkilemiştir. Kriz ile birlikte ciddi bir küresel ekonomik daralma yaşanmış ve

⁴ Morris, Justin. 2013. "Libya and Syria: R2P and the spectre of the swinging pendulum." *International Affairs*, Vol. 89, no. 5, sf. 1265-1283.

⁵ Mearsheimer, John J. 2019. "Bound to fail: The rise and fall of the liberal international order." *International Security*, Vol. 43, No. 4, sf. 7-50.

⁶ Ikenberry, G. John. 2019. *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars* (Princeton: Princeton University Press).

⁷ Öniş, Ziya. 2017. "The Age of Anxiety: The Crisis of Liberal Democracy in a Post-Hegemonic Global Order." *The International Spectator*, Vol. 52, No. 3, sf. 18-35.

⁸ Lührmann, Anna, & Lindberg, Staffan I. 2019. "A third wave of autocratization is here: what is new about it?" *Democratization*, Vol. 26, No. 7, sf. 1095-1113.

küresel ticaret oranları çok ciddi bir biçimde düşmüştür. Krizin en önemli ekonomik sonuçlardan biri tedarik zincirinde Çin gibi tek bir ülkeye bağımlı olmanın maliyetlerinin sorgulanmasının ve tedarik zincirlerinin bölgeselleşmesinin hatta ulusallaşmasının hızlanması olmuştur.⁹ Üstelik COVID-19, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ABD'nin hiçbir liderlik rolü oynamadığı ilk büyük uluslararası krizdir. ABD yönetimi dünya liderlerini seyahat ve ekonomik kısıtlamalarını koordine etmek, bilgi paylaşmak ve aşı üzerinde çalışmak için bir araya getirmediği gibi, bu çabalarını göstermeye çalışan devletler ve uluslararası aktörlere aktif bir biçimde engel olmuştur.¹⁰ Böylesi büyük bir varoluşsal krizde kolektif güvenlik mekanizmaları ve uluslararası kurumlar harekete geçirilememiş, hemen hemen tamamı son derece atıl kalmıştır.

Son olarak, COVID-19 krizinde demokratik sistemler bilgi akışı sağlamakta ve temel özgürlüklerde otoriter sistemlerden görece olarak daha iyi performans göstermiş olsa da otoriter sistemler ekonomik kaynakları seferber etmekte, salgını takip etmekte ve bastırmakta ve temel sağlık hizmetlerini sağlamakta daha başarılı olmuşlardır. Tam da bu durumun demokrasilerin kriz yönetmekte daha başarılı sistemler olduğuna dair inancın küresel olarak zayıflamasına neden olduğu iddia edilmiştir. Kısacası COVID-19 krizi liberal uluslararası düzenin üç temel unsurunu da derinden sarmış ve ABD/Batı liderliğine ve onun kurumlarına olan itibara ciddi bir darbe vurmuştur.¹¹ Ancak Biden'in ABD seçimlerini kazanması ile COVID-19 krizi ile baş etmede küresel iş birliğini vurgulayan yaklaşımının bu liderlik krizinin sistemik hale gelmesini engelleyebileceği düşünülmektedir ve 2021 yılı bu sürecin nasıl ilerleyeceği konusunda şüphesiz kritik bir eşik olacaktır.

Küresel Rakipler: Çin ve Rusya

Liberal uluslararası düzenin geri çekilmesi aynı zamanda ABD'den sonra sistemin en güçlü devletleri olan Çin ve Rusya'nın kolektif güvenlik kurumlarına, serbest küresel ekonomiye ve liberal demokrasilerin siyasi evrenine dahil edilmesi hedefinin de geri çekilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum ABD ile yükselen güçler arasındaki gerilim ve sıcak çatışma hatlarının artmasına neden olmuştur. Trump döneminde ABD ulusal güvenlik stratejisi yenilenmiş ve 11 Eylül sonrası dönemi karakterize eden teröre karşı savaşın ulusal güvenliğin artık ana odağı olmadığı, temel güvenlik sorunun uluslararası sistemdeki Çin ve Rusya gibi

⁹ Free, Clinton, & Hecimovic, Angela. 2020. "Global supply chains after COVID-19: the end of the road for neoliberal globalisation?" *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. Doi: <https://doi.org/10.1108/AAAJ-06-2020-4634>

¹⁰ Wright, Thomas. 2020. "The point of no return: The 2020 election and the crisis of American Foreign Policy." The Lowy Institute Analysis, https://www.loyyinstitute.org/sites/default/files/Wright%2C%20Point%20of%20No%20Return%2C%20Lowy%20Institute%20Analysis%20Oct%2020_0.pdf

¹¹ Campbell, Kurt M. & Doshi, Rush. "The Coronavirus Could Reshape Global Order: China is Maneuvering for International Leadership as the United States Falts." *Foreign Affairs*, 18 Mart 2020, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2020-03-18/coronavirus-could-reshape-global-order>

revizyonist devletler ile mücadele olduğu ifade edilmiştir.¹² Bu hedef COVID-19 krizi döneminde de daha güçlü bir biçimde tekrar edilmiştir.¹³

Trump yönetimi askeri olarak Çin'i çevreleme politikasının yanı sıra ticaret savaşına ve ticaret akışlarına odaklandığı korumacı bir ekonomik politika sergileyerek Çin'in yükselen ekonomik gücünü sınırlama hedefi gütmüştür. Ancak bu siyaset Çin'in ekonomik gücünü dengelemeye ya da sınırlamaya yeterli olmadığı gibi Çin'i ekonomik ağlar kurma konusunda iddialı olmaya teşvik etmiştir.¹⁴ Çin iç pazar odaklı büyüme modellerine ağırlık vererek ekonomisini küresel sarsıntılara daha dayanıklı hale getirmeye çalışmıştır. Tam da bu yeni model COVID-19 gibi küresel ticaretin ağır darbe aldığı bir dönemde Çin'in ekonomik büyümesini sürdürebilmesini mümkün kılmıştır.¹⁵

Ancak Asya-Pasifik'te ABD'nin askeri gücü ve savunma ağları hala ağırlıklı bir biçimde Çin'in önündedir. Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Çin-Rusya Kuzeydoğu Asya Güvenlik Diyaloğu gibi kurumsallaşmış ilişki ağlarını güçlendirmeye çalışsa da güvenliğin kurumsal ve kalıcı bağlar ile yapılandırılması konusunda henüz Batı liderliğinde kurulan liberal uluslararası düzenin yoğun ilişki ağından uzaktır.¹⁶ Uygur sorunu gibi ulus ötesi boyutları olan iç gerilimler, Asya'daki pek çok ülke ile çatışma ve sınır sorunlarının olması, ekonomik ve sosyal dağıtım sorunlarının şiddetlenmesi Çin'in geleceğiyle ilgili en büyük varoluşsal sorunlardır. Ayrıca Çin hükümetinin yayılmacı olduğuna dair endişeler ve çatışma geçmişi bölge devletlerinin Çin'in gücünü dengelemek için ABD'nin askeri gücüne dayanma eğilimini desteklemektedir. Son olarak Batı ve Çin arasında Huawei ve 5G tartışmaları üzerinden de tanıklık ettiğimiz ciddi bir teknolojik rekabet vardır ve yeni seçilen ABD Başkanı Biden'ın kendi döneminde Çin ile teknolojik rekabete ağırlık vereceğini açıklaması sadece teknoloji sektörünü değil, diğer endüstrileri ve kurumları da etkileyecek olan teknolojik soğuk savaş hızlandıracaktır.

Küresel jeopolitikada takip edilmesi gereken bir diğer önemli gelişme ise Rusya'nın yükselişidir. Putin liderliği, Rusya'nın "büyük güç" statüsünün altını çizmek ve Batı'nın etkisiz olduğu güçlü bir bölgesel nüfuz alanı yaratmak istemektedir. Bu amaçla kendi bölgesindeki sıcak çatışmalara askeri ve diplomatik yollarla dahil olmakta, Türkiye ve İran gibi Batı ile çeşitli sorunlar yaşayan bölgesel

¹² Summary of 2018 National Defense Strategy of the United States of America: Sharpening the American Military's Competitive Edge, <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>

¹³ United States Strategic Approach to the People's Republic of China, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2020/05/U.S.-Strategic-Approach-to-The-Peoples-Republic-of-China-Report-5.24v1.pdf>

¹⁴ Lowy Institute, 2019. "Asia Power Index: Key Findings." *Lowy Institute*. Available online at: <https://power.lowyinstitute.org/downloads/Lowy-Institute-Asia-Power-Index-2019-Key-Findings.pdf>

¹⁵ Taskinsoy, John. 2020. "Diminishing Dollar Hegemony: What Wars and Sanctions Failed to Accomplish, COVID-19 Has." https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3570910

¹⁶ Khong, Yuen Foong. 2019. "Power as Prestige in World Politics." *International Affairs*, Vol. 95, No.1, sf. 119-142.

aktörlerle iş birliğini geliştirmektedir. Rusya, Batı'nın aktif demokratikleşme ve rejim değişikliği gündemine karşı egemenlik kavramı üzerine kurduğu bir dış politika hattı yürütmektedir. Bu durum kendi yakın bölgesindeki (rekabetçi) otoriter liderlerin kendi rejimlerinin güvenilir bir destekçisi olarak Rusya ile olan bağlarını güçlendirmesine katkıda bulunmaktadır. Batı'nın askeri ve diplomatik bir güç olarak geri çekildiği bir dönemde Rusya giderek artan oranlarda özellikle kendi yakın coğrafyasında düzen sağlayıcı bir aktör olarak görülmektedir. 2020 yılının son aylarında Rusya'nın Karabağ çatışmasında oynadığı rol, çatışmanın çözümünde Rusya'nın Türkiye gibi bölgesel aktörlerle geliştirdiği iş birliği ve Batı'nın güvenlik kurumlarının etkisiz kalması bu düzen sağlayıcı rolün giderek güçleneceğinin işareti olarak görülmelidir.

Bölgesel Rekabetin Alevlenmesi

Amerikan gücünün geri çekilmesi ve büyük güçler arasındaki kızışan rekabet dünyanın pek çok bölgesinde yükselen güçlere nüfuz alanlarını genişletebilecekleri algısını ve daha da önemlisi fırsatını yaratmıştır. Bölgesel rekabetin en güçlü olduğu coğrafyalardan biri Orta Doğu'dur. Devam eden çatışmaların önemli bir bölümü geniş Orta Doğu coğrafyasında olduğu gibi küresel jeopolitikanın yeni gündemi de Orta Doğu'da belirlenmektedir.

Orta Doğu devletlerinin savaş ağalarına devredilmesi; aşiretler, milisler ve çeteler arasındaki toprak kontrolü savaşları; Suudi-İran vekâlet savaşları; Sünni blokun kendi içinde bir başka güç mücadelesi yürütmesi ve İsrail'in bu güç mücadelesinde bir aktör haline gelmesi; enerji kaynaklarının ve transfer yollarının kontrolü arzusu; dini radikalizmin yarattığı tehdit; ulus ötesi etnik kimliklerin yükselişi; ulusal devletlerin etnik ve dinsel aidiyetler üzerinden bölünmesi; hareketli yabancı savaşçı orduları ve özel askeri şirketler; Avrupa'da sağ popülizmi ve ırkçı partileri tetikleyen mülteci akını ve kontrol edilemeyen sınırlar gibi dünyanın jeopolitik gündeminin en kritik sorunları en akut haliyle geniş Orta Doğu coğrafyasında yaşanmaktadır.

Bu sorunlar karşısında kolektif bir yanıtın ortaya çıkmamış olması, Transatlantik blokundaki ciddi tutum farklılığı, Batı güvenlik kurumlarının müdahale etmek konusundaki isteksizliği ve Avrupa'nın bir normatif aktör olarak gücünü yitirmiş olması bölgesel aktörlerin kendi gündemleri ile çatışmalara dahil olmasına yol açmakta ve bu da çatışmaları olduğundan daha da karmaşık hale getirmektedir. Nitekim pek çok aktör için bu yeni bölgesel jeopolitik iklim hem bir tehdit hem de bir fırsattır. Bir yandan bu eğilimler bölgedeki hemen hemen her devletin kendi içerisindeki güvenlik sorunlarını attırmakta ve varoluşsal tehdit algılarını güçlendirmektedir. Öte yandan böylesi bir altüst oluş bölge devletlerine askeri ve ekonomik nüfuz alanlarını artırma fırsatı sunmaktadır. Tehdit ve fırsat algısının böylesi bir biçimde bir araya gelmesi pek çok bölge devletinin yayılmacı bir dış

politika izlemesine neden olmaktadır. Bu yayılcı politika ise yükselen güçleri dengeleme siyaseti üzerinden yeni ittifakların kurulmasına ve hemen hemen her devletin kendini içinde bulduğu ciddi bir güvenlik ikilemine yol açmaktadır.

2021 yılında bu güvenlik ikilemin derinleşeceği iddia edilebilir. Nitekim Biden yönetiminin İran ile nükleer anlaşmayı yenileme arzusu Suudi Arabistan ile İran arasındaki gerilimi tetikleyecektir. Aynı zamanda Biden yönetiminin Orta Doğu'da Rusya'nın genişleyen etkisini kısıtlamak arzusunun, en azından kısa vadede, yeni tipte çıkar çatışmalarına, sıcak çatışmalara ve dengelere yol açacağı öngörülebilir.

Sonuç Yerine

2021 bütün dünyanın ağır ve sarsıcı geçen 2020 yılının ardından yaralarını sarmaya çalıştığı, COVID-19 sonrası ekonomik ve siyasal toparlanmanın ana gündem haline geldiği, seyahat kısıtlamalarından tedarik zincirlerinin işleyişine kadar küreselleşmenin bundan sonraki yol haritasının nasıl olacağını belirleleneceği kritik bir eşik teşkil edecek. Küresel sistemin ana aktörlerinin COVID-19 krizinden çıkma konusundaki stratejileri 2021 yılı ve sonrasındaki jeopolitik gündemi şekillendirmede önemli bir rol oynayacak.

2021 yılında ABD yönetimini devralacak olan Biden, liberal uluslararası düzenin üç temel ayağını (serbest ticaret/siyasal demokrasi/kolektif güvenlik) hem içeride hem de dışarıda reform etme gündemine sahip. Biden başkanlığı döneminde son dört yılda iyice zedelenmiş olan çok taraflılığa olan inancın yeniden tesis edilmeye çalışılması ve küresel yönetim kurumlarının yeniden düşünülmesi çabalarına tanıklık edeceğiz. Ancak bu küresel jeopolitik gündem, bugün her zaman olduğundan daha fazla Batı demokrasilerinin kendi iç sorunlarını çözebilecek yeni bir uzlaşma bulup bulamayacaklarına bağlı. 2021 Batı dünyasında yeni bir rol arayışı kadar, iklim dostu yeni teknolojilerin ve altyapının devreye sokulması ile içeride yeni bir toplumsal uzlaşma arayışının da yılı olacak. Küresel siyaseti ise içeride ve dışarıda iki ayağı olan bu dengenin birbiri ile ne kadar uyumlu çalışabiliyor olduğu belirleyecek.

2020'DEN 2021'E RUSYA

Mustafa Aydın

Kadir Has Üniversitesi Rektörü (E)

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yıkılmasının ardından yaşanan ekonomik çöküş ve yönetsel karmaşayı 2000'li yılların başından itibaren geride bırakmaya başlayan Rusya, bugün 140 milyonu aşkın nüfusu ve 1,7 milyar dolara yakın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH) ile bulunduğu coğrafyanın ve belirli alanlarda dünyanın önemli ülkelerinden biri olmaya devam etmektedir. Sahip olduğu fosil enerji kaynakları ve SSCB'den devraldığı savunma sanayi altyapısı, nükleer silahlar ile BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliğine son yıllarda istikrarlı yönetim ve dış politikada süreklilik ile etkin diplomasi becerilerini ekleyerek, uluslararası ilişkilerde siyasi nüfuz alanını genişletmiş ve sahip olduğu ekonomik ve askeri kaynakların ötesinde bir etkinliğe ulaşmıştır.

2000'li yıllara girilmeden başbakan olarak göreve başlayan Vladimir Putin'in iktidarı 21 yıldır devam etmektedir. Her ne kadar 2008-2012 yılları arasında devlet başkanlığı görevini Dimitri Medvedev'e devretmişse de bu dönemde başbakanlık görevini üstlenen Putin, iktidarını kesintisiz devam ettirmeyi başarmıştır. SSCB'nin çöküşü ile beraber 1990'lı yılların başında Batı ile uyumlu ilişkiler ve iş birliği üzerine oturmaya başlayan Rus dış politikası, Putin'in iktidarının yerleşmesiyle değişmeye başlamış ve uluslararası alanda çok-merkezli, ilkeler ve kurumlar yerine kurallara dayanan (*rule-based*) ve genel olarak Batı (ABD) hegemonyasına itiraz eden bir pozisyona evrilmiştir. Bu çerçevede, Rusya'nın Batı'yla ilişkilerinde ideolojilerin herhangi bir önemi kalmamış, Putin'in yeniden tanımladığı Rus ulusal çıkarları ve geleneksel değerlerine vurgu ön plana çıkmıştır.¹

Rusya açısından 2020, hem iç siyasi gelişmeler ve ekonomik sıkıntılar, hem de dış politikada yaşananlar bakımından hareketli geçmiştir. Ayrıca COVID-19'un etkili olduğu Rusya'da başkent Moskova ve civarındaki bölgelerde artan vaka sayıları sağlık hizmetlerinde aksamalara neden olmuştur. Bu kısa yazı, Rusya'nın iç ve dış politikasında 2020'de yaşanan gelişmeler ile enerji sektörü ve ekonomisinin genelinde görülen değişimleri ele alacaktır.

COVID-19 Gölgesinde Hareketli İç Politika

2019'da kitlesel protestoların yaşandığı Rusya'da Temmuz 2020'de gerçekleştirilen anayasa referandumu ve Eylül ayında gerçekleştirilen yerel seçimler iç siyasette yaşanan en önemli gelişmelerdi. Ek olarak, muhalif liderlerden Alexei Navalny'nin

¹ McFaul, Michael. "Putin, Putinism, and the Domestic Determinants of Russian Foreign Policy", *Belfer Center Quarterly Journal: International Security*, Sonbahar 2020, <https://www.belfercenter.org/publication/putin-putinism-and-domestic-determinants-russian-foreign-policy>

zehirlenerek Almanya'da tedavi görmesi, her ne kadar suikast iddiaları ülke liderlerince yalanlandıysa² da iç siyaset gündemi ile Rus dış politikasını meşgul eden önemli bir başlık oldu. Ülkedeki yaygın yolsuzluklarla ilgili yaptığı sosyal medya yayınlarıyla gündeme gelen Navalny'nin kitleler üzerindeki etkisi 2018 ve 2019'daki yüksek katılımlı sokak gösterilerinde net şekilde görülmüştü.³

2019'a göre sokak gösterileri azaldıysa da, Rusya 2020'ye başka bir siyasi sallantıyla uyandı. Eski Devlet Başkanı ve Başbakan Dimitri Medvedev, Devlet Başkanı Putin'in yıllık ulusa sesleniş konuşmasında gündeme getirdiği anayasa değişikliği talebinin ardından kabinesiyle birlikte istifa etti. Bunun üzerine Putin tarafından Rusya Devlet Konseyi'ne "başkan vekili" olarak atanan Medvedev'in yerine kimsenin beklemediği -ve pek de tanımadığı- Federal Vergi Kurumu Başkanı Mikhail Mishustin getirildi. Her ne kadar kamuoyunda tanınan biri olmasa da, Mishustin'in Rus iş dünyasının yakından bildiği⁴ bir teknokrat olması ve Medvedev'in istifasından önce Putin'in sürekli "ekonomik darboğazdan çıkış için siyasi değişim vurgusu"⁵ yapması başbakanlığa atanmasını bir ölçüde açıklıyordu.

Öte yandan, Navalny tarafından 2017'den itibaren gündeme getirilen yolsuzluk suçlamalarında hedefe konulan⁶ Medvedev'in popülaritesinin %38'e kadar gerilemesi, Putin'in 2018 seçimlerinde vaat ettiği 400 milyar dolarlık ulusal projeleri hayata geçirememiş olması⁷ ve Medvedev'in giderek bozulan imajının Putin'in istediği anayasal değişikliklerin referandumda geçmesinin önünde engel teşkil etmeye başlaması değişiklik için önemli gerekçeler oldu.

2020'de COVID-19'un yanı sıra petrol fiyatlarındaki ani düşüşün de etkilediği Rusya ekonomisi, 2014'de yaşadığından daha büyük bir küçülmeye⁸ karşı karşıya kaldı. Her ne kadar hükümet yardım paketleriyle hane halkı ve iş sahiplerini desteklemeye çalıştıysa da eşitsizlik ve düşük üretim gücü Rus ekonomisinin

² Isachenkov, V. & Litvianova, D. "Putin denies involvement in poisoning of Kremlin foe Navalny", *Associated Press*, 12 Aralık 2020, <https://apnews.com/article/vladimir-putin-alexei-navalny-poisoning-325535308e61b232343514fb2cde3a5>

³ DW, "Moscow: Thousands protest local election", *DW*, 10 Ağustos 2019, <https://www.dw.com/en/moscow-thousands-protest-local-election/a-49979411>

⁴ Standish, R. & McKinnon A. "Who Is Russia's New Prime Minister?", *Foreign Policy*, 16 Ocak 2020, <https://foreignpolicy.com/2020/01/16/who-is-russias-new-prime-minister-mikhail-mishustin/>

⁵ Troianovski, Anton. "Putin's Power Shake-up: Here Are Six Takeaways", *The New York Times*, 15 Ocak 2020, <https://www.nytimes.com/2020/01/15/world/europe/russia-putin-government.html>

⁶ Marandici, Ion. "Medvedev's Resignation: The End of Tandemocracy in Russia?", *The Globe Post*, 21 Ocak 2020, <https://theglobepost.com/2020/01/20/tandemocracy-russia/>

⁷ Gershkovich, Evan. "Will Putin Stay Or Will He Go? Bombshell Address and Shock Medvedev Resignation Offer Big Hint", *The Moscow Times*, 16 Ocak 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/01/15/will-putin-stay-or-will-he-go-bombshell-address-and-shock-medvedev-resignation-offer-big-hint-a68915>

⁸ Osborn, Andrew. "Putin's problems mount as coronavirus hits Russian economy", *Reuters*, 22 Nisan 2020, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-russia-putin-analy/putins-problems-mount-as-coronavirus-hits-russian-economy-idINKN2242WO?edition=redirect=in>

temel zayıflıkları olarak öne çıktı.⁹

2020 boyunca COVID-19 Rusya'nın sadece ekonomisini değil, sağlık sistemini de baskı altına aldı.¹⁰ 3 milyona yaklaşan toplam ve 30.000'e dayanan günlük vaka sayısı ekonomik sıkıntılarla uğraşan Rusya'nın sağlık sistemi üzerinde ekstra bir yük oluşturdu. Şehir merkezleri ve petrol ve doğalgaz şirketleri açısından önemli olan bölgeler haricinde sağlık sistemindeki iyileştirme çabalarının ülkenin ücra köşelerine ulaşmaması ve malzeme yetersizliği gibi unsurlar salgının etkilerini daha da artırdı.¹¹

Tüm bunların yanı sıra, Temmuz ayındaki referandumla devlet başkanlığında son dönemini yaşayan Putin'in bu görevde 2036'ya kadar kalmasını sağlayacak düzenlemenin getirilmesi, seçimlerdeki bütün hile ve yolsuzluk iddialarına rağmen, Putin'in bir süre daha ülke yönetiminde kalmasını isteyen Kremlin merkezli siyasi elitler ile oligarkların gücünü göstermesi açısından önemliydi. Putin'in görev süresinin uzatılması ve ek yetkiler verilmesinin yanı sıra, üyeleri tamamen devlet başkanı tarafından atanan "Devlet Konseyi"nin anayasal statüye kavuşturulması da Putin'in Kazakistan'daki Nazarbayev modeline benzer bir yöntemle 2036'dan sonra da siyasi etkisini sürdürmeye çalışacağı yorumlarına neden oluyor.

İç politikayı meşgul eden bir başka konu da Rusya'nın uzak doğu bölgesinde yer alan *Khabarovsk Kray*'da meydana gelen gösteriler ve önlenemeyen toplumsal olaylardı. Aşırı milliyetçi ve ırkçı Vladimir Zhirinovsky liderliğindeki Rusya Liberal Demokrat Partisi üyesi olan ve 2018 seçimlerinde bölge valiliğini Putin'in Birleşik Rusya Partisi'nden alan Sergei Furgal'in çok sayıda iş insanının ölüm emrini vermekle suçlanarak tutuklanmasının ardından başlayan gösteriler, kolluk kuvvetleri tarafından Moskova ve St. Petersburg'da kısa sürede bastırıldıysa da ülkenin kalanında ilgi görmeye devam etti.

Rusya Ekonomisi ve Enerji Alanındaki Gelişmeler

Rusya ekonomisinin büyük oranda petrol ve doğalgaz gelirlerine bağlı olma özelliği devam etmektedir. Bu özellik ve sahip olduğu geniş petrol ve doğalgaz kaynakları, Kırım'ın ilhakından sonra gelen uluslararası yaptırım dalgasının etkisini azaltan önemli bir unsur olmuştur. Bu sayede Rusya, doğal kaynaklar

⁹ Cook, Linda J. & Twigg, Judy. "Can Russia's Health and Welfare Systems Handle the Pandemic?", *Current History*, Vol. 119, No: 819, sf. 251-257.

¹⁰ Reuters. "Kremlin says Russian healthcare under 'maximum' pressure due to COVID-19", *Reuters*, 29 Ekim 2020, <https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-russia-kremlin/kremlin-says-russian-healthcare-under-maximum-pressure-due-to-covid-19-idUSR4N2HE02Q?edition-redirect=in>

¹¹ Marques, Clara Ferreria. "How Putin's Russia Bungled the Pandemic", *Bloomberg*, 19 Mayıs 2020, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-05-19/how-vladimir-putin-s-russia-bungled-the-coronavirus>

ihracatından kazandığı döviz, hem yaptırımlardan zarara uğrayan ekonomisini tamir etmekte, hem de COVID-19 gibi beklenmedik şoklar karşısında koruma kalkanı olarak kullanma imkanına sahiptir. Ayrıca, doğal kaynak ihracından elde edilen gelir Rusya'nın halen cari fazla vermeye devam etmesini de sağlamaktadır.

Yine de COVID-19'un etkileri ülkedeki enflasyonist baskıyla birleşince IMF'nin Rusya ekonomisi için 2020 öngörüsü %4,1 küçülme¹² yönünde olmuştur. Rus halkının yaşam standardının düşmesi, işsizliğin artması gibi unsurlar da dikkate alındığında, ekonomide yolunda gitmeyen gelişmeler olduğu açıktır. Özellikle 2009 krizinden sonra 2014'te Kırım'ın işgaline kadar hızla büyüyen Rusya ekonomisi, işgalin ardından gelen uluslararası yaptırımlar, Venezuela petrolünün Rosneft tarafından alınıp satılması üzerine ABD'nin uyguladığı ek müeyyideler,¹³ OPEC+ ülkeleri arasında yaşanan anlaşmazlığa bağlı petrol fiyatlarında yaşanan sert düşüş ve COVID-19 nedeniyle alınan kapanma önlemleri nedeniyle sıkıntılı bir döneme girmiştir.

Petrol fiyatlarında 2020'de yaşanan sert düşüşün gündeme getirdiği sorunlar, aslında daha uzun dönemli bir dönüşümün geldiği noktaya işaret ediyordu. Rusya ile Suudi Arabistan arasında üretimin kısılmasına yönelik anlaşmazlıktan kaynaklanan son düşüş, aslında Rusya'nın ABD'li kaya petrolü üreticilerini devre dışında bırakmak¹⁴ amacıyla 2019'da OPEC+ taahhütlerini terk ederek üretimde artışa gitmesinin sonucuydu. Rusya'nın 2019'da artırdığı üretimini düşürmemekte direnmesi üzerine, Suudi Arabistan'ın da kendi arzını arttırmasıyla petrolün varil fiyatının hızlı şekilde düşmesi sonuçta hem Rusya hem ABD ekonomisini olumsuz etkiledi.¹⁵

Öte yandan, enerji sektöründe 2020'de Rusya açısından olumlu gelişmeler de yaşandı. Öncelikle, Almanya ve Rusya arasında varılan mutabakatla, daha önce ABD'nin uyguladığı yaptırımlar nedeniyle¹⁶ askıya alınan ve denizin altından geçerek Rusya gazını doğrudan Almanya'ya taşıyacak olan 11 milyar dolar değerindeki *Nord-Stream 2* doğalgaz boru hattının inşası canlandırıldı.

¹² IMF, "World Economic Outlook, October 2020: A Long and Difficult Ascent", IMF World Economic Outlook Reports, Ekim 2020.

¹³ Oprysko, Caitlin. "Trump administration targets Russian oil company for helping Venezuela skirt sanctions", *Politico*, 18 Şubat 2020, <https://www.politico.com/news/2020/02/18/white-house-targets-russian-oil-company-venezuela-sanctions-115756>

¹⁴ Baev, Pavel K. "Russia Has Designated Itself as the Loser in the Trilateral Oil War", *Panorama*, 25 Mart 2020, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/03/25/russia-has-designated-itself-as-the-loser-in-the-trilateral-oil-war-pavel-k-baev/>

¹⁵ Duesterberg, Thomas. "Saudi Arabia-Russia Oil Price Feud Hits U.S. Economy Hard", *Forbes*, 13 Mart 2020, <https://www.forbes.com/sites/thomasduesterberg/2020/03/13/saudi-arabia-russia-oil-price-feud-hits-u-s-economy-hard/?sh=1400b93452a6>

¹⁶ Agence-France Presse. "Gazprom Restarts Construction on Controversial Nord Stream 2 Pipeline", *The Moscow Times*, 11 Aralık 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/12/11/gazprom-restarts-construction-on-controversial-nord-stream-2-pipeline-a72336>

Batı'daki bu gelişmenin ardından Doğu'da da 2025'ten itibaren yılda 38 milyar metreküp doğalgazı Rusya'dan Çin'e taşınması beklenen *Power of Siberia* boru hattına ilave olarak *Power of Siberia 2* boru hattının tasarım çalışmalarına başlandığı Gazprom CEO'su Alexey Miller tarafından açıklandı.¹⁷ Moğolistan üzerinden geçerek Çin'e ulaşması öngörülen bu hattın kapasitesinin 50 milyar metreküp olması planlanıyor.

Bir diğer gelişme, Rus gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımayı hedefleyen *Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı* projesinde yaşandı ve henüz Avrupa ülkeleriyle imzalanmış satış anlaşması olmamasına rağmen, bitirilen hat 8 Ocak 2020'de kullanıma alındı. İlk etapta sadece Türkiye'ye doğrudan gaz akışı sağlayacak hattın ilerleyen yıllarda Ukrayna güzergahını tamamen devre dışı bırakması umuluyor.

Son olarak, Rusya'nın hem ekonomik hem de politik açıdan en önemli kozlarından olan petrol ve doğalgaz ihracatına önemli bir tehdit olarak algıladığı Arktik bölgesi enerji kaynaklarının başka ülkeler tarafından çıkarılma riskine karşılık, buradaki varlığını 2020 içerisinde Rosneft öncülüğündeki girişimlerle güçlendirmeye başladı.¹⁸

Rusya ve Uluslararası İlişkiler

Rusya son yıllarda Avrupa'da yükselen liberal olmayan (*illiberal*) demokrasiler ve otoriter popülist yönetimler için önemli bir referans noktası oldu. Dünyanın her yerindeki sistem karşıtı, milliyetçi ve popülist liderler için bir modele dönüşen¹⁹ ve kendini geleneksel değerlerin önde gelen savunucusu²⁰ olarak sunan Putin ve ekibi, 2009 küresel finans krizinin ortaya çıkardığı sorunları iyi okuyarak, bunları Avrupa'daki sistem karşıtı ve popülist akımların yükselişini desteklemek ve fırsata çevirmek için kullandılar.

Rusya, 2014'den itibaren önce Kırım müdahalesi ve ilhakı, ardından Suriye ve Libya iç savaşlarında izlediği aktif tutum ve en son Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaşta oynadığı arabulucu rolü ile uluslararası alanda etkinliğini arttırdı. Bu girişimleri ile Kırım'ın ilhakının doğurduğu uluslararası alandaki yalnızlığını da aşan Rusya, 2020'de Belarus'ta yapılan seçimlerin ardından

¹⁷ Sputnik. "Miller: Gazprom, Sibirya'nın Gücü-2'nin tasarım çalışmalarına başladı", Sputnik Türkiye, 3 Eylül 2020, <https://tr.sputniknews.com/rusya/202009031042773205-miller-gazprom-sibiryenin-gucu-2nin-tasarim-calismalarina-basladi/>

¹⁸ Reuters. "Rosneft buys huge oilfield in Russian Arctic", *The Business Times*, 28 Aralık 2020, <https://www.businesstimes.com.sg/energy-commodities/rosneft-buys-huge-oilfield-in-russian-arctic>

¹⁹ Foer, Franklin. "It's Putin's World", *The Atlantic*, Mart 2017, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2017/03/its-putins-world/513848/>

²⁰ Whitmore, Brian. "Vladimir Putin, Conservative Icon", *The Atlantic*, 20 Aralık 2013, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/12/vladimir-putin-conservative-icon/282572/>

yaşanan iç karışıklıklar ve Doğu Avrupa'da Macaristan'da yükselen sağ popülizm dalgasında da etkisini göstererek, bir anlamda Batı ile güç mücadelesine girmiş gözüküyor. Macaristan Başbakanı Viktor Orban'ın Kırım'ın ilhakı sonrası Rusya'ya uygulanan AB yaptırımlarının sürdürülmesine karşı çıkması²¹ ve Belarus seçimlerini takiben öne çıkan AB politikalarına katılmaması,²² Rusya'nın şimdiden AB içerisinde dahi kendisine destekçiler bulabildiğine işaret ediyor ve orta-uzun vadede Putin'in Avrupa'daki diğer otoriter-popülist liderler için de rol modele dönüşebileceği tartışmalarını²³ gündeme taşıyor.

2007'de Estonya'ya karşı gerçekleştirilen siber saldırıdan beri Rusya bağlantılı siber saldırılar dünya kamuoyunda birçok defa tartışıldı. 2018'de Hollanda ve İngiltere istihbarat kuruluşları tarafından ortaklaşa gerçekleştirilen bir operasyonda, Rusya askeri istihbarat örgütü GRU'ya bağlı dört ajanın Kimyasal Silahların Yayılmasının Önlenmesi Örgütü (OPCW)'ne karşı hazırlık içinde oldukları siber saldırının engellendiği açıklanmıştı.²⁴ Aralık 2020'de ABD'de 18.000'den fazla kamu kurumu ve özel şirkete karşı koordineli şekilde gerçekleştirilen siber saldırılar yeniden bu tartışmaları ve Rusya'nın rolünü gündeme getirdi.²⁵ Bundan kısa bir süre önce de 2015'de Almanya Parlamentosuna karşı yapılan siber saldırıyla ilgili benzer şüphelerden hareket eden Avrupa Parlamentosunun Ekim 2020'de iki Rus devlet görevlisi ile GRU'nun bir bölümüne karşı yaptırım kararları²⁶ açıklanmıştı.

Rusya'nın bu tür *hibrid* yöntemlerle uluslararası ilişkilerde elde ettiği etki alanının, ABD seçimlerinin ardından nasıl devam edeceği ve Donald Trump'ın Başkanlık Seçimlerini Joe Biden'a kaybetmesinin Rusya'nın uluslararası ilişkileri üzerindeki etkilerini 2021'de göreceğiz. Bu noktada, ABD ve Avrupa'da Rusya'nın Batı İttifakı içerisinde elde ettiği avantajlı ilişkilerin arkasında ABD'nin Trump döneminde izlediği kayıtsız politikaların olduğunu düşünen geniş bir kitle olduğunu da belirtmek gerekir. Bu çerçevede Biden'ın şimdiden ABD'de yaşanan siber saldırılarla ilgili olarak doğrudan Rusya'nın suçlanması gerektiği yönündeki açıklaması²⁷ yeni dönem için bir ipucu verebilir.

²¹ Baczyńska, G. & Chalmers, J. "Hungary's Orban says EU should reverse Russia sanctions, not push Cyprus on Belarus", *Reuters*, 25 Eylül 2020, <https://www.reuters.com/article/us-hungary-orban-russia-belarus-idUSKCN26G2IU>

²² Reuters. "Hungary wants EU to pursue dialogue, careful steps on Belarus", *Reuters*, 13 Ağustos 2020, <https://www.reuters.com/article/us-belarus-election-hungary-eu-idUSKCN259186>

²³ Stoner, Kathryn E. "The U.S. Should Stop Underestimating Russian Power", *The Wall Street Journal*, 23 Aralık 2020, <https://www.wsj.com/articles/the-u-s-should-stop-underestimating-russian-power-11608746239>

²⁴ Government of Netherlands. "Netherlands Defence Intelligence and Security Service disrupts Russian cyber operation targeting OPCW", Government of Netherlands Press Release, 4 Ekim 2020.

²⁵ Fung, Brian. "Why the US government hack is literally keeping security experts awake at night", *CNN Business*, 16 Aralık 2020, <https://edition.cnn.com/2020/12/16/tech/solarwinds-orion-hack-explained/index.html>

²⁶ APNews. "EU slaps sanctions on 2 Russians over Germany cyberattack", *Associated Press*, 22 Ekim 2020, <https://apnews.com/article/germany-hacking-military-intelligence-russia-europe-5a26f8f1acfbec8268dd7a4254dc75f0>

²⁷ Lewis, Simon. "Trump must blame Russia for cyber attack on U.S., Biden says", *Reuters*, 22 Aralık 2020, <https://www.reuters.com/article/us-usa-biden-idUSKBN28W1ZF>

2020'de Rusya enerji ve teknoloji alanında Çin ile geliştirdiği artan iş birliğini, askeri alanda da daha görünür hale getirdi. Aralık 2020'de Hint Okyanusu'nda Çin ve İran ile birlikte gerçekleştirdikleri ortak askeri tatbikat ve ardından Çin Savunma Bakanı Wu Qian'ın üç ülke donanmaları arasındaki iş birliğinin daha da derinleşeceğine dair açıklamaları,²⁸ yılın son günlerinde ABD'de iktidara gelen Biden ekibinin Rusya'ya karşı olası bir olumsuz duruşuna karşılık Rusya ile Çin'in giderek yakınlaşabileceği tartışmalarını gündeme taşıdı.²⁹

Bu arada 21-26 Eylül 2020'de Rusya'nın Güney Askeri Bölgesi'nde 250 tank, 450 zırhlı araç ve 80.000 askerle düzenlediği "Kafkas-2020" tatbikatına Çin'in yanı sıra İran, Myanmar, Ermenistan, Pakistan ve Belarus'un fiilen, Azerbaycan, Endonezya, Tacikistan, Kazakistan ve Sri Lanka'nın da gözlemci olarak katılması,³⁰ Rusya'nın genişleyen askeri bağlantıları ve ilişkilerine işaret ediyordu. Bu 2020 yılı içerisinde Rusya'nın farklı hareket sahalarında peş peşe düzenlediği çok sayıdaki habersiz askeri manevra ile dört büyük tatbikatın sonuncusuydu.

Yılın sonuna gelirken Kafkasya'yı istikrarsızlığa sürükleme tehlikesini bünyesinde barındıran İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonucunda taraflara ateşkes anlaşması imzalatan ve bunun karşılığında uzun zamandır önerdiği şekilde bölgeye 2000'e yakın Rusya barış gücü askerinin gönderilmesini elde eden Rusya açısından, 2020 yılının uluslararası ilişkilerde verimli geçtiği söylenebilir. Bu kriz çerçevesinde bir kez daha gündeme gelen Rusya-Türkiye ilişkisinin özel yapısı da 2020 için Rusya açısından artı hanesine yazılacak gelişmelerden biriydi. Her ne kadar Türkiye ile ilişkilerinde yıl içerisinde giderek farklılıklar öne çıkmaya başlamışsa da, ilişkilerin farklı kutucuklara ayrılarak sürdürülmeye devam edilmesi ve nihai analizde her kriz döneminde geçici de olsa bir anlaşma sağlanıp ilerlenmesi Rusya açısından önemini korumaya devam ediyor.

Rusya'nın Suriye'de askerleri, Libya'da güvenlik şirketi, Kafkasya'da arabuluculuk çabaları, Doğu Avrupa'da otoriter popülist akımlara verdiği destekler ve küresel düzlemde eşitlikçi, kural-temelli ve çok merkezli söylemiyle genişlettiği nüfuz alanı ile sert ve yumuşak güç unsurlarını kullanarak izlediği *hibrid* politikalar 2020 sonu itibarıyla halen Rusya'nın küresel siyasette önemli bir aktör olarak konumlanmasını sağlıyor.

²⁸ Al Jazeera. "China, Russia and Iran begin joint naval drills", *Al Jazeera*, 27 Aralık 2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/27/china-russia-and-iran-begin-joint-naval-drills>

²⁹ DW. "Opinion: President-elect Joe Biden set to crank up pressure on Russia", *DW*, 26 Aralık 2020, <https://www.dw.com/en/opinion-president-elect-joe-biden-set-to-crank-up-pressure-on-russia/a-56052427>

³⁰ Popov, Maxime. "Russia's Season of War Games Unites West-Weary Allies", *The Moscow Times*, 24 Eylül 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/09/24/russias-season-of-war-games-unites-west-weary-allies-a71540>

Sonuç Yerine

2020 yılında iç siyasetinde kitlesel protestoları aşan, hükümet içerisinde gerek görülen değişiklikleri ve sistemsal dönüşüm için gereken anayasa referandumunu gerçekleştiren Rusya, 2021'e bu alanda rahat giriyor. Devlet Başkanı Putin açısından yeni yılda içerdeki en önemli sorun potansiyeli olarak, Covid-19 salgınının tetiklediği ekonomik sorunların sert bir krize dönüşmesi ve bunun da sosyal gerilimlere neden olması gözüküyor. Diğer taraftan uluslararası alanda uygulanan yaptırımlardan bunalan Rus ekonomisinin, denizaşırı çatışma sahalarındaki mücadelelerin sürdürülebilmesi için gereken kaynağı -büyük ölçüde enerji ihracatıyla- sağlayıp sağlayamayacağı da 2021'de izlenmesi gereken konulardan biri olacak.

Uluslararası alanda ise artık mali açıdan da sıkıntı vermeye başlayan Suriye müdahalesinin toparlanma ihtiyacı ile yeni Amerikan yönetiminin nasıl bir Rusya politikası izleyeceği Rusya'nın geliştireceği politikalarda önemli olacaktır. Bu çerçevede, yakın çevresinde sıkıştırılmadığı veya düşük maliyetle sonuç alınabilecek fırsatlar çıkmadıkça 2021'in Rusya açısından uluslararası alanda konsolidasyon yılı olması beklenebilir. Burada da esas unsurun, Rusya'nın yeni açılımlarından ziyade, ülke dışındaki gelişmeler ve bunlara karşılık verme ihtiyacı olacağı söylenebilir.

DEMOGRAFİK DEĞİŞİM VE YAŞLANMA

Ertuğrul Apakan

Büyükelçi (E)

Giriş

Demografik Değişim ve Yaşlanma, son 10-15 yıl zarfında gündeme gelmeye başladı. Dünya nüfusu insanlık tarihinde daha önce görülmemiş bir şekilde yaşlanmaktaydı. 2010 yılında, zamanın Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-moon, 21. yüzyılda insanlığı bekleyen iki kritik zorlu sınamadan birinin “İklim Değişikliği”, diğ erinin ise “Hızlı Demografik Yaşlanma” olduğunu vurguluyordu. The Economist dergisi bu dönemde, BM verilerine dayanarak, 21. yüzyıl ortalarına kadar global nüfus, ekonomi ve teknoloji ilişkilerinde baş gösteren “megachange”leri şöyle açıklıyor:

“Gelişmiş Ülkelerin (GÜ) nisbi demografik ağırlığı %25 azalırken, ekonomik güç gelişmekte olan ülkelere doğru kayacaktır. GÜ’lerde çalışan nüfus yaşlanır ve azalırken “göçmen iş gücü” talebi artacaktır. Nüfus artışı büyük ölçüde en az gelişmiş ülkelerde görülecektir...”¹

Bu veriler ışığında, bazı araştırmalar ülkelerin üç küme altında toplanacağına işaret etmektedir.² Şöyle ki:

a. Birinci Dünya: Yaşlanan sanayileşmiş ülkeler, Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya Pasifik ülkeleri (Japonya, Singapur, Güney Kore ve 2030’dan sonra Çin). Rusya’nın nüfusu tedricen azalmaya başlayacaktır.

b. İkinci Dünya: Genç ve yaşlı nüfusun uyumunu sağlayan ve ekonomik olarak dinamik ülkeler (Brezilya, Türkiye, İran, Meksika, Tayland ve Vietnam).

c. Üçüncü Dünya: Hızla büyüyen bir genç nüfusa sahip, hızla kentleşen ve buna mukabil yönetim ve ekonomik açıdan zayıf ülkeler.

İlerleyen yıllarda, bu değişimler giderek daha belirgin bir hal almaya başladı. Sadece ekonomik alanda değil, uluslararası iş birliği ve güvenlik ilişkileri bakımından yeni bir küresel tablo ortaya çıktı. Ekonomik refah, teknoloji ve jeopolitik denklemlerde ikinci Dünya ülkelerinin ihmal edilmeyen aktörler

¹ The Economist, 2020, Megachange: The World in 2050, <http://media.economist.com/sites/default/files/pdfs/store/megachange.pdf>

² Goldstone, Jack A. “The New Population Bomb”, *Foreign Affairs*, Ocak/Şubat 2010, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2010-01-01/new-population-bomb>

konumuna geldikleri görülmektedir. Üretim, ticaret ve teknoloji ilişkileri itibarıyla öne çıkmaya başlayan Asya Pasifik bölgesi, global gayri safi yurt içi hasılanın %34.9'unu,³ demografik açıdan ise %60'ını temsil etmektedir. Kuzey Amerika ve Avrupa bu bölgeyi takip etmeye başlamıştır.

Demografik değişim, ülkelerin sanayileşme, kentleşme ve modern toplum olma yolundaki bir süreci içermektedir. Bu dönüşüm, Avrupa ve ABD gibi ülkelerde iki yüzyıl sürmüş, buna mukabil, Türkiye'nin dahil olduğu yeni sanayileşmiş ülkelerde kısa bir zaman aralığında yaşanmıştır. Ancak, bu dönüşüm kırsal ve kentsel kesimler bakımından farklıdır.⁴ Önemli olan, aynı zamanda yaşam kalitesinin yükseltilmesidir.

Yaşlanma ile İlgili Gözlemler

Yaşlılık, kendi dinamiğini içeren biyolojik bir realitedir. Fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak birçok değişimin yaşandığı bir evredir. “Yaşlı” tanımı toplumsal ve kültürel yapı ve zamana göre farklılıklar arz etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), her yaşlı için bağımsız yaşayabilme ve yaşama katılmanın çok farklılaşabileceğine işaret etmektedir.

DSÖ'nün ve Birleşmiş Milletler'in (BM) kronolojik yaş tanımları farklıdır. DSÖ, 65 yaş ve üzerini “yaşlı” olarak tanımlamakta, BM ise 60 yaşını kıstas olarak kabul etmektedir.

DSÖ, yaptığı gruplamalarda 65-74 arasını “genç yaşlılık”, 75-84 arasını “yaşlılık” ve 85 ve üzerini ise “ileri yaşlılık” olarak nitelendirmektedir. Avrupa Birliği Komisyonu hazırladığı raporlarda “65 yaş ve üstü” ile “85 yaş ve üstü” iki gruba yaptığı atıfla, dikkatleri ikinci grup üzerine teksif etmektedir.

Son yüzyılda, beslenme, sağlık ve teknolojiye yaşanan gelişmeler sonucunda ortalama insan ömrünün özellikle 1960 ile 2015 arasında 52,6'dan 71,9 yıla yükselmesiyle 20 yıla yakın bir artış gerçekleşmiştir. Uzmanlar, öngörülebilir bir gelecekte bu oranda bir artışın yaşanmasına ihtimal vermemektedir. Öyle ki, 2020 yılında 72,94 olan ortalama insan ömründe, yüzyılın son çeyreğine doğru yalnızca 7 yıla yakın bir artışın gerçekleşebileceği yönünde tahminler vardır.⁵

³ Xinhua, ADB: Asia-Pacific region biggest contributor to global GDP China Daily, 10 Eylül 2020, <https://www.chinadailyasia.com/article/142812>

⁴ T.C. Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2018, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/YaslanmaOzelIhtisasKomisyonuRaporu.pdf>

⁵ United Nations, World Population Prospects-2019, United Nations Department of Economic and Social Affairs, <https://population.un.org/wpp2019/Download/Standard/Interpolated/>

Dünya nüfusu 2020 yılı itibarıyla 7,8 milyardır.⁶ 21. yüzyılın ortalarında 9,7 milyara çıkması beklenmektedir. Bunun 1,2 milyarı GÜ'lerde, 8,5 milyarı GYÜ'lerde yaşayacaktır. 65 ve üzeri yaşlıların sayısı, yüzyılın ortalarında 1,5 milyarı aşacaktır. Bu yıllarda, Batı ülkelerinde yaşlı nüfusu katlanırken, genel nüfus artış hızında düşüş beklenmektedir.⁷

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

İkinci Dünya Savaşı'nı takiben 1946-1964 yılları arasında ABD'de 76 milyon kişi doğmuştur (baby boomers). Bu nesil, on yıl içerisinde 84 yaşlarında olacak ve "medicare" kapsamına girecektir. Neticede, 50-60 yıl ekonomik refaha yardımcı olan "demografik patlama" önümüzdeki dönemde ekonomiye önemli bir yük oluşturacaktır.

The Gerontological Society of America, 16 Nisan 2020 tarihli raporunda⁸ bu bağlamda "büyük bir demografik kayma"dan (huge demographic shift) söz etmektedir. Bu kapsamda, sosyal, ekonomik ve sağlık boyutları üzerinde durmaktadır. Şöyle ki;

I. Gelecek 10 yıl içinde, savunma dışındaki federal harcamaların üçte ikisi 65 yaş ve üstü için sosyal güvenlik ve sağlık hizmetlerine dönük olacaktır.

II. Yaşlıların sayısı artarken bakım hizmetlerini sağlayacak iş gücü (caretakers) giderek azalmaktadır. Yaşlıların %46'sının kısmen de olsa engelli; %16'sının ise demans rahatsızlığına sahip olması, kaliteli bakım hizmetleri ihtiyacını arttırmaktadır.

III. ABD'de, 65 yaş ve üstü, belirli yörelerde yaşamaktadır. Bu grubun dörtte biri Kaliforniya, Florida ve Teksas'da ikamet etmektedir.

Raporda, gelecek on yıl içinde demografik kayma ile birlikte kültürel ve sosyal değişimlerin yaşanacağına işaret ediliyor. Ayrıca, yönetimlerin, nesilleri karşı karşıya getirmeden, tüm yaşlardaki Amerikan vatandaşlarının değerini bilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

⁶ Kaneda, Toshiko et. al., 2020 World Population Data Sheet, Population Reference Bureau, 10 Temmuz 2020, <https://interactives.prb.org/2020-wpds/>

⁷ United Nations, Growing at a slower pace, world population is expected to reach 9.7 billion in 2050 and could peak at nearly 11 billion around 2100, United Nations Department of Economic and Social Affairs, 17 Haziran 2019, <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2019.html>

⁸ Ayalon, Liat et. al. "Aging in Times of the COVID-19 Pandemic: Avoiding Ageism and Fostering Intergenerational Solidarity", *The Journals of Gerontology*, Seri: B, 16 Nisan 2020,

Avrupa

Günümüzde Avrupa, yaşlı nüfus oranının en fazla olduğu kıtadır.⁹ Latin Amerika ve Karayipler’de hızlı bir nüfus artışı vardır. Bununla birlikte 21. yüzyılın ortasına kadar, global düzeyde görülecek nüfus artışının yarısı Afrika’da gerçekleşecektir.¹⁰ Bu tablo içinde, AB üyesi ülkeler, ülke içi yaşam dengesini sağlayacak “aktif yaşlanmayı” ve “sağlıklı” yaşam belirtisini destekleyecek “sürdürülebilir” politikaların arayışı içindedir. 2011’de başlatılan European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing, emeklilik, tıbbi bakım ve uzun vadeli bakım ve destekleyici teknoloji konularına teksif etmiş durumdadır.

AB ülkelerinde azalan iş gücü, sayıları giderek artan yaşlı insanlara hizmet vermekte zorlanmaktadır. Ayrıca, bakım sistemleri mali bakımdan kaldırılamaz durumdadır. AB Komisyonu üç yılda bir yaşlılık konusunu “moneterist” bir perspektif ile yeniden değerlendirmektedir. Netice olarak yaşlılık konusu, Avrupa toplumlarının gündeminde yer almaya devam edecektir.

Türkiye

Türkiye açısından demografik yaşlanma veya nüfusun yaşlanması, son 15-20 yıl zarfında ülkenin gündeminde yer almaya başlamıştır. Bu perspektiften bakıldığında, ülkemizin 2030 yılına kadar iş gücü potansiyeli açısından genç nüfus yapısı özelliklerini muhafaza edeceği anlaşılmaktadır. Ancak, genç nüfus azalma eğilimine girmiştir. Halen %8,5 civarında olan yaşlı nüfus oranı 21. yüzyıl ortalarına doğru %20-25’lere kadar yükselecektir. Bu dönemde, Türkiye’nin nüfusu 100 milyonu aşacaktır.¹¹

Bireyi ve toplumu yaşlılığa hazırlayacak; yaşlılıkta koruyacak ve güçlendirecek politika ve uygulamalara ihtiyaç vardır. Nitekim, çoğunluğu akademisyenlerden oluşan Yaşlanma Özel Komisyonu, 2018 yılında yayımladığı raporunda, Madrid International Plan of Action on Ageing’de (Madrid Uluslararası Yaşlanma Eylem Planı veya Madrid Eylem Planı) benimsenen “aktif yaşlanma” anlayışını öne çıkartmıştır. Aktif yaşlanma ile “yaşlının ve toplumun yaşam kalitesinin zenginleşmesi” amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, “yerinde yaşlanma” Madrid bildirgesinde kabul edilen bir sistemdir.

⁹ Population Reference Bureau, Countries With the Oldest Populations in the World, 23 Mart 2020, <https://www.prb.org/countries-with-the-oldest-populations/#:~:text=Asia%20and%20Europe%20are%20home,by%20Italy%20at%2023%20percent>

¹⁰ United Nations, Global Issues - Population, <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/population/#:~:text=More%20than%20half%20of%20global,projected%20to%20double%20by%202050>.

¹¹ TÜİK, Nüfus Projeksiyonları 2018 - 2080, TÜİK, 21 Şubat 2018, <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30567>

T.C. Kalkınma Bakanlığı Özel İhtisas Komisyonu'nun "Yaşlanma" başlıklı raporunda,¹² önümüzdeki döneme ilişkin şu önerilerde bulunmaktadır:

I. "Aktif yaşlanma" politikaları benimsenmeli ve izleme mekanizmaları oluşturulmalıdır.

II. Yaşlı yoksulluğu sosyal yardımlar ile en aza indirilmelidir.

III. Yaşlılara sağlanan sağlık ve rehabilitasyon hizmetleri güçlendirilmeli ve kalitesi yükseltilmelidir.

IV. Evde bakım hizmetlerinin sağlanması aracılığıyla yaşlıya bağımsızlığını sürdürebilme ve arzu ettiği sürece kendi evinde yaşama imkanı verilmelidir. Bu meyanda gündüz bakımevleri üzerinde durulabilir.

V. Kurumsal ve hukuki altyapının geliştirilmesi öncelikli hedef olmalıdır. Kurumsal koordinasyon ile birlikte, yaşlılık konusunda araştırmaların ve kayıt sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Raporda ayrıca, konunun tüm veçhelerini ele alacak bir "Yaşlılık Enstitüsü" kurulmasına işaret edilmektedir. Yaşlıların kişisel haklarının korunması için bir "Yaşlılık Yasası"na da ihtiyaç bulunmaktadır.

Birleşmiş Milletler (BM)

Birleşmiş Milletler, yaşlılık konusunu 1990'lardan itibaren sosyal ve ekonomik kalkınma çerçeveleri ve insan hakları ile irtibatlandırmaya başlamıştır. Nitekim, BM Genel Kurulu "Principles for Older Persons" deklarasyonunu kabul etmiştir. Ana konular "bakım, bağımsızlık, katılma, kendi kendine yeterlilik ve yaşlıların kişilik haklarına saygı" şeklinde belirlenmiştir.

Bunu, Nisan 2002'de kabul edilen Madrid Eylem Planı takip etmiştir. Madrid bildirgesi, BM çalışmalarında bir dönüm noktası olmuş, "building a society for all ages" temel perspektif olarak benimsenmiş; "aktif yaşlanma" ve "yerinde bakım" kabul edilen parametreler arasında dikkat çekmiştir.

Öte yandan BM Genel Kurulu çerçevesinde, 2010 yılında Open Ended Working Group'un kurulması önemli bir adım olmuştur. Söz konusu grup, yaşlı insanların hak ve hukukunu koruyacak bir BM sözleşmesi hazırlanması ile görevlendirilmiştir. Aynı yıl New York'ta çalışmaları desteklemek üzere, Türkiye'nin eş başkanlığını üstlendiği "Group of Friends of Older Persons" oluşturulmuştur. 2013 yılında

¹² T.C. Kalkınma Bakanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), 2018.

“International Istanbul Initiative on Ageing”in kabul ettiği deklarasyonda, özellikle yaşlılara ilgi, şekfat/sevgi (affection) ve saygı gösterilmesinin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, yaşlı insanların büyük bir bölümünün topluma aktif katkılarda bulunmaya devam ettiklerine işaret edilmiştir.¹³

Bu dönemde, BM ihtisas teşkilatları ve liderler, yaşlılara karşı ayrımcılığın önlenmesi yönündeki beyanlarını yinelemeye devam etmişlerdir. Ayrıca uluslararası alanda, özellikle doğal afetlerde ve silahlı çatışmalarda (armed conflict) sivil kayıpların çoğunluğunu yaşlıların oluşturduğuna dikkat çeken girişimler gündeme gelmiştir. Bu meyanda, Avrupa Konseyi’nin yaşlıların insan haklarını da içeren 47 tavsiye kararı aldığını zikretmeliyiz. Birleşmiş Milletler erevesindeki alışmalar, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile bağlantılı bir hale getirilmiştir.

Dny Sağlık rgt (DSÖ)

Dünya Sağlık rgt’nün bu alandaki çalışmaları 1980’lerde benimsediği “Health for All by the Year 2000” stratejisine, bilahare 2000’lerin başından itibaren Madrid Eylem Planı üzerine inşa edilmiştir. Dünya Sağlık Asamblesi, geçtiğimiz aylarda “Decade of Healthy Aging 2020-2030” stratejisini uygulamaya koymuştur. Yaşlılık konusuna insan odaklı bir bakışla, sektörler arası bir platform oluşturulmaktadır. Yaşlı dostu toplumlar ve mekanların yapılanmasından söz edilirken,yelkelerin dinamik eylem planları hazırlaması istenmektedir.

9 Kasım 2020 günü toplanan Dünya Sağlık Asamblesi, bekleneceğizere çalışmalarını büyük ölçüde COVID-19 ile mcadelezzerine teksif etmiştir. DSÖ Genel Müdürü, Asamble’nin açılış konuşmasında,ye hkmetlere aşağıdaki çağrıda bulunmuştur:

“Today and everyday, we must choose health. We are a big family. The rule of the game is cooperation, solidarity, and peace.”

Yaşlılık ve COVID-19

Yaşlılık konusu, son aylarda pandemi nedeniyle kamuoyunda sık sık gündeme gelmiştir. Pandeminin ilk aylarında, salgından dolayı yaşamını kaybedenlerin büyük çoğunluğunun (%90-95) ileri yaşlarda olduğu grlmştir. Bu ölümlerin %60’nın bakımevleri ile irtibatlı bulunduğu anlaşılmıştır.¹⁴ İşkandinavlkelerinde

¹³ Ivan, Kwok Yee Chung, Report of IFA Conference: International Istanbul Initiative on Ageing - “Achieving Intergenerational Solidarity”, Aralık 2013, [http://webcontent.hkcss.org.hk/irn/events1314/13.%20\(ELD\)%20HIA/Written%20Report/Written%20report%20of%20IFA_Ivan.pdf](http://webcontent.hkcss.org.hk/irn/events1314/13.%20(ELD)%20HIA/Written%20Report/Written%20report%20of%20IFA_Ivan.pdf)

¹⁴ Bursalı, Orhan, Bakımevinde lm oranı yüzde 64, mücadeleden siyasi zafer mi?, Cumhuriyet, 26 Nisan 2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/orhan-bursali/bakimevinde-olum-orani-yuzde-64-mucadeleden-siyasi-zafer-mi-1735171>

bu oran daha yüksek olup, İngiltere ve Kanada'da %80'lere ulaşmıştır. Ölen yaşlıların %25'inde demans hastalığının var olduğu da bilinmektedir.¹⁵ Yaşlılar, süreç boyunca bakım kurumlarında yüksek riskle karşı karşıya kalmışlardır.¹⁶

Öte yandan, İtalya, İspanya ve Fransa gibi ülkelerdeki tedavi kurumlarında görülen olağanüstü yoğunluk nedeniyle tedavi ve bakımların geriye bırakıldığı durumlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, yaşlıları bir külfet olarak gören ve ayrımcılık çağrıştıran (ageism/stigmatization) eğilimlerin su yüzüne çıktığı görülmüştür. Bu olgular kamuoylarında tepki ile karşılanmıştır.

Age Platform, Help Age, The Global Alliance for the Rights of Older People (GAROF) ve Human Rights gibi önde gelen uluslararası kuruluşlar uygulanan bu ayrımcılığın kabul edilemez olduğunu ve “yaşlı insanların eşit muamele görme, bağımsızlıklarını (otonomi) ve onurlarını koruma hakkının ihlal edilmemesi” çağrısında bulunmuşlardır. Bu bağlamda, Avrupa Sosyal Şartı'nın yaşlı haklarının korunmasını içeren hükümlerine atıfta bulunulmuştur.

AB Komisyonu Eşitlik Komiseri Helena Dalli'nin, geçtiğimiz Nisan ayı başlarında üye ülkelere dönük çağrılarında (Open Letters) “yaşlı ayrımcılığının önlenmesi ve yaşlıların sağlık ve bakım hizmetlerinde geride bırakılmaması” talep ediliyordu.

Birleşmiş Milletler'in Mayıs 2020 içinde yayımladığı yayınladığı “UN Policy Brief” başlıklı dokümanda yaşlıların sağlık ve tedavi hizmetlerine erişimlerinin bir insan hakları meselesi olduğuna dikkat çekilmektedir.¹⁷ Aynı günlerde, üye ülkelerden oluşan The Group of Friends of Older Persons tarafından yapılan açıklamada pandemiye karşı insani değerler üzerine inşa edilen ve yaşlıların dahil olacağı küresel bir yanıt geliştirilmesi üzerinde duruluyordu.

Son olarak, yaşlılara karşı ayrımcılığın ve nesiller arası gerilimin gündemde kalmaya devam ettiğine değinmek isteriz. Ülkemiz de benzeri gerilimli ortamı pandeminin ilk aylarında yaşamıştır. Bu durum, yerel yöneticilerin ve bir nebze de medyanın çabaları ile giderilmiştir. Yakın zamanda üniversitelerimiz tarafından yapılan saha araştırmalarının “ageism”in ciddi bir soruna dönüşebileceği izlenimini taşıdığı bilinmektedir. Bu bağlamda, “sosyal uyumun” ve yaşlılara dönük olumlu ilgi ve anlayışın, kültürel değerlerimizle harmanlanıp güçlendirilmesi bir gereksinimdir. Farkındalığın gelişmesine dönük, uzun erişimli ve sistematik bir sosyal çabadan söz edilmektedir.

¹⁵ The Economist, For those affected by dementia, the pandemic has been especially grim, 3 Ağustos 2020, <https://www.economist.com/international/2020/08/03/for-those-affected-by-dementia-the-pandemic-has-been-especially-grim>

¹⁶ Greenwood, Veronique, “How the Aging Immune System Makes Older People Vulnerable to COVID-19”, New York Times, 8 Eylül 2020, <https://www.nytimes.com/2020/09/08/health/covid-aging-immune-system.html>

¹⁷ United Nations, Policy Brief: COVID-19 and the Need for Action on Mental Health, 13 Mayıs 2020, <http://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-05/UN-Policy-Brief-COVID-19-and-mental-health.pdf>

Yeni Bir Paradigma

Yaşlı kişilerin farklı ihtiyaçlarını gidermeyi hedefleyen, yeni ve yaratıcı politikaların tasarlanmasına ihtiyaç vardır. Ülkenin yaşlanan bir nüfusa uyum sağlaması bu şekilde sağlanacaktır.

Uluslararası ve ulusal düzeyde, yaşlıların kendi haklarının aktif sahibi olmasını öngören yaşlılık dostu bir düşünce iklimi ve paradigma gereklidir. Genç ve yaşlı kuşaklar arasında, saygı, sevgi ve çevre temelli bir anlayış ve etkileşimden söz ediyoruz. Özetle, kuşaklar arasında güçlendirilmiş bir dayanışmayı ve sosyal sorumluluğu kastediyoruz.

Bilginin ve farkındalığın artırılması, merkezi yönetimler kadar yerel yönetimlere ve sivil topluma da yeni sorumluluklar getirmektedir. Özellikle sivil toplum inisiyatifleri bu gayretlere dinamizm kazandıracaktır. Emeklilik hazırlık programlarının oluşturulması; yaşlı kişilerin, destekleyici (assistive) teknoloji araçları dahil çağın bilgi ve becerilerine sahip olmaları önem taşımaktadır.

Uluslararası düzeyde, yaşlı insanların hukukunun güçlendirilmesi bir süredir gündemdedir. Bu amaçla, BM çerçevesinde yaşlı insanların haklarının korunmasına dönük sözleşmenin tamamlanması, ulusal düzeyde de yeni düzenleme ve normlara yol açacaktır. Bu süreçte; hukukun üstünlüğü öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, sosyal politikalara bütünsel, hak temelli ve insan odaklı bir bakış gereklidir. Zaman zaman teknolojik ve demografik dengesizlikten söz edilmektedir. Zira, teknolojik yenilikler hemen hazır olmamaktadır ve demografik güçlerin gerisinde kalmaktadır. Bununla birlikte, tıp, sağlık ve dijital teknolojide önümüzdeki 10-15 yıl önemli yenilikler beklenmektedir. Bu bağlamda, demografi ve teknoloji önümüzdeki dönemin belirleyici güçleri olacaktır.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİM: 2020 DÖNÜM NOKTASI MI?

Prof. Dr. Ahmet Acar

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü (E)

COVID-19 pandemisinin derinden etkilediği sektörler arasında yükseköğretim de yer alıyor. Pandeminin, son dönemde üniversiteleri etkileyen bazı eğilimleri hızlandırdığını ve sektörü derinden sarsan yeni sorunlar getirdiğini görüyoruz. Bu yazı, ilk bölümde dünya ve Türkiye'de üniversitelerin 2020 yılına hangi gündemle ulaştığını; ikinci bölümde ise pandeminin mevcut ve olası etkilerini özetliyor.

I. 2020'ye Girerken Dünyada Yükseköğretim Sektörü

Üniversitelerin üç ana misyonunun *bilgi üretme* (bilimsel araştırma-yayın); *bilgiyi yayma* (eğitim-öğretim) ve *bilgiyi uygulama* (sanayi-kamu iş birliği, teknoloji geliştirme, girişimcilik) olduğunu biliyoruz.¹ Üniversitelerin faaliyetleri, kaynak kullanım öncelikleri, örgütlenmeleri ve genel gündemleri bu misyonlardan hangilerine ağırlık verdiklerine göre değişiyor.

Gelişen Ekonomilerde ve Yüksek Gelirli Ülkelerde Yükseköğretim

Üniversite eğitiminin toplumda öne çıkan katkısı, diplomanın daha iyi istihdam olanağı getirmesidir. Nitekim, ABD ve AB'de, üniversite mezunlarının ortalama gelir düzeyi üniversite diploması olmayanlara göre %60-75 daha yüksektir. Bu oran, Brezilya ve Şili gibi orta-gelir grubundaki ülkelere yaklaşık %150'dir.² TÜİK'in aylık kazanç istatistikleri, Türkiye için de orta-gelir grubundaki ülkelere benzer bir tablo gösteriyor.³

Ancak, üniversite eğitim-öğretiminin sağladığı tek kazanım, daha iyi istihdam koşulu değildir. Öğrencilerin, üniversite deneyimiyle toplumsal yaşantıya başarıyla uyum sağlayacak ve katkı verecek kazanımlar elde etmesi toplum için de önemlidir. Bu deneyiminin getirdiği çok boyutlu kazanımlar,⁴ eğitim

¹ Birinci nesil üniversitenin (12. asır -) '*eğitim-öğretim*' misyonuna, ikinci nesil üniversitede (Humboldt) (19. asır -) '*araştırma*' ve üçüncü nesil üniversitede (girişimci) (20. asır -) '*uygulama*' misyonları eklenmiştir. Son yirmi yıl içinde de, bölgesel kalkınmaya yönelik dördüncü nesil üniversite modeli uygulamaya girmiştir.

² OECD, 2020. "Education at a Glance 2020: OECD Indicators" (Paris: OECD Publishing)

³ Aylık gelir ortalamaları: Okumaz yazmaz 1177 TL; Okul bitirmemiş 1523 TL; Lise altı 2236 TL; Lise 2842 TL; Üniversite 4324 TL; Türkiye ortalaması 2894 TL (<https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33820>, Eylül 2020)

⁴ Örneğin, Dee Fink 'anlamli öğrenme' (*significant learning*) taksonomisinde kazanımları 6 boyutta vermektedir: (1) Temel bilgiyi edinme (*Foundational knowledge*); (2) Öğrenmeyi öğrenme (*Learning how to learn*); (3) Uygulama yeteneği (*Application*); (4) Bütünleştirilme (*Integration*); (5) İnsan boyutu (*Human dimension*); (6) Umursama/değer verme (*Caring*) (https://www.wcu.edu/Webfiles/PDFs/facultycenter_SignificantLearning.pdf (2003)). Benjamin Bloom, taksonomisi ve Bologna yeterlilikler çerçevesi de benzer kazanımları amaçlamaktadır.

bilimcilerin ve yükseköğretim yöneticilerinin ortak gündemidir. Kişisel ve sosyal becerilerini geliştirmiş; sorgulayan, sürekli öğrenen, kendini yenileyen, inisiyatif alan, girişimci, azimli, iletişim kurabilen, takım içinde çalışan ve liderlik yapabilen bireylerin iş ve sosyal yaşamlarında daha kolay başarılı olduğu görülüyor.

Dünyada yükseköğretim kurumlarına kayıtlı öğrenci sayısı, 2000 – 2014 döneminde 100 milyondan 207 milyona çıktı; öğrencilerin %30'u özel/vakıf üniversitelerine kayıtlıydı. Bu artışın çok önemli kesimi orta gelirli ülkelerde yaşandı; yüksek gelirli ülkelerde ise talep durağan kaldı, hatta azaldı. Bu nedenle, orta-düşük gelirli ülkelerin üniversitelerine kayıtlı öğrenci toplamı, ilk kez 2012 yılında yüksek gelirli ülkelerin toplamını geçti.⁵

Gelişen ülkelerde hızla artan talep, yeni üniversitelerin kurulmasını, mevcut üniversitelerde kapasitenin artırılmasını, hatta yeni kurum türlerinin yaratılmasını beraberinde getirdi. Türkiye’de de 2006’dan itibaren devlet ve vakıf üniversitesi sayılarının arttığını ve üniversite kontenjanlarının hızla büyüdüğünü biliyoruz.⁶ Ancak, hızlı kapasite artışı, benzer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de üniversite eğitim-öğretimindeki kalite sorunlarını ciddi oranda artırdı. Nitekim, yükseköğretim sistemimizde kalitenin en öncelikli sorun olduğu son 10 yıldır devletin en üst kademesindeki yöneticileri tarafından da sık sık dile getiriliyor. Ciddi kalite sorunları, uluslararası karşılaştırma sonuçlarına da yansıyor.⁷

Ülkemizde üniversite eğitime yüksek talebin sürmesine rağmen, son yıllarda birçok devlet ve vakıf üniversitesinde kontenjanlar dolmuyor; çözüm olarak kontenjanlar azaltılıyor. Bunun iki nedeni, hızla artan arz ve vakıf üniversitelerinin yükselen öğrenim ücretleridir. Boş kapasitenin üçüncü nedeni ise, bazı üniversite diplomalarının istihdam avantajı getirmemesi ve üniversite diplomalı işsiz oranının yüksek düzeyde seyretmesidir. Son yerleştirme döneminde (2020), YKS puanları itibarıyla tercih yapma hakkı bulunan öğrenci adaylarının yaklaşık 1/3’ünün, ücretsiz olan devlet üniversitelerindeki seçenekler dahil, herhangi bir program için tercih yapmadıkları görülüyor.⁸ Gerçekten de, Türkiye’de eğitim düzeyi arttıkça işsizlik oranı da artıyor: pandemi öncesindeki ekonomik kriz ortamında da (2018-2019) kayıtlı işsiz üniversite mezunlarının oranı, ilk-orta-lise

⁵ Chatlani, Shalina. “ 8 global trends impacting higher ed”, Higher Ed Dive, 24 Ocak 2018, <https://www.highereddive.com/news/8-global-trends-impacting-higher-ed/515272/>

⁶ Türkiye’de üniversite sayısı 2005’de 74, 2020’de 207; yükseköğretim öğrenci sayısı 2005’de 2,1 milyon, 2020’de 7,9 milyon oldu.

⁷ Örneğin, World Economic Forum raporlarına göre yükseköğretim sektörümüz, farklı kalite göstergeleri açısından 137 ülke arasında 101-108. sırada yer almaktadır (The Global Competitiveness Report 2017–2018). Bunun bir yansıması olarak, 141 ülke arasında Türkiye, ‘*mezunların yetenek seti*’ açısından 103.; ‘*nitelikli iş gücü bulma kolaylığı*’ açısından 99. sıradadır (The Global Competitiveness Report 2019).

⁸ YÖK, 2020. 2020 Yılı Yükseköğretim Kurumları Sınavı Yerleştirme Sonuçları Raporu, <https://www.yok.gov.tr/HaberBelgeleri/BasinAciklamasi/2020/yks-yerlestirme-sonuclari-raporu-2020.pdf>

diplomalılarından çok daha hızlı arttı;⁹ üniversite mezunu işsiz sayısı Kasım 2019 itibarıyla 1,1 milyona yaklaştı.¹⁰ Toplum açısından ele alınması gereken bir diğer olgu da, üniversite diplomalı kadınlar için işsizlik oranının (%52,5) erkek işsizlik oranından (%24,7) çok daha yüksek olmasıdır.¹¹

Yükseköğretim sistemimizin ciddi ve yaygın sorunlarının temelinde, insan kaynağı ve maddi destek yetersizliği kadar, gelişmeyi desteklemeyen yönetim modeli yatıyor. Devlet yetkililerinin demeçlerine ve Yükseköğretim Kalite Kurulu gibi bazı adımlara rağmen, söz konusu yapısal sorunlar çözülmeden tablonun değişmesi pek de mümkün olmayacaktır.

Yüksek gelirli ülkelerdeki tabloya bakıldığında, ABD ve Birleşik Krallık başta olmak üzere birçok Batı ülkesinde üniversitelerin ağırlıklı gündeminin mali zorluklar olduğu görülebilir. Son yıllarda çağ nüfusu artmayan bu ülkelerde üniversitelere verilen devlet desteği azalırken, üniversitelerin maliyetleri de – teknolojik altyapı ve öğrenci cezbetmek amacıyla yapılan tesis yatırımları nedeniyle – hızla yükseldi. Bu fark, öğrenim ücretlerine yansıtıldı ve örneğin ABD’de öğrenim ücretlerinin son 40 yılda 13 kat arttı.¹² Bugün ABD’de, maddi nedenlerle üniversite eğitime erişemeyen veya öğrenim kredisini ödeyemeyen gençlerin sorunu öncelikli siyasi gündem maddesidir. Azalan öğrenci gelirleri ve artan bütçe açığı nedeniyle üniversiteler, yeni gelir kaynakları yaratmaya çalışıyor. Bu kapsamda, birçok üniversite bağış kampanyalarına ve yüksek öğrenim ücreti ödeyen yabancı öğrencilere (ve ABD’de eyalet dışı öğrencilere) yöneliyor. Araştırma ağırlıklı üniversitelerde ise, öğretim üyelerinin terfileri kamu ve özel kurumlardan aldıkları araştırma/proje fonlarına bağlanıyor.

Üniversitelerin araştırma-teknoloji geliştirme-inovasyon misyonları açısından bakıldığında, tahmin edileceği gibi, gelişen ülkelerde öncelik ‘iyi eğitim’ veren üniversiteler olurken, küresel teknoloji-inovasyon yarışına katılan ülkelerde üniversitelerin araştırma-geliştirme katkısı da ön plana çıkıyor. ABD ve Birleşik Krallık üniversitelerinin bu alanda başı çektiğini; Kıta Avrupası ülkelerinin bu yarışta konumlarını iyileştirmek için çok geniş kaynaklar ayırdığını ve yeni üniversite modelleri geliştirdiğini;¹³ başta Çin olmak üzere Güney Doğu Asya üniversitelerinin de özellikle son 10 yıl içinde önemli mesafe kaydettiğini biliyoruz. Türkiye’de YÖK’ün 2016’da başlattığı *"Miyon Farkhlaşması ve*

⁹ TEPAV, 2019. İstihdam İzleme Bülteni, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1564727430-5.TEPAV_Istihdam_Izleme_Bulteni_Haziran_2019.pdf

¹⁰ Aktaş, Alaattin. “İşsizlik Dramatik Bu Detaylar Daha Da Dramatik”, Dünya Gazetesi, 26 Şubat 2020, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/issizlik-dramatik-bu-detaylar-daha-da-dramatik/463456>

¹¹ Kulaksız, A. ve Doğanay, C. “Eğitilmiş Genç İşsizlerde Kadınların Oranı Artıyor”, TEPAV, Eylül 2017.

¹² Dusst, Emal & Winthrop, Rebecca. 2019, “Top 6 Trends in Higher Education”, *Brookings Institute*, <https://www.brookings.edu/blog/education-plus-development/2019/01/10/top-6-trends-in-higher-education/>

¹³ Almanya’nın ‘Excellence Initiative/Strategy’ programları ve Fransa’nın Paris-Saclay Üniversitesi modeli önemli örneklerdir.

İhtisaslaşma Projesi" kapsamında bugüne kadar 11 "araştırma" ve 5 "aday araştırma" üniversitesi belirlendi. Ancak, performansları yıllık olarak izlenen bu üniversitelere verilen ek kadro ve maddi destek kısıtlı kaldı; üniversitelerimizin misyon temelinde ayrışmasına olanak sağlayacak anlamlı mevzuat düzenlemesi henüz yapılmadı.

Yükseköğretimde Uluslararası Rekabet ve İş Birliği

Bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve artan küreselleşme ile birlikte, yükseköğretimde '*uluslararasılaşma*' ağırlıklı bir gelişme stratejisi haline geldi. Uluslararası rekabete ve iş birliği ağlarına aktif katılımı gerektiren bu strateji, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin içinde yer alma, eğitim-araştırma birikim ve kaynaklarını birleştirme, maddi kaynaklara erişme, kurumsal kapasite geliştirme ve nitelikli insan gücü cezbetme açılarından önemseniyor. Son 20 yıl içinde İngilizce yükseköğretimde *lingua franca* niteliği kazandığından, uluslararasılaşma ile birlikte, Kıta Avrupası dahil tüm dünyada eğitim dili İngilizce olan üniversite programlarının sayısı hızla artıyor.

Uluslararasılaşma ile birlikte, THE, QS, Shanghai, USNews, vb. kuruluşların ilan ettiği dünya üniversite sıralama sonuçlarının etkisi de artıyor. Sıralamada kullanılan kıstaslar büyük oranda üniversitelerin 'araştırma-yayın' çıktılarına dayandığından, ülke içinde ve uluslararası platformlarda prestij arayışı üniversiteleri 'araştırma-yayın' misyonuna daha fazla ağırlık vermeye itiyor. Araştırma-yayın ağırlıklı performans ile kazanılan küresel prestijin, uluslararası öğrenci piyasasındaki rekabette de büyük avantaj getirdiğini biliyoruz.

Uluslararası öğrenci ve araştırma fonları için hızlanan rekabet ortamında önemli iş birliği modelleri de geliyor. Örneğin, Avrupa Birliği, 1980'li yıllardan bu yana, giderek artan kaynaklarla ülkelerarası öğrenci hareketliliğini ve araştırma iş birliğini destekliyor. AB'nin 'Horizon 2020' araştırma programı ve bugün tüm dünya ülkelerini kapsayan 'Erasmus+' değişim programı, türlerinin en kapsamlı örnekleridir.

ABD ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde, kayda değer düzeylere erişen yabancı öğrenci gelirleri üniversitelerin ülke refahına önemli katkıları arasında gösteriliyor. Uluslararası öğrenciler, ayrıca, ülkelere '*soft power*' ve nitelikli insan gücü kazandırıyor. ABD'de ve Avrupa ülkelerinin birçoğunda STEM (temel bilimler, teknoloji, mühendislik, matematik) programlarına yerel talep kısıtlı kalıyor; gençler ağırlıklı olarak hukuk, sanat, idari-sosyal-beşeri bilimler alanlarını tercih ediyor. Bu eğilimin sonucu olarak, 2030 yılında STEM mezunlarının %75'inin BRICS ülkelerinde, sadece %8'inin ABD'de ve %4'ünün Avrupa'da olacağı

öngörülüyor.¹⁴ STEM alanlarında artan iş gücü açığı, yabancı öğrencileri özellikle cazip kılıyor. Uluslararası öğrenci hareketliliğinin artan ölçek ve kazanımlarına paralel olarak, üniversitelere profesyonel destek veren önemli bir yan sanayi oluşuyor.¹⁵

En çok öğrenciyi Çin, Hindistan, Suudi Arabistan ve Güney Kore gönderiyor. Hedef ülkelerin piyasa paylarına bakıldığında, bir kayışın başladığı; en çok öğrenci çeken ABD, Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, İspanya ve Belçika'nın 2001'deki toplam payının %59'dan 2017'de %48'e gerilediği, Çin, Avustralya ve Kanada'nın önemli ev sahibi ülkeler arasına girdiği görülüyor.¹⁶

Uluslararasılaşmanın giderek yaygınlaşan bir modeli olarak, küresel ölçekte tanınan üniversiteler gelişen ülke üniversiteleriyle ortak eğitim programları sunuyor; bu ülkelerde araştırma merkezleri ve yerleşkeler açıyor. ABD ve Birleşik Krallık üniversiteleri ile Orta Doğu ve Güney Doğu Asya ülkeleri, bu uluslararasılaşma modelini en yoğun olarak kullanan ülkelerdir.

Yükseköğretim Sektöründe Ana Eğilimler

Pandemi öncesinde gelişen dört ana eğilim, gelecek dönemde yükseköğretimi şekillendirmeye aday gözüküyor. Birinci eğilim, '*yeni ekonomi*'de dijitalleşmenin, otomasyon, yapay zeka ve robot uygulamalarının iş gücü piyasasının talebini hızla değiştirmesi ve birçok alanda üniversite diplomasının geleneksel avantajını tehdit etmesidir. Diploma gereken bazı mesleklerin daha hızlı otomasyona tabi olacağı; diğer taraftan da, özellikle bilişim teknolojileri gibi hızla ilerleyen alanlarda, mevcut üniversite programlarının değişimi yakalayamadığı düşünülüyor.¹⁷ Üniversiteler, bu değişime cevap vermek için geleneksel '*paketlenmiş (packaged)*' programlarını gözden geçiriyor. Öğrencinin meslek edinme ihtiyacına yönelik; kapsamı ve tamamlama süresi değişebilen; 'kredi biriktirme' yöntemiyle diploma alınabilen; 'esnek', '*yeterlilik-odaklı (competency-based)*', '*kişiye özel (customized)*' eğitim programlarına yöneliyor. Bu yaklaşım, çalışan kesimin yeterlilik geliştirme taleplerine ve geniş kesimlerin 'yaşam boyu öğrenim' ihtiyaçlarına da cevap vermeyi hedefliyor. '*Mikro-Yüksek Lisans*' programları bu yaklaşımın ilginç bir örneğidir. Bu çabalara rağmen, işverenler

¹⁴ Choudaha, Rahul & van Rest, Edwin. 2018. Envisioning Pathways to 2030: Megatrends shaping the future of global higher education and international student mobility, Studyportals, <https://studyportals.com/wp-content/uploads/2018/01/Report-Envisioning-Pathways-to-2030-Studyportals-2018.pdf>

¹⁵ Pathway programları, Birleşik Krallık'ta Study Group ve ABD'deki Shorelight gibi kuruluşlar uluslararası öğrenci piyasasında üniversitelere destek vermektedir. Dusst & Winthrop, 2019.

¹⁶ IIE, "A World on the Move: Trends in Global Student Mobility", *IIE New Special Report*, Issue 2, Mart 2018.

¹⁷ Yüksek gelirli ülke çalışanlarının ücret aldığı sürelerin yaklaşık %45'inin bugün bile mevcut olan teknolojiler kullanılarak otomasyonla yürütülebileceği tahmin ediliyor: Chui, Michael et. al. 2016. "Where Machines Could Replace Humans - and Where They Can't (Yet)", *McKinsey Quarterly*, <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/where-machines-could-replace-humans-and-where-they-cant-yet>

daha yaygın olarak çalışanlarını eğitmek amacıyla kendi üniversitelerini kuruyor ve Trilogy Education gibi kurumlardan özel eğitim desteği alıyor.

İkinci eğilim, *‘çevrimiçi (online)’* eğitim uygulamalarının hızla yaygınlaşmasıdır. Tümüyle veya kısmen çevrimiçi olarak sunulan programlar, öğrencilere daha düşük maliyetli ve esnek yapıda eğitim olanağı sunmayı kolaylaştırıyor. Birçok ülkede geleneksel olarak ‘ikinci sınıf’ addedilen çevrimiçi diploma programları daha yaygın kabul görüyor. ABD’de en tanınmış üniversiteler de çevrimiçi program geliştirme ve sunma amacıyla, çevrimiçi eğitim alanında uzmanlaşmış *‘çevrimiçi program yöneticisi (online program manager)’* şirketleriyle¹⁸ iş birliği yapıyor. Halen ABD’de önemli sayıda üniversitenin eğitim aracı olarak kullandığı *‘sanal gerçeklik (virtual reality)’* uygulamaları hızla gelişmekte ve yaygınlaşıyor.¹⁹

Üçüncü eğilim, yükseköğretimde uluslararası rekabet ve iş birliğinin artışı görülüyor. Araştırma – geliştirme amaçlı iş birliğini ve öğrenci hareketliliğini destekleyen programlar sürekli olarak genişliyor.²⁰

Genel olarak üniversite kurumunu ilgilendiren bir başka eğilim ise, bilimi ve bilim kurumlarını sorgulayan siyasi-toplumsal gelişmelerdir. Son dönemde küresel olarak iletişimin şirketleştiği, sosyal medya ve benzer dijital propaganda araçlarının yaygınlaştığı, siyasi kutuplaşmanın attığı ortamda toplumun belli kesimleri kurumlara ‘güven’ konusunda yeni referanslara yöneliyor, bilimi ve bilim kurumlarını sorguluyor. Bilim ve medya kurumlarının toplum nezdinde elde ettikleri güvenin kaynağındaki *‘doğruluk, şeffaflık, özerklik, hesap verebilirlik’* ilkelerini değersizleştiren ve alternatif referanslar oluşturan bu eğilim, üniversitelerin toplum içinde taşıdığı misyonu kökten tehdit ediyor.²¹

II. COVID-19 Pandemi Dönemi ve Geleceğe Bakış

Üniversiteler, sivil havacılık ve turizm gibi, bugüne kadar pandemiden en çok etkilenen kurumlar arasında yer alıyor. Şubat 2020 ayından itibaren dünyanın birçok ülkesinde üniversiteler yüz-yüze eğitime kapanarak, ‘acil durum uygulaması’ olarak çevrimiçi eğitime geçti. Birçok ülkede dijital iletişim olanaklarına erişimde ciddi eşitsizlik yaşandı. İletişim altyapısının ve çevrimiçi ders içeriğinin yetersizliği; öğrenci ve öğretim kadrosunun çevrimiçi eğitim deneyiminin olmaması ve sınav yapmanın zorlukları öne çıktı. Bu sorunlara karşılık, çevrimiçi eğitimlerdeki olanaklarla sürdürüldü; müfredat bilgisi ‘olabildiğince’ ve kaçınılmaz

¹⁸ Örneğin: 2U, Coursera, Orbis Education, ExecOnline.

¹⁹ Spear, Eric. 2019. “10 Trends in Higher Education to Watch in 2020”, *Precision Campus Report*, <https://precisioncampus.com/blog/trends-higher-education/>

²⁰ AB’de Erasmus+ programının 2021-27 desteğinin 30 milyar Euro ve ‘Horizon 2020’ programının yerine gelecek ‘Horizon Europe’ araştırma destek programının 100 milyar Euro olması öngörülmekteydi.

²¹ ALLEA (All European Universities), Trust in Science and Changing Landscapes of Communication, Ocak 2019.

kalite sorunlarıyla öğrencilere aktarıldı. Ancak, üniversite deneyiminin önemli parçası olan yerleşke yaşamının getirdiği kazanımlar – sosyal etkileşim, ders-dışı etkinlikler ve kişisel-sosyal gelişim olanakları – sağlanamadı.

Güz 2020-21 döneminde yüz yüze eğitime başlayan birçok üniversite, COVID vakalarının hızla yayılması nedeniyle tekrar çevrimiçi eğitime döndü.²² Pandeminin yavaşladığı bazı ülkelerde ise yerleşkeleri açma denemeleri sürüyor.

Pandemi sonrasında, tümüyle yüz yüze eğitim formatının geriye düşmesi; karma veya tümüyle çevrimiçi programların daha yaygınlaşması bekleniyor. Önümüzdeki dönemde, çevrimiçi eğitimi daha etkili kılacak program tasarımı, içerik geliştirme, görüntüleme-sanal gerçeklik ve iletişim teknolojileri alanlarında yatırım gereksinimi öne çıkacak ve uzman destek sağlayan şirketlerin rolü büyüyecektir. Çevrimiçi modelin ağırlık kazanmasıyla, üniversitelerin önündeki çok önemli görev, öğrencilerin yüz-yüze yerleşke deneyiminden beklenen kazanımlarını kısmen de olsa karşılayacak ortam ve olanakların sağlanmasıdır.

Üniversiteler, öğrenci gelirlerini artırmak ve iş piyasasının taleplerine cevap vermek üzere, düşük maliyetli, esnek, ‘paketlenmemiş’ çevrimiçi/karma programlara daha fazla ağırlık verecektir. Uluslararası öğrencilere yönelik olarak, çevrimiçi eğitim modelinin daha fazla kabul görmesiyle, öğrenci gönderen ülkelerle ortak programların yaygınlaşması ve yeni uydu yerleşke yatırımları beklenmelidir.

Pandemi, uluslararası akademik-bilimsel toplantıları, yüz-yüze etkileşimi ve laboratuvar çalışmalarını da büyük ölçüde engelledi. Üniversitelerin yararlandığı araştırma destek fonları ve sanayi gelirleri daraldı ve ekonomik canlanma olmadan artmaları beklenmiyor. Bu ortamda, ABD’de araştırma üniversitelerinin yaşadığı çok boyutlu sorunlar,²³ diğer ülkelerdeki örnekleri de yansıtıyor. Buna karşılık, sanal ortama kayan iletişimle coğrafi sınırlar kalkıyor, ‘sosyal boyutun’ eksikliğine rağmen, bilimsel eşgüdüm-iş birliği farklı bir nitelikte sürüyor, hatta yayılıyor.

Pandemiye çözüm, bilim dünyasından bekleniyor ve ‘bilim kurulları’ karar vericilere danışmanlık yapıyor. Ancak, bazı ülkelerde yöneticilerin bilimsel bulgularla çelişen siyasi amaçlı açıklama ve kararları, toplumda virüsün varlığı, kaynağı, korunma önlemleri, tedavi ve aşı konusunda kaotik ortamı ve artan bilgi kirliliğini besliyor. Bilime ve bilimsel düşünceye ‘alternatif’ referansları kullanan aktörlerin toplum içinde artan etkisi, bilim dünyası için toplumla etkili iletişim görevinin önemini gösteriyor.

²² Lederman, Doug. “COVID-19 Roundup: More Colleges Halt In-Person Instruction Early”, Inside Higher Ed, 11 Kasım 2020, <https://www.insidehighered.com/news/2020/11/11/live-updates-latest-news-coronavirus-and-higher-education>

²³ National Academies Press, 2020. “Reopening U.S. Research Universities: Confronting Long-Standing Challenges and Imagining Novel Solutions”, The National Academies of Science, Medicine and Engineering, <https://www.nap.edu/catalog/25947/reopening-us-research-universities-confronting-long-standing-challenges-and-imagining-novel-solutions>

Pandemi koşullarında üniversitelerin aldığı devlet desteğinde ve öğrenci gelirlerinde (öğrenim ücretleri, barınma-beslenme gelirleri, harçlar, vb.) önemli düşüşler görülüyor. Öğrencilerin ve çalışanların sağlığını korumaya yönelik önlemler ve çevrimiçi eğitim yatırımları üniversitelere önemli ek maliyetler getiriyor. Uluslararası öğrenci kayıtları çok azaldığından, yabancı öğrenci gelirlerine bağımlı, ancak bütçe açığını karşılayacak ek mali desteği veya yeterli birikimi (vakfiyesi) olmayan üniversiteler daha ciddi mali sorunlar yaşıyor.²⁴

Pandemi döneminde üniversitelerin tüm faaliyetlerini olumsuz şekilde etkileyen gelir kayıplarının kısa dönemde giderilmesi mümkün gözüküyor. Önümüzdeki dönemde yeni gelir kaynağı arayışları ve kapasiteyi daraltacak tasarruf önlemleri kaçınılmaz olacaktır. COVID aşısıyla ilgili son gelişmeler iyimserlik yaratsa da, 2020-2021 akademik yılı sonrasının ekonomik koşulları, talep yapısı ve rekabet ortamı hala öngörülemiyor. Süren belirsizlik ortamında birçok üniversite, kısa dönem önlemlerle yetinmekte, yapısal dönüşüm adımlarını ve önemli yatırımları bekletiyor.

Pandeminin yarattığı şok, birçok sektörde olduğu gibi ‘zayıf’ ile ‘kuvvetli’ yükseköğretim kurumları arasındaki farkı büyütecektir. Pandeminin etkisiyle, üniversitelerin belki de uzun zamandır ertelenen dönüşümleri ele alması; uzmanlaşmaya yönelmesi; daha organik işbirliklerine gitmesi, hatta birleşmesi ve gelişmelere ayak uyduramayanların ise kapanması gerekecektir. Bu kriz ortamında su yüzüne çıkan eksikliklerini giderebilen, yeni koşulların getirdiği fırsatları görebilen, yaratıcı çözümleri hızla uygulamaya sokabilen kurumlar ‘yeni normal’e avantajlı konumda girebilecektir.

Üniversitelerin ve yükseköğretim sistemlerinin ‘yeni normal’deki konumu, öncelikle pandeminin seyrine ve süresine bağlı olacaktır. Ancak, hükümetlerin, ilgili kamu kurumlarının ve üniversite yöneticilerinin vizyonu ve uygulama başarısı da, üniversitelerin ve toplumun geleceğini etkileyecektir.

²⁴ Örneğin: Birleşik Krallık üniversitelerinin yaşadığı mali sorunları ve destek taleplerini yansıtan yazı için bkz.: Universities UK, “Achieving stability in the higher education sector following COVID-19”, Nisan 2020.

Global İlişkiler Forumu (GİF), üyelerini ve tüm ilgili bireyleri, uluslararası ve global ilişkilere dayalı konuları sorgulayıp, tartışabilecekleri bir platformda buluşturmayı amaçlayan bağımsız bir dernektir.

GİF, uluslararası platformlarda Türkiye'yi temsil etmiş ve saygınlık kazanmış, siyasetçi, büyükelçi, akademisyen, silahlı kuvvetler mensubu, sanatçı, hukuk insanı, basın mensubu, iş adamı, iş kadını ve bürokratlardan oluşan 40 kişilik bir grup tarafından kurulmuştur. GİF 11 Mayıs 2009 tarihinde tüzel kişilik kazanmış, 9 Kasım 2009 tarihinde ilk Genel Kurulu'nu gerçekleştirmiştir.

GİF, farklı düşüncelerin uyum içinde varolduğu ve yaratıcı bir şekilde harmanlandığı bir kültürü destekleyip, daha da ileri götürmeyi hedeflemektedir. GİF'in tüm faaliyetlerinde sınırsız merak, analitik sorgulama, rasyonel tartışma, yapıcı üslup ve nesnel sentez esastır. GİF; barış, refah ve ilerlemeye giden yolun herkese açık, kolay erişilebilir ve adil olması gerektiği anlayışını benimser ve destekler.

Çalışma Grupları, Yuvarlak Masa toplantıları, üst düzey misafir konuşmacıların katıldığı toplantılar, uluslararası temaslar ve gençlere yönelik seminer programları mevcut faaliyetler arasındadır. GİF, ayrıca, dünya ve Türk dış politikasına dair güncel konularla ilgili bağımsız değerlendirmeleri web sitesinde yayımlayarak tartışmalara katkıda bulunmaktadır.

Global Relations Forum
Yapı Kredi Plaza D Blok
Levent 34330 İstanbul, Turkey
T: +90 212 339 71 51
F: +90 212 339 61 04
www.gif.org.tr

GİFGRF
GLOBAL İLİŞKİLER FORUMU GLOBAL RELATIONS FORUM